

ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Збірник наукових праць

№ 155, 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Орловська Юлія Валеріївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Члени редакційної колегії:

Булатова Олена Валеріївна – доктор економічних наук, професор, перший проректор Маріупольського державного університету.

Дубницький Володимир Іванович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету.

Дугінець Ганна Володимирівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри світової економіки Київського національного торговельно-економічного університету.

Каховська Олена Володимирівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та підприємництва ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Фісуненко Павло Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, декан економічного факультету, доцент кафедри обліку, економіки та управління персоналом підприємства ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Чала Вероніка Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Черчата Анжела Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, управління проектами і логістики ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Maija Šenfelde – PhD in Economics, Professor of Macroeconomics, Director of the Institute of National and Regional Economy at Riga Technical University (Latvia).

Друкується відповідно рішення Вченої ради
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
(Протокол № 7 від 26.02.2020 р.)

Свідоцтво про Державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 12699-1583 Р,
видане Міністерством юстиції України 17.05.2007 р.

Науковий збірник «Економічний простір» включено до спеціалізованого
Переліку ВАК України з економіки (Наказ МОН України № 1081 від 29.09.2014 р.)

Збірник включений до міжнародних наукометричних баз даних
Index Copernicus та Google Scholar

Е 45 Економічний простір: Збірник наукових праць. – № 155. – Дніпро: ПДАБА, 2020. – 84 с.

У збірнику розглядаються сучасні проблеми просторових економічних систем, сталого екологіозбережувачого розвитку економіки, інноваційних процесів макро і мікрорівня, кластерних форм організації бізнесу, ресурсозбереження, фінансових та інвестиційних аспектів економічного зростання, ефективності регуляційних дій органів державного управління та місцевого самоврядування. Особливої уваги в збірнику набувають питання підвищення якості освітянських функцій вищих навчальних закладів, ролі освіти в постіндустріальному суспільстві. Рекомендовано для студентів, аспірантів, науковців, викладачів, представників органів державного управління та місцевого самоврядування.

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- Буняк Н. М.**
ОСОБЛИВОСТІ ДИФУЗІЇ ІННОВАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ. 5
- Дугінець Г. В.**
КРИЗИ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА БАНКРУТСТВО: ПАРИТЕТ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ.....10

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

- Каховська О. В., Зюзя А. О.**
ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....15
- Квак М. В.**
ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТРАЄКТОРІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ..... 20

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

- Куцай Н. С., Дубицький О. С., Онищук В. П.**
ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ СТВОРЕННЯ
НОВОГО АВТОСАЛОНУ АВТОМОБІЛІВ З ПРОБІГОМ В УКРАЇНІ.....25
- Матвєєв П. М.**
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ МЕХАНІЗМІВ ВІДТВОРЕННЯ
РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ.....30

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

- Дзюбинська О. В.**
РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА.....36
- Коркуна О. І., Никига О. В., Підвальна О. Г.**
ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД..... 40
- Ползікова Г. В., Андрусак О. О., Жара А. М.**
АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЯК ЧАСТИНА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....44

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

- Кемарська Л. Г.**
ОБЛІК ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВАМИ ІТ-ГАЛУЗІ.....50
- Ковальчук В. В., Крикун О. Д., Петрик С. М.**
РЕАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ПОСЛУГ НА ОСНОВІ КОНЦЕСІЇ:
ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....56
- Сьомак О. М.**
ІДЕНТИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАПИТІВ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН
В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ З ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН
ТА РОЗРОБКИ КАР'ЄРІВ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ.....63

ІННОВАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

- Морозова С. А., Орловська Ю. В.**
ІННОВАЦІЙНА ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНІСТЬ РОЗВИТКУ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ.....71

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Buniak Nadiia	
PECULIARITIES OF DIFFUSION OF INNOVATIONS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION OF INNOVATION PROCESSES.....	5

Duginets Ganna	
CRISES IN THE WORLD ECONOMY AND THE BANKRUPTCY: PARITY OF THE RELATIONSHIP..	10

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Kakhovska Helena, Ziuzia Andrey	
FORMATION OF INTELLECTUAL POTENTIAL OF SUBJECTS OF MANAGEMENT IN THE NATIONAL ECONOMY: THE THEORETICAL ASPECT.....	15

Kvak Mariia	
DETERMINANTS OF TRAJECTORY FORMATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE STATE IN MODERN ECONOMIC SPACE.....	20

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Kutsai Natalia, Dubytskyi Oleksandr, Onyshchuk Vasyl	
FEATURES OF BUSINESS DEVELOPMENT PLANNING FOR THE CREATION OF A NEW MOTOR CAR SALES ROOM IN UKRAINE.....	25

Matvieiev Pavlo	
CONCEPTUAL APPROACHES TO BUILDING MECHANISMS OF REPRODUCTION OF RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES.....	30

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Dziubynska Oksana	
RESOURCES POTENTIAL OF THE REGION AND ITS CHARACTERISTICS.....	36

Korkuna Oryslava, Nykyha Oksana, Pidvalna Oksana	
GASTRONOMIC TOURISM AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES.....	40

Polzikova Hanna, Andrusiak Oleksandr, Zhara Alina	
ANALYSIS OF A SOCIAL AND ECONOMIC STATE IN DNIPROPETROVSK REGION AS A PART OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEM OF UKRAINE.....	44

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Kemarska Liliia	
ACCOUNT OF PRODUCTION AND REALIZATION OF PRODUCTS BY THE IT INDUSTRY ENTERPRISES.....	50

Kovalchuk Volodymyr, Krykun Olena, Petryk Sergii	
IMPLEMENTATION OF PUBLIC SERVICES ON THE BASIS OF CONCESSION: PROBLEMS OF INFORMATION SECURITY.....	56

S'omak Oleksandr	
IDENTIFICATION OF STAKEHOLDER INQUIRIES IN MINING AND QUARRYING AS A BASIS FOR DEVELOPING ECONOMIC ANALYSIS.....	63

INNOVATIONS OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Morozova Svitlana, Orlovska Yuliia	
INNOVATIVE CORE-PERIPHERY OF EU COUNTRIES DEVELOPMENT.....	71

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.340.1:338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-1>**Буняк Н. М.**

кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6088-9081>

Buniak Nadiia

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ОСОБЛИВОСТІ ДИФУЗІЇ ІННОВАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті досліджено особливості дифузії інновацій в умовах глобалізації інноваційних процесів. Розглянуто найпоширеніші моделі поширення інновацій та запропоновано авторський підхід до трактування цього феномена. Обґрунтовано доцільність використання мережевого підходу до побудови дієвого механізму поширення інновацій в умовах посилення міжнародного науково-технічного співробітництва. Розкрито особливості дифузії інновацій між країнами. Встановлено, що відкритий формат інноваційних процесів відповідає сучасній концепції організації мережевої взаємодії між основними його учасниками. Зроблено висновок про те, що успішність дифузії інновацій залежить від її технічних та вартісних властивостей; потенціалу акцептора інновації; наявності розвинутої мережі контактів між учасниками інноваційного процесу; абсорбційної здатності країни – реципієнта інновації.

Ключові слова: інновація, дифузія інновацій, інноваційний процес, інноваційна мережа, науково-технічна співпраця.

PECULIARITIES OF DIFFUSION OF INNOVATIONS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION OF INNOVATION PROCESSES

A qualitatively new transformation of the institutional environment of society livelihoods leads to an increase in the role of innovation in ensuring the technological independence of the country. The current stage of development of the world economy is characterized by the intensification of the processes of international exchange of scientific knowledge and technologies. In the work it is determined that many issues related to ensuring the desired speed and breadth of innovation diffusion between countries are still poorly studied. It makes appropriate to carry out further research in this sphere. The analysis of the most common models of innovation propagation allowed proposing an author's approach to the interpretation of this phenomenon. It is established that in modern conditions of globalization and transformation of models of innovative development there is a change of forms of relations in the innovation sphere between countries. Innovative activity is gaining international scope. It is determined that middle- and lower-middle-income countries are dependent on the transfer of innovations from developed countries to solve major domestic problems. The expediency of using the network approach to construct an effective mechanism for dissemination of innovations in the conditions of globalization of scientific and technical cooperation is substantiated. Features of diffusion of innovations between the countries are revealed. It is established that the open format of innovative processes corresponds to the modern concept of organization of network interaction between its main participants, forms the favorable environment for creating and disseminating a new value. It is concluded that the success of innovation diffusion depends on such factors as technical and cost properties of innovation; potential of the acceptor of innovations; the presence of a developed network of contacts between participants of the innovation process; the absorption capacity of the recipient country of innovation. In our view, the diffusion mechanism for innovation should be based on strong market institutions, a strong scientific base, and high quality human capital.

Keywords: innovation, diffusion of innovations, innovation process, innovation network, scientific and technical cooperation.

JEL classification: O19, O31, O33, O50.

Постановка проблеми. Якісно нова трансформація інституційного середовища життєдіяльності суспільства обумовлює зростання ролі інновацій у забезпеченні технологічної незалежності країни та її перехід на інноваційну модель економічного розвитку. Всупереч високому рівню інноваційної активності у світі протягом останнього сторіччя, а також посиленню глобалізаційних процесів науково-виробничої кооперації щодо практичного освоєння результатів наукових досліджень різними суб'єктами господарювання досі

проблематичним є формування каналів поширення інновацій між усіма учасниками соціально-економічних відносин.

Варто зазначити, що ефективність інноваційної діяльності залежить не тільки від створення та виробництва різних нововведень, але й від швидкості та обсягів їхнього поширення, тобто сприйняття споживачами. Дифузія інновацій, будучи важливою складовою частиною інноваційного процесу, відповідає фазі інноваційного циклу, коли нововведення вже створені

одним чи декількома інноваторами, а інші підприємства й споживачі розглядають питання можливості їх придбання та використання.

В умовах обмеженості власних ресурсів жодна країна світу не може досягти високих темпів економічного зростання, діючи ізольовано. Суб'єкти господарювання часто об'єднують свої зусилля задля спільного розроблення та виробництва інновацій, але не завжди приділяють належну увагу їхньому поширенню. Водночас слід зауважити, що важливе місце в концепції інноваційного розвитку посідає дифузія інновацій, яка безпосередньо передбачає поширення інновацій через розгалужену мережу інформаційних, соціальних та економічних зв'язків між різними учасниками соціально-економічних відносин. У цьому контексті вивчення поширення інновацій як визначального фактору забезпечення економічного розвитку в умовах зміни інституційного середовища провадження інноваційної діяльності набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним проблемам інноватики присвятили свої наукові дослідження такі вітчизняні та закордонні науковці, як Ф. Басса, Т. Гегерстранд, С. Дьяконова, С. Дятлов, С. Нікішин, В. Полтерович, Е. Роджерс, Г. Тард.

Незважаючи на наявність численних досліджень у сфері активізації інноваційних процесів на макро-, мезо- та мікрорівнях, багато з них мають відокремлений і різноспрямований характер, що не дає змоги обґрунтувати практичні рекомендації щодо розроблення системи заходів, спрямованих на забезпечення бажаної швидкості та величини поширення інновацій між учасниками інноваційного процесу різних країн. Власне, це обумовлює необхідність проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей дифузії інновацій на основі узагальнення її концептуальних положень з урахуванням специфіки сучасного етапу розвитку науково-технічної співпраці між різними країнами.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується активізацією процесів міжнародного обміну науковими знаннями та технологіями, створення й поширення яких набувають інтернаціонального характеру. Поширення нових технологій і продуктів є важливим фактором соціально-економічного розвитку будь-якої країни та забезпечення її національної безпеки. Швидкість поширення інновацій та здатність суб'єктів господарювання до їх сприйняття відіграють важливу роль в умовах формування та розвитку глобальної економіки знань.

Загалом дифузія інновацій характеризує механізми та просторово-структурні закономірності їх поширення на всіх етапах життєвого циклу.

У сучасних наукових працях, присвячених проблемам інноватики, поширення інновацій розглядається у різних аспектах, зокрема часовому, соціологічному, просторовому, економічному (в тому числі, маркетинговому), мережевому.

Початок системного викладу ідей щодо закономірностей поширення інновацій поклав французький соціолог і кримінолог Г. Тард, який у своїй праці «Законои імітації» [1] для відображення особливостей прийняття інновацій членами суспільства запропонував S-подібну криву та акцентував увагу на важливості

фактору міжособистісних комунікацій, разом окресливши роль лідерів суспільної думки у цьому процесі.

Будучи свідком появи багатьох винаходів, частина яких привела до суттєвих соціальних і культурних зрушень у суспільстві, дослідник намагався пояснити, чому одні з них зазнали успіху й набули значного поширення у всьому світі, а інші були забуті.

Активне дослідження процесів поширення інновацій розпочалося в середині минулого століття одночасно науковцями різних країн.

Однією з перших системних теорій дифузії інновацій є просторова теорія шведського географа Т. Гегерстранда, яка була сформована у 60-х роках минулого століття в результаті вивчення людської поведінки та поширення технологій у соціальних системах.

Дослідник використав географічний критерій для аналізу динаміки поширення інновацій, виокремив чотири основні стадії цього процесу. Т. Гегерстранд розробив першу модель поширення інновацій, яка враховувала б фактор простору й пов'язані з ним характеристики соціально-просторових мереж (каналів комунікації), а також соціальні та фізичні бар'єри, що перешкоджають поширенню інновацій [2]. Її використання дає змогу визначити швидкість поширення інновацій та їхній шлях. Загалом у результаті досліджень було доведено, що саме дифузія інновацій приводить до змін у просторовому розвитку.

Пізніше окремі положення теорії дифузії інновацій були узагальнені та систематизовані американським соціологом Е. Роджерсом, який розглядав її як «процес, під час якого інновації з плином часу поширюються певними каналами серед членів соціальної системи» [3]. Основними її складовими елементами є самі інновації, комунікаційні канали, час і соціальна система.

Дослідником була розроблена авторська модель поширення інновацій, основою якої є сегментація потенційних споживачів залежно від їхнього сприйняття інновацій.

Е. Роджерс стверджував, що суб'єктивне ставлення індивідів до характеристик нововведень визначає їхню інноваційну активність у сприйнятті всього нового. Відповідно, визначальною силою дифузії інновацій є взаємозв'язок між різними групами споживачів, оскільки саме вони є джерелом інформації для інших споживачів. Водночас основними сутнісними характеристиками інновацій, які впливають на рішення потенційних споживачів щодо їх придбання, є відносна перевага, сумісність з традиційним (наявним) станом, складність чи простота сприйняття або використання нового товару, простота апробації, комунікативність [3].

Математична модель поширення нових продуктів Ф. Басса є однією з найбільш цитованих у наукових працях з маркетингу; вона базується на проведених відповідних розрахунках, які враховують кількість новаторів та імітаторів, збільшення яких пояснюється двома факторами, а саме ефектом реклами та ефектом міжособистісної комунікації [4].

На першій фазі життєвого циклу продукту домінуючу роль у його просуванні відіграє реклама, яка виконує інформуючу функцію щодо нього, оскільки майже ніхто не знає про продукт і, відповідно, не бажає його купувати. У процесі зростання кількості споживачів ефективність реклами знижується, водночас зростає ефект міжособистісного спілкування, завдяки якому

навіть ті, хто спочатку скептично ставився до нового товару, починають його купувати. На думку дослідника, чітке розуміння каналів комунікацій, які здійснюють значний вплив на поширення інновацій у суспільстві, та виявлення факторів, що прискорюють або уповільнюють процес оволодіння нововведенням, є важливими під час створення рекламної та агітаційної кампанії [4].

Узагальнення різних авторських підходів до пояснення механізму поширення інновацій дає нам змогу стверджувати, що дифузія інновацій – це процес поширення вже раніше освоєного нововведення чи ліцензії на його виробництво ринковими та неринковими каналами в просторі й часі серед потенційних споживачів (користувачів). Її швидкість і напрям насамперед залежать від місця та часу визнання споживчої цінності інновації.

Можна стверджувати, що інноваційні потоки є первинними в рішенні про прийняття, тому в основі дифузії інновацій лежить інформаційна обумовленість їх прийняття [5, с. 55], а сам процес поширення інновації охоплює такі етапи:

- отримання інформації про інновацію;
- прийняття чи відмова від використання інновації у своєму середовищі;
- взаємодія з іншими суб'єктами щодо прийняття інновації, спілкування, контакти, переконання, формування у суб'єкта власних рішень [6, с. 33].

У сучасних умовах глобалізації та трансформації моделей інноваційного розвитку відбувається зміна форм взаємовідносин в інноваційній сфері між країнами. Інноваційна діяльність починає набувати все більш відкритого характеру та міжнародного масштабу. Співпраця з іноземними контрагентами (постачальниками, посередниками, покупцями тощо), а також різними інститутами інноваційної інфраструктури дає змогу суб'єктам господарювання отримати доступ до нових наукових знань, інновацій, зміцнюючи свої конкурентні позиції на ринку. У зв'язку з посиленням міждержавної кооперації в інноваційній сфері вважаємо за доцільне розглянути особливості дифузії інновацій з позицій міждержавних відмінностей.

У теперішніх реаліях різний рівень інноваційного розвитку учасників інноваційного процесу зумовлює ситуацію, коли створене нововведення в одній країні може користуватись попитом в іншій. Встановлено, що країни із середнім та нижче середнього рівнем доходу є залежними від передачі інновацій з розвинених країн світу для вирішення основних внутрішніх проблем. Це обумовлено тим, що генерування наукових знань та створення на їх основі передових технологій обходяться значно дорожче, ніж запозичення закордонних.

Деякі країни світу (наприклад, Японія, Південна Корея) саме завдяки розвитку міжнародної торгівлі та розширенню науково-технічного співробітництва змогли значно наростити власні конкурентні переваги, досягнути високих темпів економічного зростання в коротко- та середньостроковій перспективі.

Сьогодні жодна країна світу не може розвиватися без різних запозичень в інноваційній сфері, які здійснюються у формах імпорту інноваційної продукції та передових виробничих технологій, придбання ноу-хау, ліцензій та патентів, створення спільних підприємств з виробництва інновацій тощо.

Водночас слід зазначити, що існують значні міждержавні та часові бар'єри на шляху поширення інновацій, які досить складно подолати. Основними причинами їх виникнення є недостатній рівень розвитку людського капіталу в країні, нерозвиненість інноваційної інфраструктури, висока вартість технологій, що набуваються у формі запозичень, застарілі ринкові інститути, недосконале законодавство в інноваційній сфері тощо.

Крім того, «впровадження передових методів виробництва вимагає вкладень і у власні наукові дослідження, оскільки запозичені технології, як правило, потребують доопрацювання і пристосування до технологічного та інституціонального середовища реципієнта» [7].

Таким чином, можна зробити висновок, що інновації швидше адаптуються країнами, які володіють достатнім інноваційним потенціалом.

Важливим фактором успішного поширення нововведення є його відповідність соціально-економічному середовищу країни-реципієнта, стан якого постійно змінюється. Дуже важливо забезпечити його вчасну появу, адже якщо нововведення є запізненим або таким, що випереджає розвиток середовища, то воно не принесе бажаної користі.

Загалом інновації в різних країнах світу дифундують з різною швидкістю. Як правило, населення розвинуті країн світу більш відкрите та сприйнятливие до різних інновацій, які дають змогу покращити їхні бізнес-процеси, ніж населення країн, що розвивається. Це зі свого боку приводить до зростання розриву між ними.

Важливою передумовою міждержавного поширення інновацій є розвиток інформаційно-комунікаційних та мережевих технологій, оскільки саме вони забезпечують взаємозв'язок між учасниками інноваційного процесу, стираючи територіальні кордони та створюючи умови для розвитку нових форм співпраці із зацікавленими сторонами різних країн.

Мережеві утворення в інноваційній сфері сприяють формуванню ефективної комунікації між учасниками інноваційного процесу, які знаходяться в різних країнах, а також додаткових можливостей для виявлення та реагування на зміни на світовому ринку. Для них характерні високий ступінь координації інноваційного процесу, доступ до спільних ресурсів, інвестицій, каналів розподілу знань та інновацій.

Головною метою побудови глобальних мережевих структур, які базуються на міжнародній науково-технічній співпраці та концепції відкритих інновацій, є обмін знаннями між різними гравцями на ринку без урахування пріоритетності у внутрішній та зовнішній взаємодії.

Основними її учасниками є новатори, інноватори, інвестори, інститути інноваційної інфраструктури. Всі вони отримують вигоди від мережевої взаємодії незалежно від розміру та виду діяльності.

Взаємодія всередині мережі не обмежується тільки обміном ідеями та знаннями між учасниками. Вона передбачає також пошук комерційних партнерів, клієнтів та інвесторів, не тільки прискорюючи створення та виробництво нововведення, але й інтенсифікуючи процес його подальшої реалізації, забезпечуючи гарантований збут продукції.

Загалом ефективна мережева взаємодія передбачає, що відносини між суб'єктами інноваційної діяльності налагоджені та стабільні, разом з формальними наявні тісні неформальні відносини, усі учасники рівні між собою. Між ними виникають різні види зв'язків, основними з яких є економічні (в загальному значенні – трансфер інновацій); правові (оформлення, охорона й передача інтелектуальної власності); адміністративні (контроль за фінансуванням і виконанням замовлень); технологічні (НДДКР-кооперація та створення НДДКР-альянсів, впровадження інноваційних товарів і технологій); соціальні (професійні спільноти); інформаційні (виконують поліфункціональну роль) [8, с. 184].

Спираючись на результати досліджень, можемо зробити висновок, що успішність дифузії інновацій залежить від великої кількості різноманітних економічних та неекономічних факторів, які можна згрупувати в такі чотири групи:

- технічні та вартісні властивості самого нововведення, зокрема наявність конкуруючих технологій чи продуктів, вартість порівняно з альтернативами, доступність, зрозумілість та простота у використанні, сумісність;

- потенціал акцептора інновацій, тобто його здатність сприймати інновації та провадити інноваційну діяльність, інноваційна активність;

- наявність розвинутої мережі контактів між учасниками інноваційного процесу;

- абсорбційна здатність території («здібність розпізнавати цінність нової зовнішньої інформації, засвоювати її та використовувати для комерційних цілей, що в комплексі характеризує здатність країни до запозичення технологій») [7].

Очевидно, що відставання в науково-технічному та технологічному аспектах від розвинутих країн світу не може бути подолане шляхом вжиття одиничних інноваційних заходів. Для кардинальної зміни ситуації необхідні розроблення та реалізація ефективної державної науково-технічної та інноваційної політики.

Заразом створення сприятливих умов для дифузії інновацій має передбачати:

- зміну характеру взаємовідносин між основними її учасниками;

- перехід до нелінійної моделі створення інновацій, в якій домінують динамічні горизонтальні зв'язки;

- створення мережевої (партнерської) спільноти та формування єдиного інформаційно-комунікаційного середовища тощо.

На нашу думку, механізм поширення інновацій має базуватись на сильних ринкових інститутах, потужній науковій базі, високоякісному людському капіталу. Тільки за таких умов дифузія інновацій, яка відбувається під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів, супроводжується зміною матеріальних та пов'язаних з ними інформаційних потоків, сприятиме економічному зростанню та приведе до нарощення конкурентних переваг країни.

Висновки. Отже, проведене дослідження відображає результати узагальнення наукових здобутків теоретиків та практиків у сфері поширення інновацій в умовах глобалізації.

Використання різних загальнонаукових та спеціальних методів дослідження сприяло обґрунтуванню особливостей дифузії інновацій в умовах глобалізації інноваційних процесів.

Поглиблений аналіз різних підходів до розкриття дії механізму дифузії інновацій дав змогу визначити його особливості та зробити висновок, що на тлі процесів стирання національних кордонів, міжнародної міграції капіталу та інформації сьогодні фактично сформовано середовище дифузії інновацій, зокрема створено сприятливі умови для підвищення ефективності якості взаємодії основних суб'єктів інноваційної діяльності в умовах конкурентної боротьби на ринку.

Сьогодні національні економіки є інтегрованими між собою, а здобутки інноватики – значною мірою інтернаціоналізованими та спільними. До того ж завдяки глобалізації суспільства, активізації міждержавних потоків знань значна частина інновацій створюється та поширюється в результаті мережевої взаємодії, яка передбачає залучення та використання знань і результатів наукових досліджень учених та винахідників з усього світу.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні механізму формування глобальних інноваційних мереж.

Список використаних джерел:

1. Тард Г. Законы подражания / пер. с фр. Ф. Павленков. Санкт-Петербург : Академический проект, 2011. 304 с.
2. Hägerstrand T. Innovation Diffusion as a Spatial Process (A. Pred. Trans.). Chicago : University of Chicago Press, 1967. 334 p.
3. Роджерс Е.М. Дифузія інновацій / пер. з англ. В. Старка. Київ : Видавничий дім «Кисво-Могилянська академія», 2009. 591 с.
4. Bass F.M. A New Product Growth Model For Consumer Durables. *Management Science*. 1969. Vol. 15. No. 5. P. 215–227.
5. Нікішин Є. Аспекти дифузії інновацій та логістизація АПК України. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 2. С. 49–56.
6. Дьяконова С. Исследование процесса диффузии инноваций. *Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Серия : Инновации в строительстве*. 2014. № 1. С. 29–36.
7. Полтерович В. Принципы формирования национальной инновационной системы. *Проблемы теории и практики управления*. 2008. № 11. С. 8–19.
8. Дятлов С., Марьяненко В. Системно-сетевой подход к анализу национальной инновационной системы. *Экономика образования*. 2012. № 2. С. 180–186.

References:

1. Tarde, G. (2011). *Zakony podrazhaniya* [The Laws of Imitation]. (F. Pavlenkova, Trans.). Sankt-Peterburg: Akademicheskiiy proekt, 304 p. (in Russian)
2. Hägerstrand, T. (1967). *Innovation Diffusion as a Spatial Process*. Chicago: University of Chicago Press, 334 p. (in English)
3. Rogers, E.M. (2009). *Dyfuziia Innovatsii* [Diffusion of innovations] (V. Starka, Trans.). Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska Akademiia", 591 p. (in Ukrainian)

4. Bass, F.M. A New Product Growth Model for Consumer Durables. *Management Science*. 1969. Vol. 15(5). P. 215–227. (in English)
5. Nikishyn, Ye. Aspekty dyfuzii innovatsii ta lohistyzatsiia APK Ukrainy [Aspects of the Diffusion Theory of Innovations and Logistisation of Agricultural Industry of Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz*. 2018. Vol. 28. No. 2. P. 49–56. (in Ukrainian)
6. D'yakonova, S. (2014). Issledovanie protsessa diffuzii innovatsiy. [Investigation of the Process of Diffusion of Innovations]. *Nauchnyy vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo arkhitekturno-stroitel'nogo universiteta. Seriya: Innovatsii v stroitel'stve*, no. 1, pp. 29–36. (in Russian)
7. Polterovich, V. (2008). Printsipy formirovaniya natsional'noy innovatsionnoy sistemy [Principles of Forming a National Innovation System]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, no. 11, pp. 8–19. (in Russian)
8. Dyatlov, S., Mar'yanenko, V. (2012). Sistemno-setevoy podkhod k analizu natsional'noy innovatsionnoy sistemy [System-network approach to the Analysis of the National Innovation System]. *Ekonomika obrazovaniya*, no. 2, pp. 180–186. (in Russian)

УДК 339.924:338.242.4(422)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-2>

Дугінець Г. В.

доктор економічних наук, доцент,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3708-3666>

Duginets Ganna

Kyiv National University of Trade and Economics

КРИЗИ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА БАНКРУТСТВО: ПАРИТЕТ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

У статті наведено результати дослідження впливу криз у світовій економіці на інститут банкрутства. Проаналізовано основні критичні періоди, які пройшла світова економіка з 1997 року. Визначено, що глобальна пандемія, яка почалась у 2020 році, якісним чином змінила ситуацію у світовій економіці, адже були порушені глобальні виробничі ланцюжки створення вартості, що призвело до збою у виробничих процесах багатьох компаній. У цій ситуації одним з наслідків кризи у світовій економіці стане стрімке поширення кількості банкрутств, причому як великих компаній, так і малого бізнесу. Обґрунтовано, що в цій ситуації основними мають бути підтримка ліквідності компаній, відстрочка сплати податків і надання необхідних фінансових гарантій, які повинні допомогти уникнути можливого банкрутства у зв'язку з падінням попиту та перебоями в глобальних ланцюгах вартості.

Ключові слова: світова економіка, криза, глобальна пандемія, глобальні ланцюги вартості, неплатоспроможність, банкрутство.

CRISES IN THE WORLD ECONOMY AND THE BANKRUPTCY: PARITY OF THE RELATIONSHIP

The article presents the results of studying the impact of crises in the world economy on the institution of bankruptcy. Given that the spread of the coronavirus pandemic (COVID-19) has provoked a new wave of crises in the world economy since the end of 2019, it is important to study the impact of these processes on the solvency of economic entities to justify its regulation at the national level. The study uses a complex of complementary methods of scientific identification of economic processes and phenomena: the system-structural, comparative and statistical analysis. The information base of the research is formed by statistical and analytical materials and informational and analytical collections, bulletins and reviews, a wide range of domestic and foreign literary sources, and results of own research. The main critical periods that the world economy has gone through since 1997 are analyzed. It is determined that the global pandemic, which began in 2020, has qualitatively changed the situation in the world economy: global production chains of value creation were broken, which led to failures in the production processes of many companies. The results of the first quarter 2020 raised the issue of the beginning of the global recession and the economic crisis. The article analyzes the first results of the influence of external and internal factors on the national economy, mechanisms of state support for business and their effectiveness. In this situation, one of the consequences of the crisis will be a rapid spread of bankruptcies, both of large companies and small businesses. The negative factor, along with the recession in the world economy (external demand), is the reduction of domestic consumption in national economies. Thus, the most acute is the attempt to provide recommendations aimed at smoothing certain causes of organizations' bankruptcies identified in the given analysis. It is substantiated that in this situation, the bulk of governmental efforts should be aimed at supporting the liquidity of companies, defer payment of taxes and provide the necessary financial guarantees that should help avoid possible bankruptcy due to falling demand and disruptions in global value chains.

Keywords: world economy, crisis, global pandemic, global value chains, insolvency, bankruptcy.

JEL classification: E02, F60, G01.

Постановка проблеми. Останніми роками у світовому економічному просторі відбувалися суттєві події, пов'язані з глобальною невизначеністю й торговими конфліктами між країнами, що відбилися на темпах економічного зростання розвинених країн. При цьому експерти МВФ акцентували увагу на тому, що таке повільне зростання світової економіки, як зараз, було в період минулої глобальної економічної кризи. Говорячи про причини, МВФ зазначає, зокрема, поширення торгових протистоянь та наявні у XXI столітті ризики геополітичного характеру [15].

В останні два десятиліття довгострокову економічну стагнацію (термін «довгострокова стагнація» був запропонований у 2014 році Л. Саммерсом [17]) можна пояснити уповільненням темпів зростання продуктивності, яке отримало свій початок ще у

1970-ті роки. При цьому поширеною є думка про те, що в економічному світовому просторі відбуваються важливі структурні зміни, коли на зміну індустріальній стадії розвитку приходить інноваційна стадія, пов'язана з кризою продуктивності. З огляду на вищезазначене, а також те, що поширення епідемії коронавірусу (COVID-19) з кінця 2019 року спровокувало нову хвилю кризи у світовій економіці, актуальним стає дослідження впливу цих процесів на платоспроможність економічних суб'єктів задля обґрунтування її регулювання на національному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі результати досліджень криз у світовій економіці наведено в працях зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як Р. Болдуїн [11], В. Геєць [3], А. Гальчинський [4], Т. Богдан [11], П. Кругман

[16], Н. Карвацка [5], В. Олефір [6], Н. Тюріна [7], А. Мельник [8], О. Сохацька [9], Дж. Стігліц [10].

Високо оцінюючи результати, отримані згаданими дослідниками, маємо відзначити, що в умовах глобальної пандемії 2020 року виникає необхідність проведення ґрунтовного дослідження у вибраній науковій площині.

Мета статті полягає в ідентифікації основних взаємозв'язків та взаємозалежностей між кризами у світовій економіці та інститутом банкрутства, що дасть змогу визначити напрями підтримки української економіки на шляху подолання наслідків глобальної пандемії 2020 року.

Виклад основного матеріалу. Світова економіка нещодавно пройшла три критичні періоди, основою яких були азійська фінансова криза 1997–1998 років, компромісний період 2000–2001 років та глобальна фінансова криза 2008–2009 років (рис. 1). Так, азійська фінансова криза спричинила єдину глобальну рецесію, зумовлену негативним зростанням ВВП протягом періоду щонайменше впродовж двох кварталів поспіль, що здійснювало структурний вплив на світову економіку та економічне зростання.

Після кризи наприкінці ХХ століття зростання ВВП спочатку відновилося до рівня майже 4%, але потім знову зменшилося та стабілізувалося на рівні 2,5%, визначаючи те, що на глобальне економічне зростання можуть впливати не тільки циклічні, але й структурні чинники. Світова фінансова криза 2008–2009 років також вплинула на характер світової торгівлі. На відміну від азійської фінансової кризи 1997 року, ця криза мала негативний вплив як на рівень, так і на зростання торгівлі. Стрімке зростання торгівлі з 2001 року по 2008 рік різко контрастує зі значно повільним зростанням із 2009 року. Зниження торгівлі проміжними товарами у 2015 році спричинило падіння світової економіки до рівня докризового рівня та зупинило відновлення через шість років після кризи.

Однак виникнення та поширення з кінця 2019 року епідемії коронавірусу, яка дуже швидко переросла у

світову пандемію, призвели до порушення глобальних ланцюгів вартості та, відповідно, збою у виробничих процесах багатьох компаній, насамперед автомобіле- та машинобудування, фармацевтичної промисловості. Різко скоротилися транспортно-логістичні операції, опинився зупиненим, зокрема, міжнародний виставковий та туристичний бізнеси. Підсумки розвитку світової економіки в першому кварталі 2020 року дають можливість зробити висновок про початок нової хвилі світової рецесії та економічної кризи [13].

Слід зазначити, що ситуація у світовій економіці станом на березень 2020 року показала складність створення надійних не тільки середньострокових, але й короткострокових прогнозних моделей. Ще в кінці січня експертне співтовариство не могло припустити, що через півтора місяці світова економіка опиниться на межі найбільшої за останні десять років кризи.

Зупинка виробництва в КНР призвела до тимчасового розриву у створених за останні майже 30 років численних ланцюгах доданої вартості. Так, наприклад, сучасна транспортно-логістична галузь Німеччини завдяки цифровим технологіям дала змогу оптимізувати за останні 20 років систему управління складськими приміщеннями компаній, мінімізувавши кількість товарів, що зберігаються, необхідних для виробництва, й забезпечивши їх безперерйне та своєчасне поповнення. У сформовану модель управління логістикою були включені ризики припинення поставок, обумовлені неекономічними факторами. Відповідно, не були передбачені механізми боротьби з ними, тому вже до кінця лютого провідні автомобільні та машинобудівні компанії зіткнулися з дефіцитом комплектуючих, який, як виявилось, неможливо в короткі терміни усунути за рахунок альтернативних джерел. Також виявилася вкрай високою (80–85%) залежність усієї європейської фармацевтичної промисловості від субстанцій, вироблених на китайських заводах.

Припинення поставок призвело до різкого падіння вантажообігу між Китаєм і ЄС в перші місяці 2020 року.

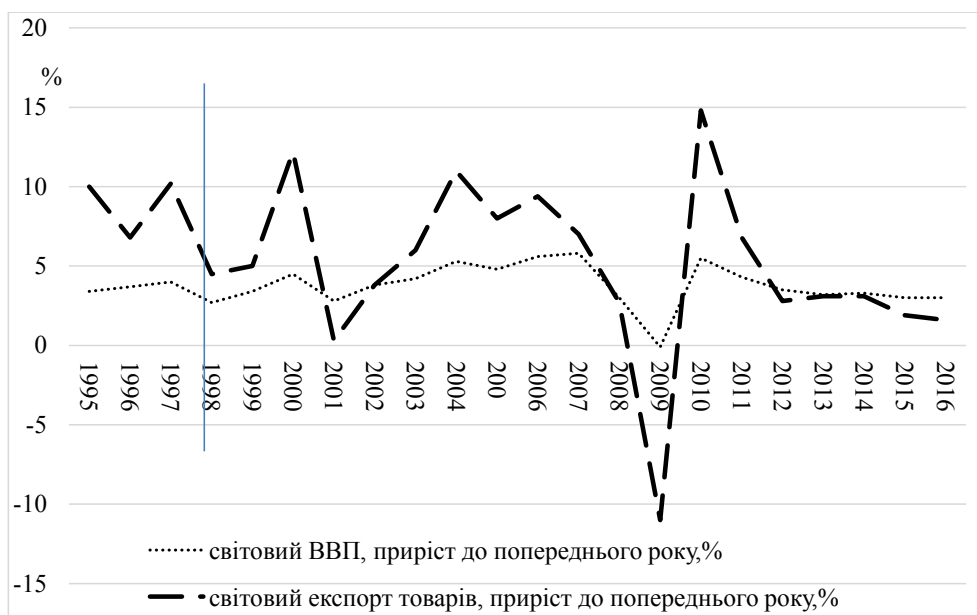

Рис. 1. Тенденції розвитку світової економіки 1995–2016 років

Джерело: складено автором за джерелом [15]

Наприклад, у найбільшому німецькому порту Гамбурзі скупилась велика кількість контейнерів міжнародних фрахтових компаній “Maersk” та “Cosco”, призначених для відправки в Китай, що було обумовлено скороченням кількості суден. З аналогічною проблемою зіткнулися провідні залізничні хаби. Так само несподіваним ударом по бізнесу стало рішення США закрити в'їзд громадянам ЄС із середини березня нинішнього року. На трансатлантичні рейси, за різними оцінками, припадало від 20% до 30% доходів європейських авіакомпаній [14].

Складна ситуація у зв'язку з пандемією та жорсткими заходами щодо боротьби з нею склалась на індустріальному півночі Італії та в деяких районах Іспанії, де розташовані постачальники комплектуючих для німецьких автомобіле- й машинобудівників. Багато підприємств були змушені зупинити виробництво. Разом з китайським фактором це ще більше ускладнило ситуацію в німецькій автомобільній промисловості, зокрема під час пошуку альтернативних варіантів постачання. Однак це важке завдання, оскільки три чверті доданої вартості під час виробництва автомобіля з двигуном внутрішнього згорання припадають на постачальників напівфабрикатів і комплектуючих. “Volkswagen”, наприклад, співпрацює з усього світу з приблизно 40 тис. постачальників, 800 яких є постачальниками з Італії та Іспанії. “BMW” має 12 тис. субпідрядників. Переважно їх складають малі та середні компанії [13].

В такій ситуації вже спостерігається стрімке поширення кількості банкрутств у світовій економіці як великих компаній, так і малого бізнесу. При цьому слід зазначити, що інститут банкрутства в цьому разі не виконує своєї функції оздоровлення економіки (більш детально описано у джерелі [2]), а, скоріше, стає глобальною економічною пандемією. Причому основним негативним фактором разом з рецесією світової економіки (зовнішній попит) стає скорочення внутрішнього споживання в національних економіках.

Таким чином, з огляду на значну кількість банкрутств та настання неспроможності, пов'язаних з дефолтами, стоїть питання визначення та впровадження ефективних методів щодо прогнозування ймовірності банкрутства для життєвих превентивних заходів контролюючими органами та зацікавленими особами. Однак перш за все слід акцентувати увагу на неможливості здійснити адекватні дослідження з подальшим прогнозуванням різних сценаріїв розвитку світової економіки на цьому етапі з огляду на недоступність більшості даних у відкритому доступі. В умовах глобальної пандемії складно врахувати важко передбачувані чинники у середньостроковому прогнозуванні економічного розвитку сучасних економік. Настільки ж складно оцінити всі відповідні ризики, зокрема неплатоспроможності, та своєчасно підготувати заходи щодо їх мінімізації.

Отже, на короткострокову перспективу актуальними є підтримка ліквідності компаній, відстрочка сплати податків та надання необхідних фінансових гарантій, які мають допомогти уникнути можливого банкрутства у зв'язку з падінням попиту й перебоями у виробничих ланцюгах. Як приклад слід зазначити рішення Європейського центрального банку забезпечити національні кредитні інститути достатньою кількістю коштів для надання кредитів. Для мінімізації

ризиків звільнень та збереження людського капіталу підприємці отримують допомогу в переводі працівників на скорочений робочий тиждень і забезпеченні гнучкого графіку роботи, а також виплаті зарплати за зупинки роботи внаслідок карантину.

Уряди багатьох країн вживають економічних заходів підтримки не лише малого і середнього, але й великого бізнесу. Так наприклад, уряд Франції вирішив «розпечатати» Фонд солідарності і взяв на себе зобов'язання виплачувати 84% від зарплати всім, хто вимушено опинився безробітним. У Чехії держава видає малому бізнесу безвідсоткові позики. Компанія зможе почати виплачувати їх через рік протягом наступних двох років (2021–2022 роки). У Великобританії та Іспанії започатковані «податкові канікули».

Цікавим є такий досвід Німеччини. Невеликі фірми та приватні підприємці зможуть отримати прями субсидії розміром до €15 тис. Також орендодавцям у Німеччині та США забороняється розривати договори з наймачами, які у зв'язку з фінансовими труднощами через ситуацію з коронавірусом будуть не в змозі заплатити орендну плату.

У США держава виплачує кожному громадянину по 1 200 дол., а на дитину – 500 дол. В деяких Штатах передбачена безкоштовна видача ноутбуків, якщо громадянин хочуть працювати вдома, віддалено. Для незабезпечених громадян організовані пункти, де можна отримати харчування безкоштовно.

В Італії працюючим батькам пропонується спеціальний ваучер на €600 для компенсації послуг няні. Він доступний сім'ям з дітьми молодше 12 років. Батьки, що працюють у приватному секторі, можуть оформити оплачувану відпустку й отримати до 50% надбавки, якщо в сім'ї є дитина віком до 12 років.

Важливим елементом державної політики європейських країн стало забезпечення ліквідними засобами економічних суб'єктів, що потрапили у складну ситуацію. Причому в критичних ситуаціях, наприклад за наявності ризиків недружного поглинання іноземними інвесторами, держава готова до повної або часткової націоналізації «жертви кризи» [12].

Так само для стимулювання попиту більшість держав може вживати різноманітних заходів, а саме реалізовувати спеціальні інвестиційні програми (наприклад, у сферах інфраструктури, будівництва, цифрової трансформації), знижувати корпоративні податки, достроково скасовувати податок солідарності, вводити прискорену амортизацію та підвищувати витрати на освіту і НІОКР [14].

Висновки. Підсумовуючи, маємо зазначити, що вжиті в деяких країнах заходи державного втручання на початку 2020 року не пов'язані з циклічними факторами та кризою кредитної системи, як це було під час нівелювання наслідків минулих криз. Перш за все вони спрямовані на підтримку ліквідності господарюючих суб'єктів, які опинилися у важкій економічній ситуації з не залежних від них причини. Карантинні заходи держави суттєво обмежили не лише пропозицію товарів і послуг, але й попит на них, створивши патову економічну ситуацію. Успіх дій урядів країн буде залежати від своєчасного визначення «золотої середини» між заборонами та заохоченнями. В цьому аспекті дуже важливим є діалог представників держави та бізнесу, оскільки розрив глобальних ланцюгів вартості при-

мусить ТНК орієнтуватися на включення в ці ланцюги альтернативних ланок, що дають змогу швидко й без проблем замінювати постачальників. В цьому аспекті влада країн має підтримати національні МСП та створити необхідні умови для цього. Щодо нашої країни, то, звичайно, транспортування зарубіжних досягнень на український економічний ґрунт не може автоматично

привести до успіху, але вивчити й застосувати максимально вдалі зразки цілком можливо. Без активної участі та відповідальності держави в провідних галузях вітчизняної економіки неможлива підтримка малого бізнесу, отже, підтримка всієї економіки в умовах глобальної економічної пандемії. Цей науковий напрям повністю відкритий для подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Богдан Т. Глобальна фінансова криза та виклики для економічної політики в посткризовий період. *Фінанси України*. 2010. № 6. С. 3–14.
2. Дугінець Г. Світовий досвід попередження банкрутства: злиття і поглинання. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. № 5(22). С. 299–304. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/22_2019/43.pdf
3. Геєць В., Гриценко А. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним). *Економіка України*. 2013. № 6. С. 4–19.
4. Гальчинський А. Криза і цикли світового розвитку. Київ : АДЕФ-Україна, 2009. 392 с.
5. Карвацка Н. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки, інструментарій розв'язку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2011. № 2. Т. 2. С. 52–61.
6. Олефір В. Економічні цикли і кризи: історія і сучасність. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 10(148). С. 23–35.
7. Тюріна Н., Карвацка Н., Назарчук Т. Кризи у розвитку соціально-економічних систем та причини їх виникнення. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 1. С. 198–203.
8. Мельник А. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2014. Вип. 2. С. 108–113.
9. Сохацька О. Новий порядок на світовому фінансовому ринку: післякризові проекти і реалії. *Журнал європейської економіки*. 2017. № 9(1). С. 93–107.
10. Стиглиц Д. Глобалізація: тривожні тенденції / пер. с англ. і примеч. Г. Пирогова. Москва : Мысль, 2003. 205 с.
11. Baldwin R., Evenett S. The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20. London : Centre for Economic Policy Research, 2009.
12. Experten warnen vor "massiven Verstaatlichungen". 26.03.2020. URL: <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/corona-krise-wsf-fonds-der-regierung-experten-warnen-vor-massiven-verstaatlichungen-a-e908f2a9-045b-47dc-8c0c-0567f65c8e72> (дата звернення: 26.04.2020).
13. Coronavirus: Terminänderungen von Messen. 02.04.2020. URL: <https://www.auma.de/de/ausstellen/messen-finden/coronavirus-terminaenderungen-von-messen> (дата звернення: 02.04.2020).
14. Die Gesamtwirtschaftliche Lage angesichts der Corona-Pandemie. Sondergutachten. Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, 22.03.2020. S. 5.
15. IMF (2019) World economic outlook update: A weakening global expansion. URL: <http://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2-019/01/11/weo-update-january-2019> (дата звернення: 02.04.2020).
16. Krugman P. How Did Economists Get It So Wrong? 02.09 2009. New York Times. URL: www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html (дата звернення: 20.04.2020).
17. Summers L. Us economic prospects: secular stagnation, hysteresis, and the zero lower bound. *Business Economics*. 2014. Vol. 49. No. 2. P. 65–73.

References:

1. Bogdan, T. (2010). The global financial crisis and challenges for economic policy in the post-crisis period [Hlobal'na finansova kryza ta vyklyky dlya ekonomichnoyi polityky v postkryzovyy period]. *Finance of Ukraine*, (6), 3–14.
2. Duginets, G. (2019). World experience of bankruptcy prevention: mergers and acquisitions [Svitovyy dosvid poperedzhennya bankrutstva: zlyttya i pohlynannya]. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 5(22), 299–304. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/22_2019/43.pdf
3. Geets, V., Gritsenko, A. (2013). Exit from the crisis (reflections on what is relevant in connection with what you have read) [Vykhid z kryzy (rozдумы nad aktual'nym u zv'yazku z prochytanym)]. *Economy of Ukraine*, (6), 4–19.
4. Galchinsky, A. (2009). *Crisis and cycles of world development* [Kryza i tsykly svitovoho rozvytku]. K.: ADEF-Ukraine, 392.
5. Karvatska, N. (2011). World economic crises: causes, consequences, tools of solution [Svitovi ekonomichni kryzy: prychny vynyknennya, naslidky, instrumentariy rozv'yazku]. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*, no. 2, t. 2, 52–61.
6. Olefir, V. (2013). Economic cycles and crises: history and modernity [Ekonomichni tsykly i kryzy: istoriya i suchasnist']. *Current economic problems*, no. 10(148), 23–35.
7. Tyurina, N., Karvatskaya, N., Nazarchuk, T. (2019). Crises in the development of socio-economic systems and their causes [Kryzy u rozvytku sotsial'no-ekonomichnykh system ta prychny yikh vynyknennya]. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, 1, 198–203.
8. Melnyk, A. (2014). World economic crises in the economy of Ukraine and their consequences [Svitovi ekonomichni kryzy v ekonomitsi Ukrainy ta yikh naslidky]. Global and national problems of economy / Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlinsky. Issue 2. 108–113.
9. Sokhatska, O. (2017). A new order in the global financial market: post-crisis projects and realities [Novyy poriyadok na svitovomu finansovomu rynku: pisl'yakryzovi proekty i realiyi]. *Journal of European Economics*, 9(1), 93–107.
10. Stiglitz, D. (2003). Globalization: alarming trends [Hlobalyzatsyya: trevozhnye tendentsyy] / translated with English and note G. Pirogova. M.: Mysl, 205.
11. Baldwin, R. (2009). *The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20* [Electronic resource] / R. Baldwin, S. Evenett. London: Centre for Economic Policy Research.

12. Experten warnen vor “massiven Verstaatlichungen”. 26.03.2020. URL: <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/corona-krise-wsf-fonds-der-regierung-experten-warnen-vor-massiven-verstaatlichungen-a-e908f2a9-045b-47dc-8c0c-0567f65c8e72> (last accessed: 26.04.2020).
13. Coronavirus: Terminänderungen von Messen. 02.04.2020. URL: <https://www.auma.de/de/ausstellen/messen-finden/coronavirus-terminaenderungen-von-messen> (last accessed: 02.04.2020).
14. Die Gesamtwirtschaftliche Lage angesichts der Corona-Pandemie. Sondergutachten. Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, 22.03.2020. S. 5.
15. IMF (2019). World economic outlook update: A weakening global expansion. URL: <http://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2-019/01/11/weo-update-january-2019> (last accessed: 02.04.2020).
16. Krugman, P. (2009). *How Did Economists Get It So Wrong?* 02.09.2009. New York Times. URL: www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html (last accessed: 20.04.2020).
17. Summers, L. (2014). Us economic prospects: secular stagnation, hysteresis, and the zero lower bound. *Business Economics*. vol. 49, no. 2, 65–73.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.23:330.52:330.14.01

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-3>**Каховська О. В.**доктор економічних наук, професор,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6235-968X>**Зюзя А. О.**аспірант,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури**Kakhovska Helena, Ziuzia Andrey**

Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблему формування інтелектуального потенціалу в органічній взаємодії з розвитком інтелектуального капіталу, що є важливим фактором забезпечення конкурентних переваг суб'єктів господарювання в умовах глобалізації економіки, посилення конкуренції в Україні та світі. Представлено проблему використання інтелектуального капіталу суб'єктів господарювання на основі інтелектуальних ресурсів для формування інтелектуального потенціалу, підвищення його ефективності та впливу на розвиток національної економіки. Узагальнено та класифіковано зв'язок між категоріями «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний капітал», «інтелектуальний потенціал», розглянуто їх як динамічну систему зі створення та впровадження інновацій у господарську діяльність задля забезпечення конкурентних переваг. Доведено, що ефективність національних економік на сучасному етапі розвитку суспільства вимагає від суб'єктів господарювання нових підходів і стратегій задля створення стійких конкурентних переваг, що залежать перш за все від інтелектуального потенціалу підприємства.

Ключові слова: інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, людський капітал, інтелектуальний потенціал, суб'єкти господарювання, національна економіка.

FORMATION OF INTELLECTUAL POTENTIAL OF SUBJECTS OF MANAGEMENT IN THE NATIONAL ECONOMY: THE THEORETICAL ASPECT

The problem of the formation of intellectual potential in organic interaction with the development of intellectual capital is considered, that is an important factor in ensuring the competitive advantages of economic subject in the conditions of globalization of the economy, increasing competition in Ukraine and the world. Significant changes in the items of work in the real sector of the economy at the present stage of development of society, increasing the share of intellectual activities in all spheres are analyzed. The problem of using the intellectual capital of economic subjects on the basis of intellectual resources for the formation of intellectual potential, increase of its efficiency and influence on the development of the national economy is presented. The category "intellectual capital" in scientific sources, development of intellectual resources and formation on this basis of intellectual potential of economic subjects are analyzed. The essence of intellectual capital as a combination of knowledge, information, experience, qualification and motivation of staff, organizational capabilities, channels and technologies of communication, which as a result of its transformation into objects of intellectual property is capable to create additional benefits and provide competitive advantages of the organization. The link between the categories of "intellectual resources", "intellectual capital", "intellectual potential" is generalized and classified, they are considered as a dynamic system for creation and introduction of innovations in economic activity in order to provide competitive advantages. The efficiency of national economies at the present stage of society development is related to innovative development on the basis of intellectual resources and intellectual capital is proved, as strategic factors of economic growth, and requires the economic agents of new approaches and strategies in order to create sustainable competitive advantages, which depend, first of all, on the intellectual potential of the enterprise. Intellectual potential and capital as the basis of economic development is as a key resource for competitiveness and development of economic systems.

Keywords: intellectual resources, intellectual capital, human capital, intellectual potential, subjects of management, national economy.

JEL classification: F00, O34.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суттєвим підвищенням частки інтелектуальних видів діяльності в усіх сферах. У світі інтелектуального виробництва та інтелектуальної економіки конкурентні переваги можна отримати перш за все завдяки інтелектуальному капіталу, на якому базується інтелектуальний потенціал будь-якого підприємства. В умовах глобалізації економіки, посилення конкуренції в Україні та світі формування інтелектуального потенціалу відбувається в органічній взаємодії з розвитком інтелектуального капіталу та є надзвичайно важливим фактором для забезпечення конкурентних переваг суб'єктів господарювання.

Проблема використання інтелектуального капіталу суб'єктів господарювання для формування інтелектуального потенціалу, підвищення його ефективності є важливою з теоретико-методичної точки зору та актуальною у зв'язку з їх впливом на розвиток національної економіки. Надзвичайно важливими для вивчення цієї проблеми є розгляд та узагальнення категорій інтелектуальної економіки, таких як «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний потенціал», які останнім часом набувають все більшого теоретичного й практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективне використання інтелектуального потенціалу суб'єктів господарювання, співвідношення та взаємозв'язок інтелектуального капіталу й інтелектуального потенціалу є надзвичайно важливими для розуміння означеної проблеми в рамках розвитку національної економіки. Економічний потенціал підприємств та його форми, зокрема науково-технічний потенціал, інноваційний потенціал, інвестиційний потенціал, розглядаються в наукових розробках П.Р. Ігнатівського, В.П. Руденко, А.І. Татаркіна, С.О. Лукіна, Л.М. Таранюка [8, с. 9–10]. Інтелектуальні ресурси підприємства, які функціонують у зовнішньому середовищі, досліджували Г.О. Швиданенко, І.Ю. Гусєва [10]. Використання та управління інтелектуальним потенціалом є темою наукових розвідок вітчизняних учених, таких як В.П. Петренко, М.В. Семикіна, В.А. Іванцов [4; 6; 7]. Формуванню та оцінюванню інтелектуального потенціалу присвячено дослідження Н.С. Краснокутської [5]. Інтелектуальний потенціал як головний чинник формування інтелектуального капіталу розглядали С.В. Філіппова, К.В. Ковтуненко [9]. Незважаючи на досить значну базу досліджень, проблема потребує подальшого наукового розгляду задля розроблення механізмів ефективного використання інтелектуального потенціалу підприємств задля підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Мета статті полягає в узагальненні та удосконаленні понятійного апарату категорій «інтелектуальний потенціал», встановленні структурно-логічного взаємозв'язку категорій інтелектуальної економіки, таких як «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний потенціал», а також дослідженні впливу інтелектуальних ресурсів та інтелектуального капіталу на формування та розвиток інтелектуального потенціалу суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Ефективність функціонування суб'єктів господарювання, їх інтелектуального потенціалу безпосередньо залежить від характеру процесів формування та ефективності використання

інтелектуального капіталу та його найважливішої частини, а саме людського капіталу. У сучасному інформаційному суспільстві саме людина «з її професіоналізмом стає системотворчою основою продуктивних сил, «збираючи в ціле» і утримуючи системи, що містять техніку, технологічні знання і способи їх практичного застосування, високотехнологічні процеси, організаційні удосконалення, знання ділової кон'юнктури, ринкових можливостей» [2, с. 168]. Здатність «робочої сили» мислити та виробляти силою свого інтелекту специфічні продукти, а саме інтелектуальні, а також, збільшуючи багаж власних знань і навичок, ефективно управляти новітніми засобами виробництва, стала основою теорії людського капіталу та інтелектуального капіталу.

Наукові дослідження вказують на багатогранність та багатоаспектність категорії «інтелектуальний капітал». Зокрема, важливим аспектом є його обов'язкове співвідношення з іншими формами капіталу (фінансовим, матеріальним) задля досягнення ефективного розвитку підприємств. У науковій літературі є велика кількість визначень поняття «інтелектуальний капітал», які вказують на таку його особливу властивість, як створення додаткової вартості на основі унікальних конкурентних переваг підприємств, що надає будь-якій компанії саме інтелектуальний капітал. Чим сильніші зміни у зовнішньому середовищі сучасного світу, тим вищою стає значущість внутрішніх ресурсів суб'єктів господарювання як фундаменту підвищення конкурентоспроможності.

Внутрішні ресурси підприємства – це перш за все люди, які працюють на підприємстві, трудові ресурси або людські ресурси підприємства, «інтелектуалізовані людські ресурси», тобто людський капітал [6, с. 27]. Людський капітал як найважливіша складова частина інтелектуального капіталу та його інші складові частини, такі як організаційний та клієнтський капітал, органічно пов'язані з поняттям «ресурси підприємства», зокрема з інтелектуальними ресурсами та їх трансформацією, їх значним впливом на ефективність використання інтелектуального потенціалу.

Якщо інтелект (від лат. “intellectus”, тобто «відчуття», «сприйняття», «розуміння») можна розуміти як здатність конкретної особистості сприймати, розуміти, генерувати нові знання, то інтелектуальні ресурси трактують як сукупність накопичених знань, ідей, компетенцій, інформації, що має наукову й комерційну цінність, а також використовується для виробництва та отримання конкурентних переваг у процесі виробництва. Донедавна в наукових дослідженнях широко використовувались категорії «людські ресурси» та «трудова ресурси», що пов'язуються перш за все з кількісними характеристиками. Водночас інтелектуальні ресурси мають якісні характеристики. Інтелектуальні ресурси – це «множина фіксованих і систематичних результатів інтелектуальної діяльності (нове знання, наукова інформація), яка формується в процесі науково-технічної діяльності» та набуває все більшого значення в економічній науці у зв'язку з тим, що інтелектуальний ресурс перетворюється на інтелектуальний товар (продукт), затребуваний споживачем [3, с. 258]. На думку С.В. Філіппової та К.В. Ковтуненко, інтелектуальні ресурси підприємства включають чотири складові частини, а саме інтелектуальну власність, нема-

теріальні активи, ринкові активи, здібності й навички працівників [9]. Г.О. Швиданенко розглядає інтелектуальні ресурси як знання та здібності персоналу підприємства; продукти його інтелектуальної та творчої діяльності; ресурси довготривалого використання в результаті взаємодії умінь, навичок, накопиченого досвіду та результатів науково-технічної діяльності. Сутність інтелектуальних ресурсів полягає в тому, що «вони формують інтелектуальний потенціал підприємства, тобто його потенційні інтелектуальні можливості (здатності). Інтелектуальний потенціал є складовою сукупного потенціалу підприємства і відображає його потенційну спроможність на основі сформованого ресурсного портфеля забезпечувати стійкі конкурентні переваги» [10, с. 182].

Як бачимо, основою формування інтелектуального потенціалу суб'єкта господарювання є людські ресурси в розумінні «людський капітал» та «інтелектуальні ресурси підприємства». Щодо категорії «інтелектуальний капітал», то дослідники також вбачають у ньому щось більше, ніж «чистий інтелект» людини, розуміють його як інтелектуальну діяльність співробітників фірми, включену у виробничий процес і пов'язану з генерацією ідей та отриманням прибутку. Інтелектуальний капітал і всі його складові частини, такі як людський капітал, організаційний (структурний) капітал та клієнтський капітал, розглядаються в науковій літературі з точки зору ресурсного підходу як ресурси, які будь-яке підприємство, організація придбали або створили в процесі своєї діяльності. Однак інтелектуальний капітал не запрацює і не дасть компанії конкурентні переваги, якщо окремі його частини не будуть ефективно взаємодіяти між собою на основі розробленої та впровадженої стратегії розвитку підприємства й стратегії управління інтелектуальним капіталом компанії. Таким чином, більшість науковців наголошує на причинно-наслідкових зв'язках між формуванням інтелектуального капіталу, управлінням інтелектуальним капіталом та отриманням виняткових переваг на ринку.

Інтелектуальний потенціал також вважають динамічною системою зі створення та впровадження інновацій у господарську діяльність задля забезпечення конкурентних переваг підприємств. Поняття «потенціал», яке походить від лат. "potentia" («можливість», «потужність», «прихована можливість»), пройшло декілька етапів свого формування та набуло свого першочергового розвитку в категорії «економічний потенціал», що переважно трактується як «виробничі можливості», «сукупна здатність використання ресурсів», «сукупність взаємозалежних трудових, матеріальних і природних ресурсів» тощо [8, с. 9–10].

Економічні дослідження інтелектуального потенціалу мають схожі та відмінні напрями з дослідженнями інтелектуального капіталу. З одного боку, оцінювання потенціалу зводиться до визначення вартості доступних ресурсів (ресурсний підхід), зокрема матеріальних, трудових, фінансових, організаційних, інформаційних. Отже, розглядається як сукупність ресурсів суб'єкта, «як особлива сукупність ресурсів суспільного виробництва, що містить у собі матеріальні, природні, трудові, фінансові й інформаційні ресурси» [4, с. 9]. З іншого боку, потенціалом вважається можливість суб'єкта освоювати, переро-

бляти наявні в нього ресурси для задоволення потреб (функціональний підхід) [1, с. 78]. Однак у кожному з цих напрямів для визначення потенціалу береться та чи інша сукупність ресурсів. В науковій літературі виділяють також результативний підхід, відповідно до якого потенціалом є здатність ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання. Деякі дослідники інтелектуального потенціалу застосовують також системно-динамічний підхід до визначення його сутності. Основою цих підходів до визначення категорії «інтелектуальний потенціал» є інтелектуальні ресурси, які перебувають в органічній взаємодії з інтелектуальним капіталом суб'єктів господарювання.

Як бачимо, поняття «інтелектуальний потенціал», як і поняття «інтелектуальний капітал», є багатоаспектним. Воно знаходить своє відображення у різних складових частинах економічного потенціалу, зокрема трудовому (людському), технологічному, інформаційному, фінансовому, організаційному. Відповідно до загальноприйнятої структури інтелектуального капіталу інтелектуальний потенціал також можна поділити на три частини, такі як людський потенціал, структурний потенціал (або організаційний) та споживчий потенціал (або клієнтський). Зокрема, М.В. Семикіна виділяє інтелектуальний потенціал зайнятого населення (ІПЗН) як головну складову частину інтелектуального потенціалу національної економіки та відносить до його структури людські активи, інфраструктурні активи та інтелектуальну власність, ринкові активи. Інтелектуальним потенціалом називають також сукупність організованих у певних соціально-економічних формах ресурсів, що можуть за певних внутрішніх і зовнішніх умов розвитку інноваційного середовища бути спрямовані на реалізацію інноваційної діяльності, метою якої є задоволення нових потреб суспільства [7, с. 16].

Як бачимо, категорії «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний потенціал», маючи характерні особливості, водночас відзначаються наявністю спільних рис, які поєднують ці категорії (табл. 1).

Висновки. Таким чином, як бачимо з наведених узагальнених рис, інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал, незважаючи на окремі особливі властивості, перебувають в органічній взаємодії та єдності, посилюючи ефект використання кожного окремого компонента у забезпеченні конкурентних переваг суб'єктів господарювання та ефективності національної економіки.

В сучасному суспільстві інтелектуальної економіки інтелектуальні ресурси, інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал стають ключовими у підвищенні продуктивності праці та зростанні вартості компаній. Інтелектуальні ресурси підприємств перетворюються на капітал саме під час реалізації інтелектуального потенціалу. Аналіз досліджень інтелектуального потенціалу дає можливість стверджувати, що властивості системи інтелектуальних ресурсів впливають на формування інтелектуального потенціалу та корелюються з формуванням інтелектуального капіталу. Здатність національної економіки створювати й ефективно використовувати інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал все більшою мірою визначає економічну силу нації, її добробут.

Таблиця 1

**Особливості та узагальнені риси економічних категорій «інтелектуальні ресурси»,
«інтелектуальний капітал», «інтелектуальний потенціал»**

Категорія	Характерні риси цієї категорії	Узагальнені риси, що об'єднують зазначені категорії
Інтелектуальні ресурси	Знання, здібності, навички персоналу підприємства	Цілісність як економічної системи, компоненти якої ефективні лише в результаті їх взаємодії.
	Продукти (результати) інтелектуальної та творчої діяльності персоналу, тобто інтелектуальна власність	
	Ресурси довготривалого використання, результати взаємодії умінь, навичок, накопиченого досвіду, результати науково-технічної діяльності	Людські ресурси, людські активи, людський капітал складають основу категорій «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний потенціал»
	Нематеріальні активи, ринкові активи	
	Ідеї, компетенції, інформація, що має наукову й комерційну цінність, використовується для виробництва та отримання конкурентних переваг у процесі виробництва	
Інтелектуальний капітал	Інтелектуальна діяльність персоналу, включена у виробничий процес задля отримання прибутку (людський капітал, клієнтський капітал)	Унікальні можливості, що ґрунтуються на використанні унікальних знань, умінь, навичок, накопиченого досвіду.
	Генерація ідей персоналом задля отримання прибутку (людський капітал)	
	Ресурси, які будь-яке підприємство, організація придбали або створили в процесі своєї діяльності, а саме людський, організаційний (структурний) капітал	Довготривалість використання капіталу, потенціалу на основі унікальності та неповторності ресурсів.
	Унікальні, неповторні активи підприємства; нематеріальні активи, тобто організаційний (структурний) капітал	Адаптивність – адаптація інтелектуальних складових частин до змін умов внутрішнього й зовнішнього середовища.
	Інтелектуальна власність (структурний капітал)	Генерація ідей, тобто інтелектуальна діяльність персоналу зі створення та використання інтелектуальної власності.
Інтелектуальний потенціал	Динамічна економічна система зі створення й впровадження інновацій у господарську діяльність	Органічна взаємодія активів підприємства, зокрема людських, нематеріальних, інфраструктурних. «Інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний потенціал» є ключовими категоріями розвитку економічних систем та їх конкурентоспроможності.
	Сукупна здатність використання інтелектуальних ресурсів	
	Сукупність зв'язків і відношень між елементами інтелектуального капіталу (персонал, ринкові активи, структурні активи, інтелектуальна власність)	
	Виробничі можливості, інтелектуальні потужності для забезпечення конкурентних переваг підприємства	Синергія та органічний взаємозв'язок усіх компонентів зазначених категорій, які взаємно посилюються та в результаті сприяють підвищенню ефективності інтелектуального потенціалу.
	Людські активи	
	Інфраструктурні активи та ринкові активи;	
	Інтелектуальна власність	

Джерело: створено авторами на основі аналізу джерел [4; 5; 6; 7; 9; 10]

Список використаних джерел:

- Бердникова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия : учебное пособие. Москва : ИНФА-М, 2003. 215 с.
- Дугінець Г.В., Фісуненко П.А. Людський капітал Дніпропетровського регіону: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економічний аналіз*. 2011. Вип. 9. Ч. 2. С. 168–170.
- Енциклопедія інтелектуальної власності / за ред. П.П. Крайнева. Київ : Старт-98, 2012. 660 с.
- Иванцов В.А. Интеллектуальный потенциал, факторы его использования : автореф. дисс. ... канд. экон. наук. Казань, 2003. 24 с.
- Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 352 с.
- Петренко В.П. Управління використанням інтелектуальних ресурсів соціально-економічних систем : автореф. дис. ... докт. экон. наук. Львів, 2009. 41 с.
- Семикіна М.В. Інтелектуальний потенціал: проблеми ефективного управління. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. Вип. 20(2). С. 5–14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkntu_e_2011_20\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkntu_e_2011_20(2)_4) (дата звернення: 12.12.2019).
- Таранюк Л.М. Потенціал і розвиток підприємства : навчальний посібник. Суми, 2016. 278 с.
- Філіппова С.В., Ковтуненко К.В. Інтелектуальний потенціал як головний чинник формування інтелектуального капіталу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 776. С. 81–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_776_15 (дата звернення: 30.01.2020).
- Швиданенко Г.О., Гусева І.Ю. Інтелектуальні ресурси підприємства, які функціонують у зовнішньому середовищі. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 181–186. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2012-4_0-pages-181_186.pdf (дата звернення: 31.01.2020).

References:

1. Berdnikova T.B. Analysis and diagnostics of financial and economic activity of the enterprise : textbook. pos. Moscow : INFA-M, 2003, 215 p.
2. Duginets G.V., Fisunen P.A. Human capital of Dnepropetrovsk region: the current state and prospects of development // Economic analysis. 2011, issue 9, part 2, p. 168–170.
3. Encyclopedia of intellectual property / ed. prof. P.P. Kraineva. K.: Start-98, 2012. 660 p.
4. Ivantsov V.A. Intellectual potential, factors of its use: author. diss. econom. of sciences. Kazan, 2003. 24 c.
5. Krasnokutskaya N.S. Potential of the enterprise: formation and assessment : Educ. Manual. Kyiv: Center for Educational Literature, 2007. 352 p.
6. Petrenko V.P. Management of the use of intellectual resources of socio-economic systems. Abstract of dissertation for the sciences. stupa. AD. Lviv, 2009. 41 s.
7. Semykina M.V. Intellectual potential: problems of effective management // Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences. 2011. 20(2). P. 5–14. Electronic resource. Access mode: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2011_20\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2011_20(2)_4) (last accessed: 12.12.2019).
8. Taranyuk L.M. Potential and enterprise development: a textbook. Sums, 2016. 278 p.
9. Filipova S.V., Kovtunen K.V. Intellectual potential as the main factor of formation of intellectual capital // Bulletin of the National university "Lviv Polytechnic". Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of development and development problems. 2013. № 776. P. 81–86. Electronic resource. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_776_15 (last accessed: 30.01.2020).
10. Shvydanenko G.O., Guseva I.Y. Intellectual resources of the enterprise functioning in the external environment Problems of economy, № 4, 2012, p. 181–186. Electronic resource. Access mode: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2012-4_0-pages-181_186.pdf (last accessed: 31.01.2020).

УДК [330.352.3:330.52](477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-4>**Квак М. В.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки України,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5079-3895>

Kvak Mariia

Ivan Franko National University of Lviv

ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТРАЄКТОРІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Статтю присвячено аналізу чинників інноваційного розвитку економіки держави крізь призму розширеного відтворення національного багатства. Обґрунтовано взаємозв'язок розширеного відтворення людської компоненти системи національного багатства та інноваційного розвитку в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Проаналізовано сучасну господарсько-правову базу стратегічного інноваційного розвитку України. Визначено недоліки національної інноваційної системи. Виокремлено чинники впливу на формування інноваційного розвитку економіки держави. Акцентовано увагу на необхідності підвищення ефективності використання державних механізмів регулювання українського інноваційного розвитку в контексті збереження та примноження національного багатства України. Виявлено додаткові можливості підвищення рівня економічної безпеки, що обумовлено світовими подіями та потребами.

Ключові слова: національне багатство, економічна безпека, українська інноваційна конкурентоспроможність, фундаментальні міждисциплінарні дослідження, стратегічний інноваційний розвиток.

DETERMINANTS OF TRAJECTORY FORMATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE STATE IN MODERN ECONOMIC SPACE

A high level of economic security is inherent in those countries that stimulate the development of the human component of national wealth as a basis for Ukrainian innovative competitiveness. Therefore, the article is devoted to the analysis of the factors of innovative development of the state economy through the prism of expanded reproduction of national wealth. The interrelation of the expanded reproduction of the human and natural components of the system of national wealth and innovative development in the context of ensuring the economic security of the state is substantiated. The modern economic and legal base of strategic innovative development of Ukraine is analyzed. The legal basis of strategic innovative development of Ukraine is divided into general bases of innovative activity and outline of priority directions of innovative activity of national and branch levels. Its shortcomings are highlighted. Thus, the strategy of innovative development of Ukraine should be aimed at ensuring the efficient use and conservation of exploited natural resources by means of modern technologies in production and industry. The model of causal relationships of bifurcation innovative development of the economy of Ukraine and the reproduction of national wealth is presented. The shortcomings of the national innovation system are identified. The factors influencing the formation of innovative development of the state economy are singled out and analyzed. Unstable position Ukrainian innovative economy in the international ranking of countries according to the Global Innovation Index is highlighted. Emphasis is placed on the need to increase the efficiency of state mechanisms for regulating Ukrainian innovation development in the context of preserving and increasing the national wealth of Ukraine. It is substantiated that the main limiting factor of Ukraine's innovative development is the inefficient use of its national wealth. In fact, national wealth is the "safety cushion" of the state in case of emergencies and the basic attribute of society's adaptation to the deterioration of the nation's livelihood in such conditions.

Keywords: national wealth, economic security, Ukrainian innovative competitiveness, fundamental interdisciplinary research, strategic innovative development.

JEL classification: E21, F52, J24, I25, O44.

Постановка проблеми. Процес досягнення кількісно-якісних змін в економіці України є пріоритетним шляхом розвитку, що відтворює в конкретно-історичному контексті сукупність інноваційних вимог держави та рівень їх реалізації в умовах розширеного відтворення всіх компонентів системи національного багатства, адже національне багатство – це «подушка безпеки» держави в разі настання надзвичайних ситуацій та базовий атрибут адаптації суспільства щодо ризику повторення карантину в майбутньому, тому важливими нині є формування та реалізація новітньої стратегії конкурентоспроможного економічного розвитку України після завершення пандемії, пов'язаної з неконтрольованим поширенням коронавірусу COVID-19 в усіх країнах світу.

В цьому контексті слід зазначити, що результатом ефективного функціонування механізму управління довгостроковим сталим (збалансованим) соціально-економічним та екологічним розвитком держави є підвищення рівня її економічної безпеки, яка тісно пов'язана з необхідністю розширеного відтворення національного багатства, втрати значного обсягу якого можуть викликати деструктивні зміни в системі життєзабезпечення нації.

Високий рівень економічної безпеки притаманний тим державам, які стимулюють розвиток людської складової частини національного багатства як бази української інноваційної конкурентоспроможності, котра концентрує вагомий прошарок науковців, який продукує фундаментальні міждисциплінарні дослід-

ження пріоритетних векторів сучасного інноваційно-економічного розвитку задля ефективної реалізації в Україні та можливістю виходу на світові ринки, визначення методів ефективного впливу держави на збалансоване функціонування економіки, підвищення рівня її самодостатності та реалізацію життєзберігаючого стратегічного прориву, а також мінімізації можливостей відхилення векторів розвитку економічної системи від бажаної оптимальної траєкторії її руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретико-методологічного характеру інноваційних процесів та побудови інноваційної економіки завжди були актуальними та досліджувалися такими вітчизняними вченими, як О. Амоша, Ю. Бажал, В. Базилович, З. Варналій, В. Геєць, С. Голубка, Я. Жаліло, О. Завгородня, О. Загурський, К. Краус, П. Леоненко, С. Лондар, І. Малій, І. Мазур, О. Москаленко, В. Осецький, В. Полтерович, А. Покритан, В. Решетило, В. Савчук, В. Сизоненко, А. Ткач, А. Чухно, П. Юхименко. Проте наукові дослідження детермінантів формування траєкторії інноваційного розвитку держави в сучасному економічному просторі з урахуванням сучасних вимог та орієнтацією на необхідність розширеного відтворення національного багатства потребують подальшого вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні чинників формування траєкторії інноваційного розвитку держави в сучасному економічному просторі крізь призму розширеного відтворення національного багатства.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 54 Конституції України держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством [1]. Зараз не викликає сумніву той факт, що в сучасному українському суспільстві потрібно сформувати нову генерацію інтелектуальної еліти, яка би впровадила новий спосіб економічного життя на базі інтелектуально-інноваційного та інформаційно-технологічного укладів.

Отже, доцільно, на нашу думку, проаналізувати господарсько-правову базу стратегічно-інноваційного розвитку України, яку подано в табл. 1.

Як бачимо з табл. 1, правове підґрунтя інноваційного розвитку України можна поділити на дві групи питань, такі як загальні основи інноваційної діяльності та окреслення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного й галузевих рівнів. Водночас воно є фрагментарним, позбавленим чіткості через відсутність стратегії розвитку високотехнологічних галузей України, яка б окреслила пріоритетні напрями розвитку держави, а також необхідного законодавчого забезпечення, в якому мало уваги приділено фінансуванню перетворення наукових розробок на інноваційний продукт. Так, згідно зі ст. 6. Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» для реалізації середньострокових пріоритетних напрямів загальнодержавного й галузевого рівнів шляхом формування та виконання державних цільових

Таблиця 1

Господарсько-правова база стратегічно-інноваційного розвитку України

№	Назва документа правового характеру	Тип документа, рік прийняття, номер	Головні положення стратегічного розвитку
1	Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні	Закон України від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI	Визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та їх реалізації.
2	Про інноваційну діяльність	Закон України від 5 грудня 2012 р. № 40-IV	Визначено правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності, встановлено форми стимулювання державою інноваційних процесів і підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.
3	Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017–2021 роки	Постанова КМУ від 28 грудня 2016 р. № 1056	Затверджено перелік середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня за зазначений період.
4	Про внесення змін до Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності	Наказ Міністерства освіти і науки України від 11 жовтня 2017 р. № 994	Визначає порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності у системі освіти держави.
5	Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2017–2021 роки	Постанова КМУ від 18 жовтня 2017 р. № 980	Затверджено перелік середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня за зазначений період.
6	Про утворення Ради з розвитку інновацій	Постанова КМУ від 25 жовтня 2017 р. № 895	Затверджено положення і склад Ради як консультативно-дорадчого органу.
7	Про утворення Фонду розвитку інновацій	Розпорядження КМУ від 7 листопада 2018 р. № 895-р	Схвалено пропозицією Господарсько-фінансового департаменту Секретаріату КМУ щодо утворення Фонду розвитку інновацій.
8	Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року	Розпорядження КМУ від 10 липня 2019 р. № 526-р	Запропоновано програмні заходи розбудови національної інноваційної екосистеми та напрямів підвищення рівня інноваційності національної економіки.

Джерело: складено автором на основі джерел [2–9]

програм, державного замовлення та окремих інноваційних проєктів держава вживає заходів щодо [2]:

- розвитку інноваційної інфраструктури (інноваційних центрів, технологічних парків, наукових парків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, інноваційних кластерів, венчурних фондів тощо);
- першочергового розгляду заявок на винаходи, що відповідають середньостроковим пріоритетним напрямом загальнодержавного рівня;
- прямого бюджетного фінансування та співфінансування;
- відшкодування відсоткових ставок за кредитами, отриманими суб'єктами господарювання у банках;
- часткової компенсації вартості виробництва продукції;
- кредитів за рахунок коштів державного бюджету, кредитів (позик) і грантів міжнародних фінансових організацій, залучених державою або під державні гарантії;
- субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам;
- податкових, митних та валютних преференцій.

Отже, Україна має всі шанси перетворитись із сировинно орієнтованої держави на таку, яка експортує інноваційні продукти з великою доданою вартістю й технології, збільшує свій реальний ВВП за рахунок позитивного інноваційного бізнес-досвіду, новітньої інфраструктури (зокрема, освітньої) та креативності людської компоненти національного багатства (наприклад, щодо розроблення військових інновацій).

Оскільки національна економіка – це складна синергетична система, яка складається з компонентів різної природи, можна зобразити модель біфуркаційного інноваційного розвитку економіки України у вигляді рис. 1.

Водночас слід зазначити, що мало приділяється уваги рушійній силі інноваційного розвитку України, її національному багатству, адже стратегія інноваційного розвитку України має бути спрямована на забезпечення ефективного використання та збереження експлуатованих природних ресурсів за рахунок застосування

сучасних технологій у виробництві та промисловості. В цьому контексті важливо розробити чітку Стратегію інноваційного розвитку національної економіки України, яка б узгоджувалася з ендегенними програмно-плановими розробками та давала змогу володіти ситуацією в умовах необхідності протидії дестабілізуючим екзогенним чинникам щодо її розширеного самовідтворення. Також необхідно створити дієву методику оцінювання ефективності державної політики забезпечення економічної безпеки, вдосконалити систему стратегічного планування шляхом застосування динамічного моделювання та стратегічного контролінгу цієї сфери, акумуляції інформаційно-аналітичних даних прогнозування та екстраполяції наслідків прийняття управлінських рішень. Отже, на нашу думку, потрібно проаналізувати чинники впливу на перебіг інноваційного розвитку економіки України, які подані в табл. 2.

Зазначимо, що інновації – це стратегічний фактор міжнародного зростання, однак недосконалість системи захисту прав інтелектуальної власності, зокрема на світових ринках, гальмує процес формування інноваційної екосистеми України та підриває стабільність довгострокового розвитку держави. Аналіз чинників впливу на перебіг інноваційного розвитку економіки України показав, що державі необхідно застосовувати стратегію стимулювання інноваційної діяльності та підвищувати рівень наукоємності національного виробництва, задовольняючи внутрішній попит на інновації не за рахунок імпорту технологій, устаткування, а шляхом створення національного інноваційного продукту та його комерціалізації, зокрема на світовому ринку.

Лише тоді перехід України на позицію інноваційного лідера відбудеться через концентрацію високорентабельних, екологічно чистих видів діяльності на своїй території, що підвищить якість і рівень життя населення.

Проаналізуємо нестійкі позиції інноваційності економіки України в рейтингу, який оприлюднила Всесвітня організація інтелектуальної власності. Так, за даними щорічного звіту Global Innovation Index 2019, Україна в рейтингу посідає 47 місце зі 129 країн та

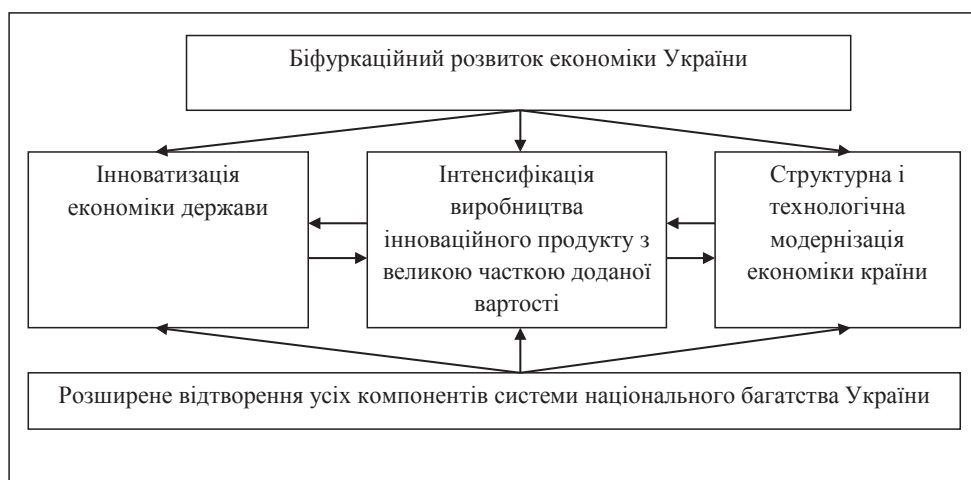

Рис. 1. Модель причинно-наслідкових взаємозв'язків біфуркаційного розвитку економіки України та відтворення національного багатства

Джерело: складено автором

Таблиця 2

Матриця SWOT-аналізу чинників впливу на перебіг інноваційного розвитку економіки України

		Внутрішні фактори	
		Сильні сторони	Слабкі сторони
Зовнішні фактори	Можливості	<ul style="list-style-type: none"> – Формування нової генерації ініціативної інтелектуальної еліти; – застосування стратегічного планування в процесі формування економіки інноваційного типу; – збереження людського й природного національного багатства України; – досягнення стійкої самодостатності розвитку держави; – узгодження політики інноваційного розвитку територій різних рівнів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Диспропорції інноваційного розвитку територій держави; – інституційна неспроможність становлення інноваційної національної економіки; – відсутність гармонізації економічних інтересів та екологічних цінностей суспільства щодо формування інноваційної економіки; – законодавча невизначеність локальних і глобальних стартапів.
	Загрози	<ul style="list-style-type: none"> – Невідповідність державних методів і принципів здійснення інноваційної політики розвитку європейським; – залучення коштів зовнішніх інвесторів для розвитку інноваційної економіки держави; – реалізація державно-приватного партнерства; – залучення коштів міжнародної технічної допомоги. 	<ul style="list-style-type: none"> – Стан навколишнього природного середовища; – неузгодженість програм і стратегій інноваційного розвитку територій між собою, їх ресурсна незабезпеченість; – відсутність упорядкування території України через її кластеризацію за інноваційним розвитком.

Джерело: складено автором

друге місце (між В'єтнамом та Грузією) серед 26 країн з рівнем доходу нижче середнього. Водночас за даними показника сприятливості політичного середовища Україна посіла 110 місце, за екологічною сталістю – 120, проте за рівнем створення нових знань і нематеріальних активів – 17. У 2018 р. вона посідала 43 місце за ГІІ, у 2017 р. – 50. Слід зазначити, що у 2019 р. до найбільш інноваційних країн належали Швейцарія, США, Нідерланди та Велика Британія [10].

Отже, впевнено можна говорити про те, що вже існує усталений попит на інноваційну продукцію, технології, стартапи, проте, на нашу думку, у нас ще не сформовано повноцінної національної інноваційної екосистеми як адаптивного, ефективного, мережевого середовища для перетворення знань на реалізовані, комерціалізовані інноваційні продукти держави.

Висновки. Отже, на нашу думку, головним обмежувачим чинником інноваційного розвитку України є неефективне використання її національного багатства, адже саме його компоненти (наявні внутрішні

резерви держави) як пріоритет для розвитку інновацій необхідно задіяти до цього процесу задля його інтенсифікації. Також потрібно реінвестувати ренту від експлуатації невідновних природних ресурсів, знижувати енергоємність національної економіки шляхом використання альтернативних джерел енергії. Без сумніву, ефективне примноження та раціональне нагромадження національного багатства спричинить вихід України на вектор сталого розвитку, а темпи й пропорції відтворення його елементів свідчатимуть про прогресивні інноваційні зміни в структурі економіки України, що приведе до каталізації еколого-економічного й соціально-інституційного піднесення всіх регіонів країни та забезпечить довгострокову підтримку високого рівня економічної безпеки держави загалом, тому подальшим напрямом наших досліджень буде системно-синергетичний взаємозв'язок кластеризації національної економіки України за інноваційним розвитком та ефективністю використання наявного національного багатства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (дата звернення: 10.05.2020).
3. Про інноваційну діяльність : Закон України від 5 грудня 2012 р. № 40-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017–2021 роки : Постанова від 28 грудня 2016 р. № 1056 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2020).
5. Про внесення змін до Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності : Наказ від 11 липня 2017 р. № 994 / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-17> (дата звернення: 10.05.2020).
6. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2017–2021 роки : Постанова від 18 жовтня 2017 р. № 980 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2017-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2020).
7. Про утворення Ради з розвитку інновацій : Постанова від 25 жовтня 2017 р. № 895 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2017-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2020).
8. Про утворення Фонду розвитку інновацій : Розпорядження від 7 листопада 2018 р. № 895-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2018-%D1%80> (дата звернення: 10.05.2020).
9. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження від 10 липня 2019 р. № 526-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 10.05.2020).

10. The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, 2019. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report-2019.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).

References:

1. Konstytucija Ukrainy (1996). Zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine] / Verkhovna Rada Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 1996. № 30. P. 141.
2. Pro priorityetni naprjamy innovacijnoji dijaljnosti v Ukraini (2011). Zakon Ukrainy vid 08.09.2011 r. № 3715-VI [About priority directions of innovative activity in Ukraine] / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (accessed: 10.05.2020).
3. Pro innovacijnu dijaljnistj (2012). Zakon Ukrainy vid 05.12.2012 r. № 40-IV [About innovative activity] / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (accessed: 10.05.2020).
4. Dejaki pytannja vyznachennja serednjostrokovykh prioritytynykh naprjamiv innovatsijnoji dijaljnosti zahajnodержavnogho rivnja na 2017–2021 roky (2016). Postanova vid 28 ghrudnja 2016 r. № 1056 [Some issues of determining the medium-term priority areas of innovation at the national level for 2017–2021] / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF> (accessed: 10.05.2020).
5. Pro vnesennja zmin do Polozhennja pro porjadok zdijsnennja innovatsijnoji osvithnoji dijaljnosti (2017) Nakaz vid 11.07.2017 r. № 994 [On amendments to the Regulations on the procedure for carrying out innovative educational activities] / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1171-17> (accessed: 10.05.2020).
6. Dejaki pytannja vyznachennja serednjostrokovykh prioritytynykh naprjamiv innovatsijnoji dijaljnosti haluzevogho rivnja na 2017–2021 roky (2017). Postanova vid 18.10.2017 r. № 980 [Some issues of determining the medium-term priority areas of innovation at the industry level for 2017–2021] / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2017-%D0%BF> (accessed: 10.05.2020).
7. Pro utvorennja Rady z rozvytku innovatsij (2017). Postanova vid 25.10.2017 r. № 895 [About formation of Council on development of innovations] / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2017-%D0%BF> (accessed: 10.05.2020).
8. Pro utvorennja Fondu rozvytku innovatsij (2018). Rozporjadzhennja vid 07.11. 2018 r. № 895-r [About the formation of the Innovation Development Fund] / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2018-%D1%80> (accessed: 10.05.2020).
9. Pro skhvalennja Stratehiji rozvytku sfery innovatsijnoji dijaljnosti na period do 2030 roku (2019). Rozporjadzhennja vid 10.07.2019 r. № 526-r [On approval of the Strategy for the development of innovation for the period up to 2030] / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (accessed: 10.05.2020).
10. The Global Innovation Index 2019 (2019). [Ghlobaljnyj Indeks Innovacij 2019]. Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization, 2019. Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/gii-full-report-2019.pdf> (accessed: 10.05.2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.24:629.33

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-5>**Куцай Н. С.**кандидат економічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3419-1725>**Дубицький О. С.**кандидат технічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4863-4040>**Онищук В. П.**кандидат технічних наук, доцент,
Луцький національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5316-408X>**Kutsai Natalia, Dubytskyi Oleksandr, Onyshchuk Vasyl**
Lutsk National Technical University

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ СТВОРЕННЯ НОВОГО АВТОСАЛОНУ АВТОМОБІЛІВ З ПРОБІГОМ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості розроблення бізнес-планування створення нового автосалону автомобілів з пробігом в Україні. Доведено, що в українській практиці єдиного підходу до розроблення бізнес-планування не існує, вибір структури й методики складання бізнес-плану залежить від тих цілей та завдань, для яких здійснюється його створення. Сформовано основні пріоритетні напрями створення бізнес-плану. Проведено аналіз доцільності формування пунктів бізнес-плану під час відкриття нового автосалону автомобілів з пробігом. Обґрунтовано доцільність розроблення бізнес-плану та необхідність ретельного підбору аспектів і факторів впливу під час планування та створення нового автосалону автомобілів з пробігом в Україні. Зроблено підсумок, що саме під час планування та розвитку корпоративних продажів салону автомобілів з пробігом важливо налагоджувати оптимальні канали взаємодії з партнерами.

Ключові слова: бізнес-план, планування, розробка бізнес-планування, автосалон автомобілів з пробігом, напрями бізнесу.

FEATURES OF BUSINESS DEVELOPMENT PLANNING FOR THE CREATION OF A NEW MOTOR CAR SALES ROOM IN UKRAINE

The article deals with the peculiarities of developing business planning for the creation of a new motor show of cars with mileage in Ukraine. It is proved that in Ukrainian practice there is no single approach to the development of business planning, the choice of structure and method of drawing up a business plan depends on the goals and objectives for which it is created. The main priority directions of creating a business plan have been formed. The analysis of the feasibility of forming business plan items when opening a new motor show of cars with mileage is carried out. The expediency of developing a business plan and the need for careful selection of aspects and factors of influence in planning and creation of a new motor show of cars with mileage in Ukraine are substantiated. It is concluded that it is important to establish optimal channels of interaction with partners during the planning and development of corporate car sales with mileage. Thus, when the idea of creating a new enterprise or area of activity of the organization arises, for a more purposeful calculation of economic benefits use a business plan by creating a structural step-by-step plan for its implementation. Thus, as a result of the study, the features of approaches to business planning were considered. This gave reason to believe that there is no single method of creating a business plan, so when considering the feasibility of opening a car dealership in Ukraine, it is necessary to analyze and evaluate the main sections: marketing plan, production plan, and financial plan. Also, in our opinion, during the planning and development of corporate sales of cars with mileage, it is important to establish optimal channels of interaction with partners, namely: to create long-term relationships with Internet sites and other partners, to constantly expand the sales network; study the demand and offer to the market cars that best meet customer demands; quickly process orders and requests; plan purchases so that cars are not delayed in the warehouse for more than 30 days. In addition, it will be necessary to implement technological solutions that will ensure the creation of a single information space within the organization, automation of processes and analysis of the received information. Based on this information, it is easier for managers to forecast demand, formulate procurement plans from different suppliers and organize logistics supply schemes so as to reduce storage, transportation and brokerage costs.

Keywords: business plan, planning, business planning development, car dealership with mileage, business directions.

JEL classification: M21, O14, R40.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринкової системи жодне автотранспортне підприємство не може працювати прибутково без ретельно опрацьованого плану. Досвід організації автотранспортних підприємств свідчить про те, що бізнес-планування їх діяльності набуває все більшого значення в умовах швидких змін у середовищі функціонування. Відсутність чіткого бізнес-плану є незаперечним свідченням незадовільного управління підприємством. Успіх підприємницького проекту незалежно від його масштабів, сфери діяльності, форми організації бізнесу неможливий без чіткого уявлення про перспективи, особливості діяльності, без опрацювання надійних орієнтирів і реального бізнес-плану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розроблення, формування та вдосконалення бізнес-плану створення нового автосалону автомобілів з пробігом в Україні є складними та багатоаспектними. Дослідження показують, що розроблення в українській практиці єдиної методології бізнес-планування потребує детального аналізу наявних проблем, особливостей та подальших перспектив розвитку.

Під час написання роботи досліджувались наукові праці, присвячені бізнес-плануванню, аналізу динаміки розвитку автомобільного ринку й ключових показників автомобільного підприємства, зокрема роботи Р. Абрамса, В. Бурова, В. Волгіна, Н. Бейт, А. Волкова, Р. Фатхутдінова, Н. Стрекалова, Н. Пірсона, П. Черкашина. Однак розроблення бізнес-плану створення нового автосалону автомобілів з пробігом в Україні недостатньо розвинене й проаналізоване.

Мета статті полягає у визначенні та висвітленні особливостей розроблення бізнес-планування створення нового автосалону автомобілів з пробігом в Україні, а також обґрунтуванні його необхідності для розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Бізнес-план – це «програма, план здійснення бізнес-операцій, дій фірми, що містить відомості про фірму, товар, його виробництво, ринки збуту, маркетингові, організаційні операції та їх ефективність» [1].

Бізнес-план є зведенням розділів, які включають відомості про всі основні сфери діяльності організації, що включають відомості про збутову, виробничу, фінансову та маркетингову політику підприємства, оцінювання перспектив розвитку діяльності підприємства й прогнозування результатів діяльності з огляду на економічний інтерес підприємства, а також інтереси партнерів, споживачів та інших учасників проекту.

Єдиного підходу до розроблення бізнес-планування не існує, вибір структури й методики складання бізнес-плану залежать від тих цілей, для яких здійснюється його створення.

Можна виділити три пріоритетних цілі, які переслідують підприємства, створюючи бізнес-план.

1) Розрахунок втілення нової ідеї. Коли виникає ідея створення нового підприємства, для більш цілеспрямованого прорахунку економічної вигоди використовують бізнес-план створення структурного поетапного плану його реалізації. У процесі складання бізнес-плану стають очевидними приховані помилки й перешкоди для втілення початкової концепції. Це планування допомагає визначити чітку черговість дій і пріоритети, на яких необхідно зосередити зусилля.

2) Бізнес-план як розроблення стратегії та тактики підприємства. В цьому разі бізнес-план стає основою стратегічного та операційного управління підприємством, визначаючи ключові елементи стратегії та даючи змогу контролювати її втілення. Цих результатів допомагають досягти систематизація й належна структура інформації. «Несистематизована інформація – це просто відомості. Тільки певним чином організовані відомості мають сенс», – говорив відомий консультант з управління Пітер Друкер [2].

3) Бізнес-план як аргумент для інвесторів. Відповідно до вимог розроблений бізнес-план розкриває інвесторам усі аргументи й горизонти розвитку ідеї, які організатори хочуть втілити. Позиціонування підприємства, описане в бізнес-плані, може залучати вигідних партнерів, зокрема банки, співвласників. Схема цілей створення бізнес-плану представлена на рис. 1.

Для створення грамотного бізнес-плану необхідно вивчити різні джерела вітчизняних і зарубіжних авторів, щоби визначитися, яка саме методика підходить для розроблення найбільш ефективного бізнес-плану, тому що єдиної методики, як вже було сказано нами раніше, не визначено.

Створення бізнес-плану є творчим процесом, і саме творчий підхід до дійсності є важливим для планування бізнесу. Існують певні методики, які підходять майже для всіх розробників бізнес-планів незалежно від територіального перебування, галузі бізнесу, а відповідно до них визначається структура бізнес-плану [3].

Формат представлення може бути різним, як може бути різною й структура бізнес-плану: від розроблення проекту нового підприємства до впровадження нового напрямку діяльності вже наявного підприємства.

В українській практиці немає нині єдиної методології побудови бізнес-планів. Найбільш поширеними в зарубіжній практиці є проекти, сформовані за допомогою ліцензованих пакетів UNIDO (United Nations Industrial Development Organization – організація ООН з промислового розвитку), таких як COMFAR, PROPSPIN. Ця методика часто зустрічається в практиці бізнес-планування зарубіжних компаній, а в Укра-

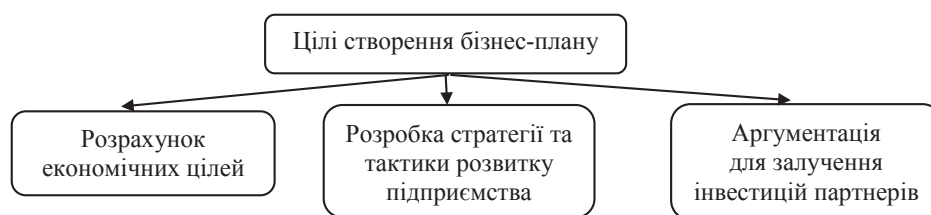

Рис. 1. Цілі створення бізнес-плану

Джерело: розроблено авторами

їні використовується під час створення бізнес-плану для презентації зарубіжним інвесторам.

За допомогою цих програм прораховуються бізнес-плани для оцінювання економічної, а також фінансової спроможності проєкту.

Методика UNIDO і програми COMFAR, PROPSPIN не отримали спочатку великого поширення в Україні з таких причин:

- відмінності в діловій культурі (різниця законодавчої бази, невідповідність системи стандартизації, звичай ділового етикету, бази оподаткування);

- відмінність документальної структури (різні форми й методи документального оформлення аналізу).

Найбільш популярними в Україні стали такі методики зі створення бізнес-плану:

- методика Українського агентства з підтримки малого та середнього бізнесу;

- методика консалтингової компанії «Про-Інвест-Консалт», показана в програмному продукті Project Expert;

- методики компаній, які професійно займаються створенням і розробленням бізнес-планів.

Оскільки немає єдиної визнаної в українській практиці методики, не існує єдиної процедури розроблення й створення бізнес-плану. Кожне підприємство може вибрати свої прийоми під час побудови бізнес-плану, що мають свої відмінні риси та особливості, що є видозміненою методикою відповідно до загальноприйнятих стандартів зарубіжного планування бізнесу.

Однак спільними є етапи бізнес-плану, за яких розділи шикуються в такий спосіб:

- опис ідеї і бажаних результатів;

- план маркетингу;

- фінансовий план.

Перша вступна частина повинна містити опис ідеї або того стану бізнесу, якого хочеться досягти, за допомогою використання всіх компонентів управління. У другій і третій частинах використовуються розрахунки для досягнення головної мети, плани заходів, а також фінансовий план.

Під час створення бізнес-плану використовуються методики або процедури, вибір яких для творців проєкту зараз досить великий. Використовуються абсолютно типові іноземні методики або комбінації українських та зарубіжних методик.

Вибір конкретної методики створення й побудови бізнес-плану, глибина опрацювання й період планування, а також варіативність розвитку подій за оптимістичного й песимістичного сценаріїв, обсяг роботи визначаються з огляду на різні фактори.

Серед таких факторів можна виділити розмір необхідних інвестицій за проєктом і специфіку можливих інвесторів. Вибір тієї чи іншої методики залежить від уподобань творця бізнес-плану й не відіграє принципової ролі.

Ключовим моментом є збереження низки обов'язкових розділів, у яких аналізуються конкретні аспекти, актуальність вихідної інформації і правильність розрахунків підсумкової звітності, обґрунтованість документально підтверджених даних, впевненість у достовірності джерел і правильності методики розрахунків.

Таким чином, можемо перейти до особливостей розроблення макету бізнес-плану, який варто застосовувати в Україні, адаптований під мету створення нового автосалону автомобілів з пробігом.

Нам необхідно відобразити в бізнес-плані всі аспекти, пов'язані зі створенням нового автосалону, тому план ми будемо складати, виходячи з цього принципу. Всі методики в принципі охоплюють основні складові частини проєкту, але нам потрібно вибрати конкретні частини саме для цього проєкту. Розглянемо кожну методику та оцінимо, в чому полягають її переваги, а в чому – недоліки для створення бізнес-плану нового автосалону.

В цьому разі ми поки що не розкриваємо повністю тему дослідження споживчих переваг, проведення яких необхідно для виведення нового продукту на ринок, а приділяємо більше уваги методиці складання бізнес-плану загалом.

Адапована до українських умов структура бізнес-плану проєкту описується зарубіжними авторами, зокрема в роботі «Бізнес план: стратегії і тактика розвитку компанії» Ю. Лапигін так визначає структуру бізнес-плану [4]: резюме проєкту (основні положення); передумови та створений заділ; розвиток ситуації без проєкту; цілі й основні характеристики проєкту; план маркетингу (дослідження ринку); виробничий план; інвестиційні витрати; експлуатаційні витрати; оцінювання вигоди; оцінювання ефективності проєкту до фінансування; фінансовий план проєкту; оцінювання ефективності проєкту після фінансування; оцінювання ризиків; система управління проєктом.

Методика UNIDO, методика Світового банку реконструкції і розвитку, як і методика фірми "Tacis", містять аналогічні принципи планування методикам, застосовуваним в Україні, й відображають усі основні елементи бізнес-плану, тому ми можемо розробити бізнес-план, спираючись на пункти наявних методів [5].

Аналізуючи методи, описані вище, проведемо аналіз, які пункти бізнес-плану варто включати в роботу, а які можна не використовувати в роботі з відкриття нового автосалону автомобілів з пробігом. Розглянувши наявні методики створення бізнес-планів, можемо приступити до вибору відповідної методики, не в чистому вигляді прийнявши одну із запропонованих, а створивши комбінацію, яка підходить для нашої роботи.

1) Введення (резюме). У цій вступній частині бізнес-плану варто розповісти про проєкт, його цілі, сутність проєкту, необхідних вкладень, очікуваний попит. Інформація повинна коротко описати весь проєкт, тому що саме з неї починають знайомство, нею представляють проєкт. Однак цю частину не варто робити занадто об'ємною, оскільки бізнес-план повинен бути коротким, щоби швидко донести мету проєкту до потенційного інвестора.

2) План маркетингу. Потім варто розповісти про план маркетингу. У ньому відбиваються опис послуг, що надаються, сфери та способів їх просування на ринок, методів реалізації проєкту, його місце розташування та інші теми. Цей пункт важливий щодо сприйняття основною аудиторією цілей, які переслідує компанія, що відкриває новий за видом діяльності автосалон.

3) Додаткова інформація. Після цього можна розглянути пункт із додатковою інформацією, яка належить тільки до цього автосалону, розглянути питання, які є для компанії важливими, але не включаються в загальні пункти.

4) Фінансовий план. Після цього розглядаємо фінансовий план проєкту, зокрема терміни окупності,

витрати та інвестиції, необхідні для реалізації проекту щодо відкриття нового автосалону.

Отже, ми виділили 4 основні частини, необхідні нам для створення бізнес-плану нового автосалону автомобілів з пробігом.

Також під час розроблення бізнес-плану необхідно ретельно опрацювати такі аспекти [6]:

- бренди й моделі машин, з якими мають намір працювати;

- обґрунтування джерел надходження старих машин (у кожного з них своя специфіка, що вимагає юридичного супроводу);

- розроблення критеріїв для закупаваних машин, зокрема вік, пробіг, історія, документування;

- розроблення процесів діагностики та оцінювання закупаваних машин;

- розроблення інструкції з діагностики, оцінювання, позачергового ремонту й сервісу машин з пробігом (підготовці для продажу), розроблення нормативів оплати сервісного цеху цих робіт;

- призначення відповідальних за кожен процес і операцію в циклі «закупівля – продаж автомобілів з пробігом», розроблення способів їх мотивації;

- розроблення процесів взаємодії із зовнішніми каналами закупівель і продажів, зокрема інтернет-порталами, інтернет-біржами, іншими трейдерами, корпоративними парками;

- розроблення спеціалізованої сторінки з продажу автомобілів з пробігом на основному сайті автопідприємства для ефективного продажу автомобілів або окремого сайту;

- надання повної інформації про автомобілі в розпорядження продавців.

Факторами, що впливають на ціну автомобіля й термін продажу, є [3]:

- юридична чистота;

- технічний стан та історія;

- діагностична карта офіційного дилера;

- історія замовлення-нарядів на техобслуговування й ремонти;

- сервісна книжка з відмітками про регламентні ТО та ремонти по гарантії;

- історія кузовних ремонтів;

- якісна передпродажна підготовка;

- продовжена гарантія на автомобіль.

Закупівля автомобіля з пробігом, оцінювання ремонту, підготовка до продажу, здавання на реалізацію є роботою новою й окремою. Результатом повинна бути підготовлена машина, а також уся інформація й документація по ній.

Невдачі в цьому бізнесі викликані зазвичай такими факторами [7]:

- неправильний розрахунок витрат і цін угоди;

- невисока якість роботи з клієнтами й позиціонування товару;

- відсутність мотивації співробітництва між підрозділами;

- махінації співробітників за рахунок фірми.

Автосалонам, які вирішили зробити торгівлю автомобілями з пробігом основним напрямом бізнесу, доцільно:

- створити системи довічної взаємодії з клієнтами (продаж автомобіля, його сервіс, його викуп в обмін на інший, сервіс другого автомобіля – і так все життя клієнта);

- підготувати кадри для оцінювання й проведення ремонтів;

- зібрати необхідну статистику й максимально точно проводити оцінювання старих автомобілів;

- розробити стандарти продажів, презентації та оформлення автомобілів з пробігом, за невиконання цих стандартів ввести відповідальність у мотиваційну програму оплати праці;

- забезпечити покупцеві автомобіля з пробігом можливість обміняти його протягом певного періоду, а також скористатися спеціальними кредитними та страховими продуктами на умовах, деколи навіть вигідніших, ніж під час покупки нового автомобіля;

- для залучення споживачів активно використовувати інтернет-технології;

- представити на власному сайті парк автомобілів з пробігом;

- забезпечити перевірку юридичної, сервісної та фінансової історії автомобіля (у клієнта не має бути сумнівів у легальності походження автомобіля, всіх регламентних робіт з регулярного сервісного обслуговування);

- проводити перевірку та підготовку до експлуатації за 100–200 пунктами, включаючи елементи екстер'єру та інтер'єру, а також усі основні вузли та механізми;

- пропонувати автомобіль з пробігом у технічному стані, максимально наближеному до стану нового транспортного засобу;

- надавати гарантію на певний період часу або на певний пробіг;

- поширювати програми допомоги на дорозі, цілодобової довідково-інформаційної допомоги, евакуації автомобіля, а також технічної допомоги на місці поломки;

- виділити торгівлю автомобілями з пробігом в самостійний напрям;

- надавати послуги кредитування й страхування для автомобілів з пробігом.

Освоєння торгівлі автомобілями з пробігом вимагає змін у менталітеті персоналу підприємства, зокрема більшої уваги потребують ведення CRM-бази та внесення туди клієнтських даних, збільшення оперативності роботи.

Висновки. Отже, коли виникає ідея створення нового підприємства або напрямів діяльності організації, для більш цілеспрямованого прорахунку економічної вигоди використовують бізнес-план створення структурного поетапного плану його реалізації.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження розглянуто особливості підходів до розроблення бізнес-планування. Це дало підставу вважати, що єдиної методики створення бізнес-плану не існує, отже, під час розгляду доцільності відкриття автосалону автомобілів з пробігом в Україні необхідно проаналізувати та оцінити основні розділи, такі як маркетинговий план, план виробництва, фінансовий план.

Також, на нашу думку, під час планування та розвитку корпоративних продажів салону автомобілів з пробігом важливо налагоджувати оптимальні канали взаємодії з партнерами, а саме створювати довгострокові відносини з інтернет-майданчиками та іншими партнерами, постійно розширювати мережу збуту; вивчати попит і пропонувати на ринок машини, які оптимально відповідають запитам покупців; швидко

обробляти замовлення й запити; планувати закупівлі так, щоби машини не затримувалися на складі більше 30 днів.

Крім того, потрібно впровадження технологічних рішень, які дадуть змогу забезпечити створення єдиного інформаційного простору всередині організації,

автоматизацію процесів і аналіз одержуваної інформації. На основі цієї інформації менеджерам легше прогнозувати попит, формувати плани закупівель від різних постачальників та організувати логістичні схеми поставок так, щоби скоротити витрати на зберігання, транспортування та посередницькі витрати.

Список використаних джерел:

1. Абрамс Р. Бізнес-план на 100%: Стратегія і тактика ефективного бізнесу. 2-ге вид. Москва : Паблішер, 2015. 486 с.
2. Друкер П.Ф. Енциклопедія менеджменту / пер. з англ. Москва : Видавничий дім «Вільямс», 2004. 432 с.
3. Барінов В. Бізнес-планування : навчальний посібник. Москва : Форум, 2013. 256 с.
4. Лапігін Ю., Лапігін Д. Бізнес-план: стратегії і тактика розвитку компанії : практичний посібник. 2-ге вид. Москва : Омега-Л, 2009. 350 с.
5. Алієв В. Бізнес-планування з використанням програми Project Expert (повний курс) : навчальний посібник. Москва : НДЦ ІНФРА-М, 2013. 352 с.
6. Гарнов А. Економіка підприємства: сучасне бізнес-планування : навчальний посібник. Москва : ДіС, 2011. 272 с.
7. Дубровін І. Бізнес-планування на підприємстві : підручник для бакалаврів. Москва : Дашков і К, 2013. 432 с.

References:

1. Abrams, R. (2015). 100% Business Plan: Effective Business Strategy and Tactics. Type 2. M.: Publishers, 486 p.
2. Drucker, P.F. (2004). Encyclopedia of Management.: Trans. from English. M.: Williams Publishing House, 432 p.
3. Barinov, V. (2013). Business planning: a textbook. M.: Forum, 256 p.
4. Lapigin, Yu., Lapigin, D. (2009). Business plan: strategies and tactics of company development: Pract. manual. 2nd ed. M.: OmegaL Publishing House, 350 p.
5. Aliyev, V. (2013). Business Planning Using Project Expert (Full Course): A Tutorial. M.: NDC INFRA-M, 352 p.
6. Garnov, A. (2011). Economy of the enterprise: modern business planning: textbook. manual. M.: DiS, 272 p.
7. Dubrovin, I. (2013). Business planning at the enterprise: a textbook for bachelors. M.: Dashkov and K, 2013. 432 p.

УДК 338.443

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-6>**Матвєєв П. М.**кандидат економічних наук,
директор ТОВ «ЗЕМІНФОРМ»**Matvieiev Pavlo**

“Zeminform” LLC

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ МЕХАНІЗМІВ ВІДТВОРЕННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

У статті встановлено співвідношення понять управлінської ефективності та економічної ефективності. Розглянуто походження та сутність цих понять щодо меркантилізму, кейнсіанської теорії. Охарактеризовано теорію економічного зростання Р. Солоу, визначено її роль у питанні формування ресурсного потенціалу. Визначено поняття конкурентоспроможності у розрізі аграрної сфери. Окреслено основні причини, які гальмують розвиток вітчизняного агропромислового комплексу, а також обґрунтовано необхідність створення сприятливих умов для розвитку агробізнесу. На основі аналізу статистичної інформації встановлено, що низький рівень конкурентного розвитку аграрних підприємств України обумовлений перш за все недостатністю ефективності використовуваних інформаційних технологій та ресурсного потенціалу. Виникнення такої ситуації пояснюється труднощами досягнення та дотримання оптимальних пропорцій у макроекономічному регулюванні через вплив ринкових та державних механізмів для можливості реалізації інтересів суб'єктів агропромислових відносин. Встановлено наявність оберненої залежності між рівнем продуктивності використання ресурсного потенціалу та рівнем зайнятості у сфері агропромислового комплексу. Міжнародна методологія вимірювання продуктивності використання ресурсного потенціалу, що використовується в міжнародній практиці, не може бути повністю імплементована у вітчизняних реаліях, оскільки показники, які в ній використовуються, недостатньо мірою відображають реальний стан речей. У зв'язку з цим запропоновано модель вимірювання сукупної факторної продуктивності використання ресурсного потенціалу.

Ключові слова: конкуренція, ресурсний потенціал, механізм, сільськогосподарське підприємство, продуктивність, економічна ефективність, сукупна факторна продуктивність.

CONCEPTUAL APPROACHES TO BUILDING MECHANISMS OF REPRODUCTION OF RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES

One of the reasons for the increase in the competition level in the agrarian sphere between the participants of agro-industrial relations is the scarcity and limitation of resources. This made it necessary to determine the productivity of resource utilization. The purpose of the work is to summarize conceptual approaches to building mechanisms for reproducing the resource potential of agricultural sector enterprises. The relation between the concepts of managerial efficiency and economic efficiency is established on the basis of the scientific literature analysis. The origin and essence of these concepts are considered in terms of mercantilism, Keynesian theory. The theory of economic growth of R. Solow is characterized and its role in the question of resource potential formation is defined. The concept of competitiveness in the context of agrarian sector is defined. The main reasons that hinder the development of the domestic agro-industrial complex are outlined, as well as the necessity to create favorable conditions for the development of agribusiness is substantiated. Based on the analysis of statistical information, it is established that the low level of competitive development of agricultural enterprises of Ukraine is caused, first of all, by the lack of efficiency of the used information technologies and resource potential. The emergence of such a situation is explained by the difficulties in achieving and maintaining optimal proportions in macroeconomic regulation due to the influence of market and state mechanisms for the possibility of realizing the interests of the subjects of agro-industrial relations. The productivity of using the resource potential is a criterion for the efficiency of the agrarian economy, but its role in the development of domestic agro-industrial policy is still insufficiently understood. The imbalance of different groups of factors of social transformation has led to the accumulation of problematic issues in the agricultural sector, which significantly limit the development of the resource potential of agricultural enterprises. It is established that there is an inverse relationship between the productivity level of use of the resource potential and the employment level in the sphere of the agro-industrial complex. The international methodology for measuring the use of resource potential used in international practice cannot be fully implemented in domestic realities, since the indicators used in it do not sufficiently reflect the real state of affairs. In this regard, a model for measuring aggregate factor utilization of resource potential is proposed.

Keywords: competition, resource potential, mechanism, agricultural enterprise, productivity, economic efficiency, aggregate factor productivity.

JEL classification: O13, Q13.

Постановка проблеми. Економічний ресурсний потенціал аграрного сектору України є важливою стратегічною складовою частиною національної економіки, руху аграрних капіталів, що формує продовольчу безпеку та незалежність країни. Сучасна аграрна політика держави має базуватись на національних пріоритетах і

враховувати необхідність інтеграції України до світогосподарського простору. Необхідною умовою досягнення цієї стратегічної мети є перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний капіталізований сектор економіки держави, а це є можливим лише за існування дієвого механізму вико-

ристання ресурсного потенціалу. Діяльність в аграрній сфері відбувається у середовищі конкуренції, де ресурси є дефіцитними та обмеженими. Оскільки їх наявність є чинником виживання, менеджер та бізнесмени як у державному, так і в приватному секторах завжди прагнуть до вищого рівня ефективного їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка вчених здійснила спробу дослідити проблеми продуктивності використання ресурсного потенціалу зі стародавніх часів і визначити, який вплив вони мали на окремі цивілізації. Зокрема, варто виділити фундаментальні праці таких науковців, як Г. Даунс, Л. Купманс, П. Ларкі, Б. Лаффемас, А. Монкретсьєн, Т. Сван, А. Сміт, Р. Солоу, В. Темпл, Й. Шумпетер. Серед вітчизняних науковців ця проблематика окреслена в працях значного кола дослідників, таких як І. Бурачек, В. Геєць, В. Дієсперов, І. Маслюк, Н. Михайленко. Докази того, що поняття продуктивності народилося порівняно недавно, засновані на емпіричних джерелах. Свідченням того, що в давнину продуктивність не вважалась предметом вивчення, є відсутність самого цього поняття.

Мета статті полягає у визначенні та узагальненні концептуальних підходів до формування механізмів відтворення ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Для того щоби зрозуміти, як люди усвідомили важливість питань, пов'язаних з продуктивністю, слід звернутися до термінологічних відмінностей, запропонованих Г. Даунсом і П. Ларкі [1]. Вони відділили поняття управлінської ефективності ("managerial efficiency") від поняття економічної ефективності ("economic efficiency"). На рівні підприємства ефективність управління передбачає порівняння співвідношення витрат і виробництва стосовно будь-якої виробничої одиниці.

Економічна ефективність використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств є оцінкою, що характеризує результати діяльності (виробництва) підприємства для суспільства. Традиційно підхід з точки зору економічної ефективності є корисним під час оцінювання результатів діяльності господарського механізму та управління або конкретних господарських механізмів підприємств з пропозицій наслідків цієї діяльності для суспільства загалом.

Обидві концепції продуктивності є сучасними. Поняття економічної ефективності з'явилося декілька століть тому, а поняття ефективності управління – трохи пізніше. Отже, є всі теоретичні й практичні підтвердження того, щоби вважати, що інтерес до проблем продуктивності використання ресурсного потенціалу виник порівняно недавно.

Щоби поняття продуктивності стало легітимним, вченим спочатку необхідно було усвідомити, що організації існували для створення споживчого продукту, а зовсім не для того, щоби слугувати джерелом привілеїв або влади для аристократії та олігархів.

До початку XVI ст. порівняна стабільність національних кордонів та активізація світової торгівлі довели, що економічна ринкова конкуренція впливає на рівень багатства всього суспільства. Меркантилісти на основі аналізу накопиченого досвіду й теоретичних досліджень дійшли висновку, що для збільшення національного багатства (ресурсів) формування потенціалу його влада може здійснювати регуляторний вплив.

Меркантилізм обмежувався масштабами національної економіки, оскільки тоді ще не знали чітко й не розуміли меж між державним і приватним секторами. В книзі Б. Лаффемаса (1597 р.) [2] однозначно відверталося твердження про те, що приватне підприємництво може існувати окремо від державного планування.

Водночас меркантилісти, хоча й пропагували обмежену (макро-) концепцію продуктивності, суворо дотримувалися лише її однієї, збираючи й аналізуючи економічні показники. А. Монкретсьєн виступав за збирання аналітичних даних за професіями й джерелами національного доходу як способу вирівнювання податкового тягаря на благо держави [3]. В. Темпл у 1673 р. використовував емпіричні дані задля детального порівняння національних ресурсів [4].

Було би помилкою вважати цей підхід спрощеним ще й тому, що він з'явився у XX ст. Поняття економічної ефективності, якому відповідало твердження про те, що виконання ретельно організованої державної програми в змозі покращити долю суспільства загалом, виражало сутність прогресивного руху в Америці на зломі століть. Прогресистам здавалося, що лише ринкові сили зможуть адекватно розподіляти інвестиційний капітал, тобто ресурсний потенціал. За підтримки держави політичне й економічне багатство нації мало, на їхню думку, зростати.

Коли у 1936 р. Дж. Кейнс пояснив, яким чином досягається рівновага між обсягом пропозиції промислового капіталу й неповною зайнятістю (пропозицією робочої сили), він вирішив одну проблему, що стояла перед економістами-теоретиками, але поставив іншу, з якою довелось мати справу урядам. Практичним результатом цих досліджень став висновок про те, що «невидима рука» А. Сміта у загальному прийнятому трактуванні опинилась мертвою. Економіка не була саморегульованою, адже вона потребувала спрямовуючої руки держави.

Однією з найбільш очевидних проблем є відсутність теорії зв'язку між цими дисциплінарними й методологічними зрізами. Термінологічна відмінність відразу ж породжує проблему взаємодії різних наукових галузей.

В останні півстоліття надзвичайно загострилась об'єктивна необхідність виявлення й мобілізації ресурсного потенціалу та резервів підвищення продуктивності їх використання. Визначення продуктивності капіталу та сукупної факторної продуктивності використання ресурсного потенціалу зумовило проведення низки аналітичних досліджень джерел економічного зростання. Основоположником теорії зростання є Р. Солоу. У його працях 1956 і 1957 рр. на основі агрегованої виробничої функції було вперше розроблено модель довгострокового економічного зростання, що підтверджується реальними макроекономічними даними [5].

Ця теорія була доповнена й перевірена у працях Т. Свана, Л. Купманса [6] та інших науковців. Основним їх результатом стало твердження, що економічне зростання в довгостроковому періоді визначається технічним прогресом у його широкому розумінні та спрямування його на формування ресурсного потенціалу.

Конкурентоспроможність визначається саме як здатність аграрної економіки до забезпечення умов стабільного підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу виробництва національного аграрного сектору, адаптованого до змін світогос-

подарської кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг і досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-економічних параметрів.

Слід зазначити, що досить кволе економічне зростання в АПК України залишається переважно екстенсивним і відбувається за умов панування застарілих технологічних укладів, не створюється необхідна інноваційна складова частина, яка забезпечуватиме майбутню конкурентоспроможність аграрного сектору економіки. Як зазначає академік В. Геєць [7], новий економічний механізм, який впроваджувався в процесі змін економічної політики з 2005 р., «використовує ресурси, успадковані від минулого, а не створює або занадто повільно створює власні нові ресурси розвитку». Нині немає підстав стверджувати, що в аграрній економіці України забезпечено умови для стійкого зростання у довгостроковій перспективі, оскільки наявна модель не дає змогу вирішувати назрілі системні суперечності національної економіки, забезпечити формування сучасних чинників та ресурсів її розвитку, капіталізації агрофірм та перетворення підприємств на бізнес-утворення.

Як засвідчує світовий досвід, зростання ВВП у країнах-лідерах на 60–90% забезпечується впровадженням нових технологій, тобто за рахунок формування сучасного економічного ресурсного потенціалу. В аграрному секторі України обмежуючим чинником якісного конкурентного розвитку є низький рівень ефективності використовуваних ресурсного потенціалу, інформаційних технологій, а внесок високих технологій в економічний розвиток становить лише 0,7%.

Витоки суперечностей соціально-економічних процесів в аграрному секторі, які знаходять вияв у розриві між зростаючими потребами у забезпеченні відповідної якості суспільної життєдіяльності та ресурсним потенціалом можливостей економічної системи щодо її забезпечення, перебувають у сфері дефіциту капіталів, структурних диспропорцій, технологічної відсталості, отже, низького рівня відтворення та використання ресурсного потенціалу [8; 9].

Визначальним фактором ефективного функціонування аграрної економіки є оптимальний варіант її ресурсного потенціалу, структури, що проявляється в сукупності відповідних пропорцій. Досягнення оптимальної пропорційності за В. Паретто передбачає визначення кількісних параметрів потреб, що складають зміст економічних інтересів.

Коли співвідношення макроекономічного регулювання з боку держави й механізму ринку дає змогу ефективно збалансувати неспроможності ринку та влади поєднати ринкові та безпосередньо суспільні способи господарювання, необхідно, з одного боку, оптимально реалізувати публічні економічні інтереси, а з іншого боку, знайти оптимальні межі реалізації економічних інтересів усіх суб'єктів аграрного сектору.

У «Теорії економічного розвитку» Й. Шумпетер представив макрорівень як специфічний склад комбінацій, кожна з яких є унікальним способом з'єднання продуктивних сил задля продуктивного використання ресурсного потенціалу [10]. Відповідно, в аграрному секторі нові комбінації та структури факторів виробництва й виробничих відносин забезпечують вищий рівень загальної ефективності й конкурентоспромож-

ності, дають вищі результати за того ж обсягу ресурсного потенціалу.

Враховуючи природно-кліматичні особливості України та значний за обсягом аграрний ресурсний потенціал, маємо зазначити, що скорочення частки аграрного сектору економіки повинне мати відносний характер, відбуватися на тлі збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок випереджаючого розвитку інших секторів, насамперед високотехнологічної промисловості, соціально орієнтованих видів економічної діяльності, а також фінансових і ділових послуг. Це потребує впровадження ефективної аграрної політики, особливо в аспектах формування та використання ресурсного потенціалу. Проте оцінки, зроблені Світовим Економічним Форумом в межах рейтингового визначення конкурентоспроможності національних економік, свідчать про те, що українська аграрна політика є занадто обтяжливою для економіки й такою, що не забезпечує збалансування інтересів платників податків, споживачів та виробників суб'єктів аграрного бізнесу. У рейтингу країн за якістю аграрної політики України посіла 102 місце (зі 104), залишивши після себе Японію та Зімбабве. Однак якщо Японія, що належить до найбагатших країн світу, може собі дозволити неефективні витрати коштів на підтримку власного агробізнесу, тобто сільськогосподарських виробників, то для нашої країни таке марнотратство є згубним і не стимулює прогресивних структурних зрушень.

Досягнення стабільного аграрного розвитку та підвищення ефективності аграрного виробництва значною мірою залежать від якості здійснення регуляторних функцій з боку держави стосовно формування й використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Через певні галузеві особливості сільського господарства функціонування ринкового механізму за відсутності регулювання, як правило, не може забезпечувати гармонізацію економічних інтересів між ланками АПК, внаслідок чого товаровиробники недоодержують значні ресурси, а ефективність їх підприємницької діяльності залишається низькою.

Продуктивність використання ресурсного потенціалу як дефініція, що відбиває взаємозв'язок між процесом використання ресурсного потенціалу та його результатами, є основним критерієм ефективності аграрної економіки. Зростання продуктивності використання ресурсного потенціалу має виняткове значення для досягнення визнаних світовою спільнотою економічних, соціальних та екологічних стандартів життєдіяльності суспільства.

За оцінками економістів і даними статистики в різних країнах в різні періоди підвищення продуктивності використання ресурсного потенціалу забезпечувало від 40% до 90% економічного росту. Так, наприклад, у США за середньорічних темпах росту продуктивності 3,2% доходи населення подвоювалися кожні 20 років.

Незважаючи на це значення продуктивності як відповідного критерія соціально-економічного прогресу, вітчизняна економічна наука й практика приділяє недостатньо уваги цій економічній категорії. Як справедливо зауважує В. Дієсперов, продуктивність в українській економічній науці залишається поза увагою господарських органів, управлінських структур і науки [11]. У державних аграрних формуваннях та сільсько-

господарських підприємствах усіх рівнів не здійснюється аналіз продуктивності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств, зокрема її парціальних складових частин, а саме трудових затрат і продуктивності праці.

Питання динаміки системних чинників, таких як продуктивність праці, продуктивність капіталу, сукупна факторна продуктивність та продуктивність використання ресурсного потенціалу через внески до економічного зростання, на сучасному етапі розвитку економіки України розглядається вперше.

Оцінювання неспроможної трансформаційної моделі, сформованої у роки аграрних реформ, свідчить про те, що за своєю економічною сутністю та спрямованістю вона базувалась на рекомендованих ззовні та спрощених принципах ринкової трансформації сільського господарства й фактично зводилася до логіки примітивного економізму, фактично без урахування пріоритетності інституційних перетворень, необхідності посилення дієздатності держави в напрямках усунення неспроможності ринку й влади, взаємозв'язку економічних та неекономічних сфер суспільного розвитку економіки та суспільства загалом. Наслідком саме розбалансованості економічних, соціальних та політичних чинників суспільних перетворень стало накопичення значної кількості проблем у сільському господарстві.

Варто також зазначити, що господарський механізм стадії продовження реформ та подолання наслідків кризи має суттєві обмеження та неспроможності щодо зростання ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. В ході ринкових перетворень не зазнала кардинальних змін конфігурація факторів потенціалу, джерел та чинників конкурентоспроможності. Основою розвитку економіки аграрного сектору, як і раніше, залишаються традиційні фактори. «Зелена революція», біотехнології мало торкнулися АПК України. Є всі підстави вважати, що якість і рівень економічного зростання в аграрному секторі не відповідають вимогам сучасного етапу розвитку світової економіки, характеру завдань та викликів, висунутих постіндустріалізмом та глобалізацією, відповісти на які простими «косметичними» змінами стосовно нинішнього стану економіки неможливо.

Глобальні інтеграційні процеси у світовій економіці та поглиблення міжнародного поділу праці, вступ України до Світової організації торгівлі вимагають нових підходів до вирішення проблем розвитку аграрного сектору економіки, зокрема сільського господарства, з огляду на пріоритетність для України цієї сфери.

Згідно з довгостроковими трендами, підтвердженими даними міжнародної статистики, існує очевидна кореляція між рівнем продуктивності використання ресурсного потенціалу та рівнем зайнятості в сільському господарстві. Проявляється така тенденція: чим вище продуктивність, тим менша зайнятість населення в сільському господарстві. Пов'язано це з тим, що з підвищенням рівня життя населення відбувається зменшення частки продовольства у структурі витрат споживача. Зменшення частки продовольства в бюджеті споживача призводить до зменшення частки витрат на продукти харчування, тому частка сільського господарства в національному доході скорочується. Це довготривала тенденція, яку необхідно враховувати під

час формування аграрної політики у сфері підвищення продуктивності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки.

Система показників вимірювання продуктивності використання ресурсного потенціалу, що прийнята для аналізу та оцінювання її в міжнародній статистиці та практиці, відмінна від діючої системи у статистиці України як за обсягом та підбором показників і їх складових частин, так і за методологією обчислення. Для переходу до міжнародної системи показників, що використовується для вимірювання та оцінювання продуктивності використання ресурсного потенціалу, необхідна концепція методологічної розробки показників на основі вже наявної, а також приведення їх у відповідність до основних критеріїв, яким повинні відповідати показники оцінювання продуктивності використання ресурсного потенціалу.

Практична цінність показників продуктивності буде визначатися тим, наскільки повно вони відображають економічну природу того явища, яке вони мають відображати, їх репрезентативністю, можливістю використання для рішення управлінських завдань конкретної господарської ланки. підприємства, агробізнесу, галузі. Теоретична репрезентативність показників повинна визначатися тим, як точно вони відображають і фіксують реалізацію інтересів агробізнесу, капіталу та підприємства. В умовах ринкової економіки аграрне підприємство є вихідною ланкою економіки (тут з'єднуються ресурси аграрного виробництва, а саме робоча сила із засобами виробництва, а закономірності цього поєднання породжують конкретну форму власності), водночас основною ланкою економічної системи (тут відбувається реальний процес економічної реалізації власності). Однак матеріальною формою його економічного інтересу є прибуток та його максимізація, що відображає приріст капіталу.

В умовах ринку стратегія ведення бізнесу підприємствами вибудовується переважно як стратегія окупності витрат на придбання ресурсів за рахунок ціни, коли витрати виробництва або операцій разом з валовим прибутком (переважно він визначається тим, що не може «витримати» ринок) просто перекладаються на плечі споживача. Супутнім цього є розвиток інфляційних процесів.

В умовах же глобалізаційних процесів, що супроводжуються посиленням конкурентної боротьби (присутність на ринку потужних агрофірм з якісними та одночасно відносно дешевшими товарами та послугами), доцільність такої стратегії ведення бізнесу є проблематичною.

Фірмам, які хочуть вижити й конкурувати за таких умов, слід вибудовувати стратегію, що заснована на підвищенні продуктивності використання ресурсного потенціалу, а не на підвищенні ціни. Замість того, щоби вимірювати лише прибутковість, якої можна досягти за рахунок підвищення цін, слід визначити, чи здатне підприємство зберігати конкурентоспроможність, тобто виробляти більше продукції вищої якості (або підвищувати якість за тих же обсягів) за відносно менших затрат ресурсів. Концептуальну модель вимірювання сукупної факторної продуктивності використання ресурсного потенціалу наведено на рис. 1.

Методи вимірювання сукупної факторної продуктивності як методи вимірювання ефективності використання ресурсного потенціалу практично не використовуються.

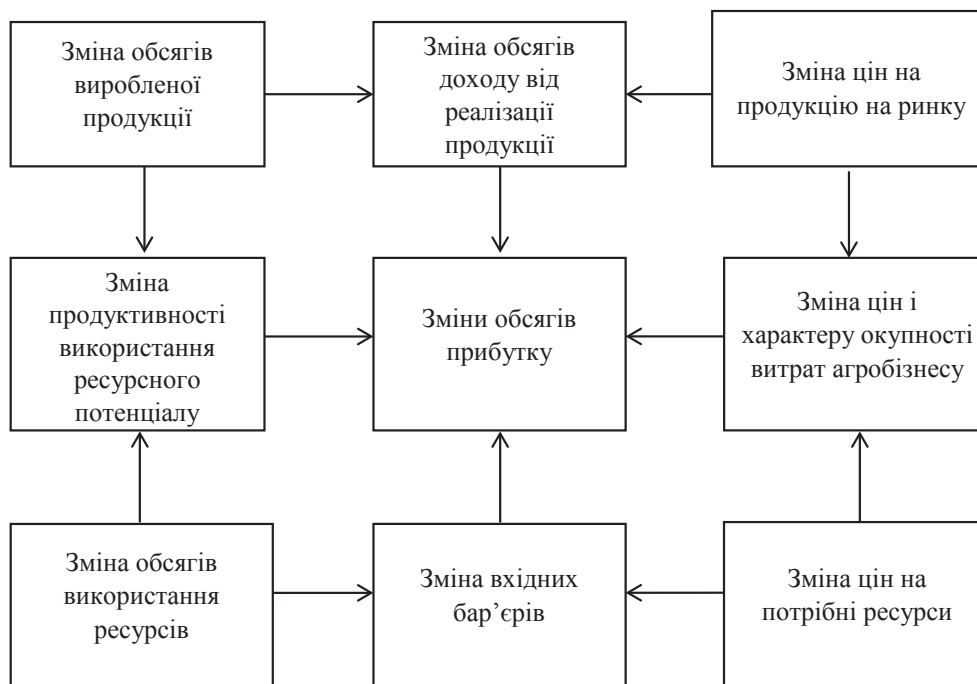

Рис. 1. Модель вимірювання сукупної факторної продуктивності використання ресурсного потенціалу

Джерело: розроблено автором

З огляду на концепцію продуктивності використання ресурсного потенціалу процедура вимірювання зводиться до встановлення показників вартості виготовлення продукції та витрат, а також до визначення способів їх співставлення між собою, тому до вибору показників продуктивності використання ресурсного потенціалу необхідно підходити диференційовано залежно від конкретних умов виробництва, галузевих особливостей та характеру вирішуваних управлінських завдань підприємством.

В попередні роки певна частка економістів з недовірою ставилась до можливості розрахунків показника продуктивності використання ресурсного потенціалу й наводила перелік обмежень, що викликали недовіру до таких розрахунків. Проте ці складнощі багато в чому перебільшені.

Донедавна на народногосподарському рівні показник суспільної продуктивності праці визначався як відношення виробленого національного доходу до чисельності працівників, зайнятих у сферах матеріального виробництва. За галузями економіки, а саме в промисловості, будівництві, сільському господарстві, він розраховувався на основі показника валової, а не чистої, як по всьому народному господарству, продукції.

В будь-якому разі розрахунок цього показника у варіанті «суспільної продуктивності праці» не становить великої проблеми. Проте чисто механічно повторювати ці розрахунки не можна. Раніше вважали, що національний дохід як чисельник цього показника створюється лише в галузях матеріального виробництва. В загальноприйнятій міжнародній Системі національних рахунків (СНР), на яку вже давно перейшла статистика України, немає поділу економіки на дві сфери. Тим більше, що вони не дають чіткого всебічного уявлення про продуктивність використання ресурсного потенціалу.

В СНР аналогом тодішнього виробленого національного доходу є показник ВВП. Він відрізняється від національного доходу (в попередньому розумінні) за двома основними рисами. Перша передбачає, що ВВП «ширше» за національний дохід (приблизно на 20–30%), бо включає знову створену (додаткову) вартість в колишніх галузях невиробничої сфери. Друга передбачає, що він включає відрахування на споживання основного капіталу (амортизацію), що становить близько 15% ВВП. В статистиці багатьох країн їх досить важко виділити, тому вони включаються до ВВП.

Сучасні методи, що використовуються для оцінювання продуктивності використання ресурсного потенціалу галузі, визначають ефективність лише з точки зору одного аспекту: або прибутку, або матеріальних затрат.

Для того щоби робити висновки про фактичну продуктивність використання ресурсного потенціалу, необхідно мати порівняння, тобто оцінники потребують нормативів продуктивності для того, щоби можна було сказати, що таке низька або висока продуктивність.

Нами давно наголошувалося на необхідності вдосконалення форм статистичної звітності сільськогосподарських підприємств, адже сьогодні у формі 50-сх відсутні дані про обсяг валової продукції, показники капіталу, вартість активів, тобто практично відсутня база для вимірювання трендів продуктивності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва (за низку років відсутня співставність результатів господарювання). На жаль, товаровиробник (аграрне підприємство) навіть не має можливості отримати достовірну інформацію для проведення швидкого оцінювання ефективності використання ресурсного потенціалу задля координації прийняття ефективних управлінських рішень у поточному періоді з питань капіталізації.

Багато управлінців перевищують ступінь впливу «непідконтрольних» чинників на низькі результати управління продуктивністю використання ресурсного потенціалу підприємств в низці галузей і компаній. Надмірне втручання уряду в економіку, культурні особливості, вартість енергії, відсутність чіткої промислової політики, незадовільні взаємовідносини й погане співробітництво між працюючими, урядом, підприємцями та бізнесменами – це процеси, на які переносять відповідальність за низькі результати в управлінні продуктивністю в низці галузей української економіки. Фактично Україна переживає суперечливий період одночасної депресії та трансформації. Велика кількість галузей і підприємств перебуває в стані глибокого спаду. Проблеми пріоритетних галузей та значної кількості сільськогосподарських підприємств можуть бути вирішені за рахунок доскона-

лого рівня управління продуктивністю використання ресурсного потенціалу. Без сумніву, промислова політика, аграрна політика, регуляторна та інвестиційна політика можуть і повинні сприяти росту продуктивності використання ресурсного потенціалу підприємств. Добре опрацьоване управління продуктивністю дає змогу досягти найкращих результатів за таких умов функціонування.

Висновки. Встановлено, що головними причинами стратегічних прорахунків в аграрній сфері є відсутність методології та концепції відповідного механізму публічного регулювання формування, відновлення та продуктивності використання ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектора, відсутність Національної концепції реформування та розвитку агропромислового комплексу України, лише початок роботи над створенням Аграрного кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Downs G.W., Larkey P.D. *The Search for Government Efficiency: From Hubris to Helplessness*. New York : Random House, 1986. 273 p.
2. Laffemas B. *Reiglement general pour dresser les manufactures en ce royaume*. Paris : Monstroeil, 1597.
3. Слудковская М. Антуан де Монкретьен. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков / под общ ред. Г. Фетисова, А. Худокормова. Москва : Мысль, 2004. Т. 1. С. 161–168.
4. Temple W. *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*. London : A. Maxwell for Sa. Gellibrand, 1673. 300 p.
5. Solow R. Technical change and the aggregate production function. *Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39. No. 3. P. 312–320.
6. Swan T. Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*. 1956. Vol. 32. Issue 2. P. 334–361.
7. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи. *Економіка України*. 2009. № 9. С. 5–23.
8. Бурачек І., Михайленко Н. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 134–137.
9. Маслюк І. Аналіз інноваційно-інвестиційного розвитку агропромислового комплексу України (АПК). *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. 2018. № 28(17). С. 25–32.
10. Шумпетер Й. Теория экономического развития / пер. с нем. ; под. ред. В. Автономова и др. Москва : Прогресс, 1982. 455 с.
11. Дієсперев В. Економіка сільськогосподарської праці. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 110–117.

References:

1. Downs G.W., Larkey P.D. (1986). *The Search for Government Efficiency: From Hubris to Helplessness*. Random House. New York. USA.
2. Laffemas B. (1597). *Reiglement general pour dresser les manufactures en ce royaume*. Monstroeil. Paris. France.
3. Sludkovskaja M. (2004). Antuan de Monkret'en [Antuan de Monkret'en]. *Proceedings of Mirovaja jekonomicheskaja mysl'*. Skvoz' prizmu vekov [World economic thought. Through the prism of centuries]; in Fetisov G., Hudokormov A. (ed.), vol. 1. S. 161–168. Mysl'. Moskow. Russia.
4. Temple W. (1673). *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*. A. Maxwell for Sa. Gellibrand. London. UKD.
5. Solow R. (1957). Technical change and the aggregate production function. *Review of Economics and Statistics*, vol. 39, no. 3, pp. 312–320.
6. Swan T. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*. 1956. Vol. 32. Issue 2. P. 334–361.
7. Geyecz' V. (2009). *Макроекономична оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи*. *Економіка України*. № 9, pp. 5–23.
8. Burachek I., My'xajlenko N. (2018). *Suchasny'j stan ta perspekty'vni napryamy' rozvy'tku sil's'kogo gospodarstva v Ukraini* [Current state and perspective directions of agriculture development in Ukraine]. *Global'ni ta nacional'ni problemy' ekonomiky'*. № 21, pp. 134–137.
9. Maslyuk I. (2018). *Analiz innovacijno-investy'cijnogo rozvy'tku agropromy'slovogo kompleksu Ukrainy' (APK)* [Analysis of innovation and investment development of the agro-industrial complex of Ukraine (AIC)]. *Social'noekonomichny'j rozvy'tok regioniv v konteksti mizhnarodnoyi integraciyi*. № 28(17), pp. 25–32.
10. Shumpeter J. (1982). *Teorija jekonomicheskogo razvitija* [Theory of Economic Development]. Translated by and in Avtonomova V. (ed.). Progress. St. Moscow. Russia.
11. Diyesperov V. (2016). *Ekonomika sil's'kogospodars'koyi prac'i* [Economics of agricultural labor]. *Ekonomika APK*, № 6, pp. 110–117.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.12

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-7>

Дзюбинська О. В.

асистент,

Луцький національний технічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1478-8452>

Dziubynska Oksana

Lutsk National Technical University

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглянуто сучасні тенденції у сфері забезпеченості регіонів окремими ресурсами. Визначено, що регіони історично пов'язані з природно-кліматичним чинником, тому основу ресурсного забезпечення регіонів становлять природні ресурси як такі, що сформувалися в умовах конкретної території. Вони характеризуються видовою різноманітністю та певним рівнем сталості щодо їх запасів і можливостей природного чи штучного відтворення. Досліджено економічні інструменти у забезпеченні функціонування системи управління відходами регіону; доцільність планування виробництва продукції з урахуванням концепції життєвого циклу розвитку, тісного співробітництва між учасниками ланцюга вартості, формування стимулів для попередження накопичення відходів та їх подальшого спрямування в ресурсний кругообіг. Визначено, що регіон є джерелом акумуляції ресурсів або виконує роль інвестиційного об'єкта, куди здійснюється трансфер ресурсів з інших регіонів.

Ключові слова: ресурс, регіон, потенціал, сировина, економіка.

RESOURCES POTENTIAL OF THE REGION AND ITS CHARACTERISTICS

In the article was considered the current trends in the provision of regions with separate resources. Resource problem first of all is related to limited supply of resources and development of degradation processes the natural resource base. The economies of many developed countries of the world are based now on imports of raw materials and energy. Therefore, addressing the economic issue of access to resources is passed to strategic plane now. This became the reason that existing models of resource use were intensified, which contributed to the growth of the goods production, but at the cost of low resource efficiency. Thus, the task of effectively using resources consist in to ensure that they are used sustainably, taking into account the factor of constraints and environmental impact. These are mainly natural resources. The last act as part of both economic and environmental systems. This is why are quite often created risks in the sphere of resource use, related to the nature of the use resources and the restorative capacity of the natural system. In our opinion, the resource potential of the region is determined primarily by the qualitative and quantitative composition of the resources. Totality of resources that is on the balance of the region and is included in economic processes or may be included in order to achieve specific economic development goals is this potential. Resources have endogenous and exogenous provenance. The region acts as a source of resource accumulation or acts as an investment entity where resources are transferred from other regions. In this case, resources serve as a means of achieving specific goals. Considering the structure of resources of the region, we have allocated in the composition of material resources such natural resources as: fuel-mineral, land, water, air, biological and energy, which have natural provenance. We have assigned financial resources, technical resources and industrial products such as components, spare parts, etc. to the region's artificial material resources.

Keywords: resource, region, potential, raw material, economy.

JEL classification: R11, R12.

Постановка проблеми. Ресурсний чинник завжди виступав об'єктом підвищеної уваги в середовищі суспільно-економічних відносин. Одні намагалися сконцентрувати більшість ресурсів у власному володінні та користуванні, інші змушені були задовольнятися пошуком вільних ресурсів, а за відсутності можливості їх набуття у власність самі перетворювалися на ресурс. Ресурси відігравали важливу роль у розвитку світової економіки з початком ери великих географічних відкриттів, коли цінні метали, коштовності та сировинні ресурси стали надходити з нових земель у Європу. Їх поширення по територіях країн Старого Світу ство-

рило прецедент для нагромадження капіталу. Нині проблематика ресурсів остаточно не вирішена та ще більше актуалізована, адже багато ресурсів підійшли до порогу вичерпності, а контроль над дешевими джерелами ресурсного забезпечення не дав змогу своєчасно зорієнтуватися в питанні повноти використання сировинних ресурсів, що зумовило проблему накопичення відходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Хаупт, К. Ваденбо та С. Хельвег, досліджуючи показники ефективності циркулярної економіки на прикладі системи управління побутовими відходами

Швейцарії, відзначають наявну проблему адекватного оцінювання наявності вторинних ресурсів та інформації про їх кінцеве призначення.

Німецькі дослідники зазначають, що прийнятий у країні законодавчий акт про управління закритим циклом (Kreislaufwirtschaftsgesetz) орієнтований на трансформацію системи поводження з відходами в систему управління ресурсами. Іншими словами, йдеться про те, що відходи розглядаються як ресурс. Власне, вся система управління відходами в Німеччині побудована на закритих циклах і відповідальності виробників та продавців продукції. Наявні практики з переробки відходів та постійні інституційні поліпшення в цій сфері суттєво підвищили рівень свідомості громадян. Це дало поштовх до впровадження нових технологій утилізації та збільшення потенціалу переробки.

Загалом питання ресурсного потенціалу регіонів та проблеми його ефективного використання розглядаються у працях Л. Баценко, В. Мантула, В. Талаха, В. Першиної, М. Гедза, І. Бакума та інших науковців.

Мета статті полягає у дослідженні проблеми ефективного використання ресурсів для забезпечення їх стійкого використання з урахуванням фактору обмеженості та впливу на довкілля.

Виклад основного матеріалу. Регіональний аспект ресурсного питання із суб'єктивної точки зору приділяє увагу вибірковим видам ресурсів, якими регіон забезпечений профіцитно, тому регіони є певною цінністю з позиції забезпеченості ресурсними чинниками. Однак з об'єктивної точки зору не всі регіони характеризуються профіцитом чи навіть збалансованим станом усіх необхідних для розвитку ресурсів, за окремими їх видами спостерігається дефіцит. Звідси випливає те, що, на перший погляд, вимагає раціонального використання наявний на місцевому рівні обмежений ресурсний потенціал, але з позиції ендогенного розвитку регіону вся сукупність ресурсів, які представлені на території конкретного регіону, має ефективно використовуватися незалежно від того, є вони в дефіциті чи в профіциті. При цьому мають бути визначені точки забезпечення розвитку, сфери, які здатні забезпечити не лише економічне, але й соціально-екологічне благополуччя. Без цього неможливе збалансоване зростання та вирівнювання міжрегіональних диспропорцій.

Ресурсна проблема насамперед пов'язана з обмеженістю пропозиції ресурсів та розвитком процесів деградації природно-ресурсної бази. Тепер економіки багатьох розвинених країн світу базуються на імпорті сировини та енергії, тому вирішення економічного питання щодо забезпечення доступу до ресурсів перейшло нині в стратегічну площину. Це стало причиною того, що наявні моделі використання ресурсів були інтенсифіковані, що сприяло зростанню виробництва благ, але ціною низької ефективності у сфері ресурсокористування. Отже, завдання ефективного використання ресурсів полягає в тому, щоби забезпечити їх стійке використання з урахуванням фактору обмеженості та впливу на довкілля. Йдеться переважно про ресурси природного походження. Останні виступають частиною як економічної, так і екологічної систем, тому тут досить часто створюються ризики у сфері ресурсокористування, пов'язані з характером використання ресурсів та відновлювальною здатністю природної системи.

Якщо зважати на європейський досвід у вирішенні розглядуваної проблеми, то першочерговість побудови ресурсоефективної економіки в практиці функціонування Європейського Союзу була політично закріплена у 2011 р., коли Європейська Комісія звернулася до Європейського парламенту, Ради Європи, Комітету із соціально-економічного розвитку та Комітету регіонів щодо окреслення дорожньої карти руху до ефективного використання ресурсів країнами співтовариства [1]. При цьому під ефективністю використання ресурсів розумівся спосіб досягнення більшого з меншими витратами. Вважається, що більш продуктивне використання ресурсів протягом їх життєвого циклу дає змогу підвищити їх сукупну економічну вартість. Цього можна досягти на основі сталого використання ресурсів, коли експлуатація одного виду ресурсів справляє мінімальний вплив на інші ресурси, зокрема навколишнє середовище [2, с. 9].

Ще у 2011 р. благополучні в економічному аспекті країни європейської співдружності визначали, що їхнім економікам слід підвищити рівень ефективного використання ресурсів у 4–10 разів. Слід відзначити, що така мета не є безкоштовною, а досягається через конкретні інвестиційні вливання. Згідно з оцінками фахівців програми ООН з довкілля (UNEP) щорічна потреба у фінансуванні для підвищення ресурсної ефективності світової економіки складає 1,05–2,59 трлн дол. США, що приблизно становить 10% від усіх річних глобальних інвестицій у капітал. Однак у ЄС інвестиційні кошти планувалося задіяти за рахунок приватних інвесторів, що вимагає необхідності пошуку та узгодження компромісів регуляторних інституцій з власниками приватного капіталу на основі створення правильних ринкових умов для залучення капіталів й адекватної оцінки можливостей та інтересів інвесторів [3, с. 58]. Значні інвестиційні вливання необхідні, щоби запустити нову хвилю інновацій, які б забезпечили зростання економіки на основі врахування обмеженості ресурсів, сприяючи глобальним економічним перетворенням, забезпечували конкурентоздатний, інклюзивний стан економіки з мінімальним негативним впливом на довкілля. Головний акцент також робиться на тому, щоби відходи були максимально мінімізовані, а системні ризики для економіки від навколишнього середовища були зрозумілими та попередженими. Іншими словами, нова європейська політика ресурсоефективності розглядає відходи як ресурсну складову частину. Вважається, що для того, щоби відходи мали ресурсні характеристики, необхідно, щоби вони могли повертатися назад в економічну систему як сировина. Все це є можливим на основі планування виробництва продукції з урахуванням концепції життєвого циклу, розвитку тісного співробітництва між учасниками ланцюга вартості, формування стимулів для попередження накопичення відходів та їх подальшого спрямування в ресурсний кругообіг. Зазначимо, що заходи планування майбутнього дизайну продукту та раціонального його використання з розробленням технологій повернення відходів у подальший ресурсний обіг на основі життєвого циклу можуть суттєво оздоровити економічну структуру регіону, тому детального вивчення потребує питання ресурсного потенціалу регіону.

Розглядаючи ресурсну базу регіону з економічної точки зору, В. Талах визначає її як кількісну та

якісну сукупність виробничих чинників, що задіяні в програмах розвитку регіону. При цьому, на думку автора, кожен ресурс характеризується певною мірою самостійності й може бути використаний під час планування й регулювання виробництва на різних рівнях. Дослідник до структуроутворюючих ресурсів економічного потенціалу регіону відносить природні ресурси (земельні, надра, лісові, атмосферні, водні, кліматичні), трудові ресурси (соціально-демографічні ресурси), капітал (основний, обіговий, фінансовий, інформаційний, інвестиційний, маркетинговий, інноваційний, ринковий, інфраструктурний) [4].

Регіони історично пов'язані з природно-кліматичним чинником, тому основу ресурсного забезпечення регіонів становлять природні ресурси як такі, що сформувалися в умовах конкретної території. Вони характеризуються видовою різноманітністю й певним рівнем сталості щодо їх запасів та можливостей природного чи штучного відтворення. Так, виділяють вичерпні відновлювані ресурси (біологічні ресурси), вичерпні невідновлювані ресурси (мінеральна сировина), невичерпні ресурси (енергія сонця, води, повітря).

Л. Баценко та В. Мантула зазначають, що природно-ресурсний потенціал разом із матеріально-технічним, трудовим, інформаційно-інноваційним, фінансово-економічним справляє вплив на розвиток економіки громади. При цьому ресурсний потенціал регіону (громади), на думку авторів, є системою різних видів ресурсів та їх потенціалів, розташованих на конкретній території. Їхнє призначення полягає в досягненні стратегічних цілей розвитку регіону (громади) [5].

М. Паршина відзначає, що потенціал регіону являє собою засоби, запаси, джерела, які можуть бути мобілізовані, приведені в дію або використані в регіоні для досягнення мети. Авторка вважає, що ефективність використання потенціалу регіону є результатом впровадження рішень щодо підвищення ефективності використання ресурсів регіону, що сприяє всебічному розвитку регіону [6]. На думку Т. Вяткіної, ресурсний потенціал регіону характеризує рівень розвитку його господарської підсистеми. Він включає такі складові частини, як потенціал положення регіонального комплексу, природних ресурсів, трудовий потенціал, фінансово-інвестиційний потенціал, екологічний та інженерно-комунікаційний потенціал [7].

Як вважають М. Гедз та І. Бакум, ресурсний потенціал є сумарною величиною потенціалів окремих видів природних ресурсів. Його складовими частинами є всі види ресурсів. Ресурсний потенціал регіону, на думку авторів, поділяється на внутрішній та зовнішній. Внутрішній ресурсний потенціал представлений природно-ресурсним потенціалом, інтелектуальним потенціалом, підприємницьким та економічним потенціалом, а зовнішній – інформаційним потенціалом та потенціалом розвитку зв'язків з регіонами [8].

Окремі автори відносять до складових частин регіонального ресурсного потенціалу природно-ресурсний потенціал (земельні, водні, лісові, мінеральні, рекреаційні ресурси, екологічний потенціал), техніко-промисловий потенціал (виробничі потужності), інноваційний потенціал (науково-технічні, інформаційні та інтелектуальні ресурси), регіональну інфраструктуру (ресурси відносин, будівельні й транспортні ресурси), трудовий потенціал (економічно активне населення, чисельність

населення та його статевовікова структура, потенціал освітньо-професійної кваліфікації), фінансовий потенціал (фінансові ресурси населення, підприємств, бюджетний потенціал, кредитні ресурси) [9].

Ми зумисно не виділяли трудові ресурси в окремий чинник, адже вважаємо, що в регіональному розрізі слід ширше розглядати роль соціуму, аж до виділення соціального капіталу. Саме він є змішаним типом ресурсів, адже поєднує матеріальну й нематеріальну складові частини. Як зазначають О. Амоша та Л. Шамілева, соціальні ресурси відіграють важливу роль у формуванні соціальної спільноти конкретної території. Спільні цінності та відповідальність перед громадою, на думку науковців, здатні вирішувати проблеми та завдання розвитку регіону, тому навіть за умов слабкої дії механізмів державного регулювання ресурсних потоків громади, де потужним є потенціал соціальних ресурсів, здатні не лише протистояти викликам, але й бути орієнтованими на пошуки додаткової вигоди [9]. На нашу думку, соціальні ресурси поєднують енергію соціальних зв'язків регіональних громад. Вона є інтегрованою складовою частиною людського капіталу осіб, котрі формують населення територій населених пунктів регіону. Людський капітал у широкому сенсі відображає освічену частину трудових ресурсів, яка має знання, інтелект, що забезпечують інтенсивний продуктивний економічний розвиток. Отже, це більше пов'язано з нематеріальною природою ресурсу. Вагомою складовою частиною людського капіталу є інтелектуальний капітал.

Як зазначає Л. Ковальська, розглядаючи інтелектуальний капітал крізь призму формування можливостей зростання навиків підприємницької майстерності, цей капітал є системою інтелектуальних цінностей (професійні знання, кваліфікація, досвід, раціоналізаторська активність, інші нематеріальні активи), які в процесі трансформації забезпечують одержання соціально-еколого-економічного ефекту та формування підприємницької майстерності щодо створення власної справи [10, с. 103–104]. Зазначимо, що в умовах автономізації економічної роботи регіональних громад інтелектуальний капітал здатен вивести чинник підприємницьких навиків у потужний ресурс економічного зростання регіональних економік. Людський капітал – це і про фізичні здібності до праці населення, і про його досвід, і про вміння та енергію. Хоча, на наш погляд, у сучасному світі фактор безпосередніх фізичних здібностей трудових ресурсів до виконання певних фізичних робіт втратив актуальність через автоматизацію та роботизацію виробничих процесів, розвиток фактору інклюзивності. Тут більше слід говорити про мотиви працювати, що визначаються духовними та матеріальними цінностями й благами громадян, їх життєвими інтересами.

Соціальні ресурси регіону – це також і система соціальних інститутів, які прямо чи опосередковано відображають настрої та специфіку менталітету місцевих мешканців, закладають специфіку підходу до вирішення соціальних проблем місцевих громад. Йдеться про систему інститутів навчання та виховання, соціальної підтримки, які дедалі частіше, попри централізованість системи їх формування та підтримки, зазнають регіонального функціонального відтінку. Це також активність місцевих громад, розвиток мереж громадських організацій (благодійних фондів, громадських

об'єднань, товариств тощо), неформальний вплив релігійних громад на соціальну активність людей, розвиток моральних чеснот (солідарність, добросовісність, доброзичливість). Власне, матеріальний добробут домогосподарств (кошти, рухоме та нерухоме майно тощо) також є важливим у питанні того, як населення ставиться до наявних ресурсів, які ставить цілі щодо своєї ролі у зростанні ресурсного потенціалу місцевості чи його збереження.

Висновки. Ресурсний потенціал регіону визначається насамперед якісним і кількісним складом ресурсів. Сукупність ресурсів, які є в розпорядженні регіону та включені у господарські процеси чи можуть бути включені задля досягнення конкретних цілей еконо-

мічного розвитку, являє собою цей потенціал. Ресурси мають ендогенне та екзогенне походження. Регіон є джерелом акумуляції ресурсів або виконує роль інвестиційного об'єкта, куди здійснюється трансфер ресурсів з інших регіонів. При цьому ресурси виконують роль засобу досягнення конкретних цілей.

Розглядаючи структуру ресурсів регіону, вважаємо доцільним виділення в складі матеріальних ресурсів таких природних ресурсів, як паливно-мінеральні, земельні, водні, повітряні, біологічні та енергетичні, що мають природне походження. До штучних матеріальних ресурсів регіону нами було віднесено фінансові ресурси, технічні ресурси та промислові вироби, зокрема комплектуючі, запчастини.

Список використаних джерел:

1. Roadmap to a Resource Efficient Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM (2011) 571 final. Brussels, 2011. 25 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0571> (дата звернення: 10.09.2019).
2. Analysis associated with the Roadmap to a Resource Efficient Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. SEC (2011) 1067 final. Brussels, 2011. Part I. 32 p. URL: https://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/working_paper_part1.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
3. Analysis associated with the Roadmap to a Resource Efficient Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. SEC (2011) 1067 final. Brussels, 2011. Part II. 116 p. URL: https://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/working_paper_part2.pdf (дата звернення 10.09.2019).
4. Талах В. Методологічні засади формування ресурсного забезпечення економічного потенціалу регіону. *Економіст*. 2011. № 11. С. 42–44.
5. Баценко Л., Мантула В. Оцінка ресурсного потенціалу об'єднаної територіальної громади. *European Journal of Economics and Management*. 2019. Vol. 5. Issue 1. P. 242–256. URL: <http://repo.snau.edu.ua/handle/123456789/6890> (дата звернення: 15.11.2019).
6. Паршина М. Оцінка ефективності використання потенціалу регіону : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05. Дніпро, 2017. 254 с. URL: http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/914/1/dis_Parshyna.pdf
7. Вяткіна Т. Методичні підходи до оцінювання ресурсного потенціалу регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 7. Ч. 4. С. 65–67.
8. Гедз М., Бакум І. Оцінка ресурсного потенціалу регіону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16. Ч. 1. С. 67–70.
9. Якимчук А., Навроцький Р., Ковшун Н. Природно-ресурсний потенціал як перспектива розвитку регіону. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3. Ч. 1. С. 179–186.
10. Ковальська Л. Інтелектуальний капітал як чинник розвитку підприємницької майстерності. *Економічний форум*. 2017. № 2. С. 101–105.

References:

1. Roadmap to a Resource Efficient Europe (2011). "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions". Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0571> (accessed: 10 Sep 2019).
2. Analysis associated with the Roadmap to a Resource Efficient Europe (2011). "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions". Available at: URL: https://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/working_paper_part1.pdf (accessed: 10 Sep 2019).
3. Analysis associated with the Roadmap to a Resource Efficient Europe (2011). "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions". Available at: https://ec.europa.eu/environment/resource_efficiency/pdf/working_paper_part2.pdf (accessed: 10 Sep 2019).
4. Talakh V. (2011). "Methodological principles of formation resource provision of economic potential of the region", *Ekonomist*, vol. 11, pp. 42–44.
5. Batsenko L., Mantula V. (2019). "Assessment of the resource potential of the united territorial community". *European Journal of Economics and Management*, [Online], vol. 5, no 1, pp. 242–256. Available at: <http://repo.snau.edu.ua/handle/123456789/6890> (accessed: 15 Nov 2019).
6. Parshyna M. (2017). "Assessment of the region's capacity utilization efficiency". Abstract of Ph.D. dissertation, Development of productive forces and regional economy, Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, Dnipro, Ukraine.
7. Viatkina T. (2014). "Methodical approaches to assessing the resource potential of the region Methodical approaches to assessing the resource potential of the region". *Naukovyj visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, vol. 7, p. 4, pp. 65–67.
8. Hedz M., Bakum I. (2017). "Assessment of the region's resource potential". *Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho natsional'noho universytetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 16, p. 1, pp. 67–70.
9. Yakymchuk A., Navrots'kyj R., Kovshun N. (2017). "Natural resource potential as a prospect for regional development". *Naukovyj visnyk Polissya*, vol. 3, p. 1, pp. 179–186.
10. Kovalska L. (2017). "Intellectual capital as a factor in the development of entrepreneurial skills". *Ekonomichni forum*, vol. 2, pp. 101–105.

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-8>**Коркуна О. І.**кандидат економічних наук,
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського**Никига О. В.**Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського**Підвальна О. Г.**кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький національний аграрний університет**Korkuna Oryslava, Nykyha Oksana**

Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi

Pidvalna Oksana

Vinnytsia National Agrarian University

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У статті проаналізовано роль гастрономічного туризму у соціально-економічному розвитку території в умовах децентралізації в Україні. Гастрономічний туризм – це спеціалізований вид туризму, який спрямований на ознайомлення туристів з гастрономічними особливостями та культурою певної території. Саме ознайомлення з гастрономічною культурою є основною метою відповідних турів. У сучасних умовах цей вид туризму стає вагомим фактором соціально-економічного розвитку місцевих громад. Світова практика демонструє, що гастрономічний туризм може стати тією рушійною силою, яка підвищує якість життя населення в регіонах з різним економічним потенціалом. Головними перевагами гастрономічного туризму є його сутнісний зв'язок із задоволенням базових потреб людини, можливість розвитку незалежно від наявності на певній території атрактивних природних чи історико-культурних об'єктів.

Ключові слова: гастрономічний туризм, дестинація, територіальна громада, децентралізація, розвиток.

GASTRONOMIC TOURISM AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

The paper deals with the role of gastronomic tourism in the territories socio-economic development in the context of decentralization in Ukraine. Gastronomic tourism is a specialized type of tourism, which aims to acquaint tourists with the gastronomic features and culture of a particular area. Getting acquainted with the gastronomic culture is the main purpose of the respective tours. In addition to gastronomic tours, the main forms of gastronomic tourism are gastronomic festivals, events and other forms of tourism, in which gastronomic tourism is a companion (or part). The main areas of stimulating socio-economic development of local communities by gastronomic tourism are the development of transport infrastructure, expanding the network of hotels and restaurants, stimulating entrepreneurial activity, tourism branding, socio-cultural and educational development of local communities, increasing employment, strengthening tourism competitiveness of territories. Due to the latest legislative changes, territorial communities with significant tourist resources have been able to manage their use more effectively, in particular through the organization of rural, ecological and gastronomic tourism, as well as through support for the establishment of specialized accommodation facilities. At the same time, the competitiveness of destinations requires their diversification, so only gastronomic tourism will not solve all the socio-economic problems of local communities and will not direct intensive tourist flows to them. A comprehensive program of territorial community's socio-economic development is needed, taking into account their potential and regional conditions. Nowadays, this type of tourism is becoming an important factor in the local community's socio-economic development. World practice shows that gastronomic tourism can be the driving force that improves the life quality in regions with different economic potential. The main advantages of gastronomic tourism are its essential connection with the satisfaction of basic human needs, as well as the possibility of development regardless of the attractive natural or historical (cultural) objects presence in a certain area.

Keywords: gastronomic tourism, destination, territorial community, decentralization, development.

JEL classification: L83, Z3.

Постановка проблеми. Велике значення для забезпечення стабільності та ефективності функціонування туристичного бізнесу має інституційне середовище, що характеризується досить складною структурою та може аналізуватись на різних ієрархічних рівнях, а саме держави, регіонів та територіальних громад. В умовах політики децентралізації, яка останніми роками успішно впроваджується в Україні, інституційне середовище

розвивається у новому напрямі, що дає змогу гарантувати сталий розвиток індустрії гостинності на локальному рівні через зростання ролі місцевих громад у процесах управління регіональним розвитком.

Одним із дієвих факторів розвитку територіальних громад є гастрономічний туризм, тобто перспективний напрям туристичної діяльності, який використовує особливості харчування туристів не лише як базовий еле-

мент надання послуг у місці тимчасового перебування, але й як окремих атрактивних складників дестинацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку гастрономічного туризму в Україні досліджували такі автори, як В. Антоненко, Д. Басюк, Т. Божук, Г. Вишневіська, І. Годя, І. Комарніцький, В. Корнілова, В. Омельницька, А. Расулова, С. Саламата. Детально вивчені передумови та фактори розвитку гастрономічного туризму на регіональному та національному рівнях із соціально-економічних, організаційних та історико-культурних позицій.

Водночас різні аспекти формування інституційного середовища розвитку туризму в Україні перебували в центрі уваги таких науковців, як Ю. Алексеєва, В. Биркович, А. Голод, С. Галасюк, Н. Гостева, Є. Козловський, О. Чеченя. Варто зауважити, що згадані автори досліджували передусім питання державного регулювання розвитку туристичної сфери загалом. Водночас актуальні напрями розвитку окремих видів туризму в умовах децентралізації залишаються малодослідженими.

Мета статті полягає в аналізі ролі гастрономічного туризму у соціально-економічному розвитку територій в умовах децентралізації в Україні.

Вклад основного матеріалу. За даними Всесвітньої туристичної організації 79% мандрівників вибудовують маршрут, попередньо вивчивши календар гастрономічних подій та особливості місцевої кухні. Кожен третій турист у світі розглядає національну кухню як важливу складову частину мотивації до подорожі, причому на харчування припадає близько 30% загальних витрат у поїздки [7].

Вважається, що вперше термін «гастрономічний туризм» було вжито професором Лусі Лонг (США) у 1998 р. з посиланням на концепцію, що туристи цілеспрямовано прагнуть вивчити певну культуру через їжу певної місцевості.

Перша міжнародна асоціація кулінарного туризму з'явилась у США у 2003 р. під назвою «Міжнародна асоціація кулінарного туризму» (International Culinary Tourism Association). Згодом, у 2012 р., асоціація була перейменована у «Всесвітню асоціацію гастрономічного туризму» (World Food Travel Association) після того, як американські дослідження показали, що англійськомовні люди неоднозначно розуміють термін «кулінарний туризм».

Водночас визначення поняття гастрономічного туризму різних українських науковців різноманітні, як і терміни, що вживаються для його позначення («гастрономічний туризм», «винно-гастрономічний туризм», «кулінарний туризм»). У зарубіжній літературі спостерігається така тенденція: вчені вживають терміни “food tourism”, “culinary tourism”, “gastronomic tourism”.

М. Холл та Р. Мітчелл трактують гастрономічний туризм як вид туризму, який включає відвідування виробників продуктів харчування, фестивалів їжі, ресторанів та спеціальних місць, пов'язаних з деякими продуктами харчування та дегустацією страв; спостереження за процесами виготовлення та приготування їжі [9].

Заслужовує на увагу визначення А. Расулової, яка вважає, що гастрономічний туризм – це спеціалізований вид туризму, пов'язаний з

ознайомленням з історією, технологією та культурою споживання національних страв і продуктів, а також навчанням і підвищенням рівня професійних знань у сфері кулінарії [8].

Проаналізувавши наявні визначення, вважаємо, що гастрономічний туризм слід трактувати як спеціалізований вид туризму, який спрямований на ознайомлення туристів з гастрономічними особливостями й культурою певної території.

Гастрономічний туризм можна трактувати також як один з різновидів культурного туризму, адже гастрономія є визнаним елементом культури. Окрім того, гастрономічний туризм має тісні зв'язки з такими видами туризму, як подієвий, етнічний, агротуризм. Важливим аспектом розвитку гастрономічного туризму є можливість його поєднання з ресторанным господарством (рис. 1).

Загальною метою гастрономічного туризму є ознайомлення з гастрономічною культурою певної території, регіону чи країни.

На думку В. Антоненка, цілі та методи гастрономічного туризму повною мірою відповідають соціально-гуманітарній місії туристичної діяльності як вагомому чинника «діалогу культур», поваги до загальнолюдських культурних цінностей, толерантності до способу життя, світогляду й традицій, оскільки національна кухня є невід'ємною частиною культурної спадщини кожної нації, оригінальним надбанням будь-якого етносу. Пригощання національними стравами й напоями є основою гостинності, отже, сприяє налагодженню культурних контактів, взаємопізнанню та взаєморозумінню, масштабному спілкуванню між громадянами різних країн [1].

До гастрономічної культури як об'єкта гастрономічного туризму можемо віднести кулінарні традиції, культуру прийняття їжі, а також звичаї та обряди, пов'язані з гастрономією. Слід відзначити, що невід'ємним елементом є древні рецептури, які передаються з покоління в покоління й часто є особливою атракцією закладів або дестинацій.

Відповідно, гастрономічний туризм можна вважати допоміжним інструментом пізнання культурної спадщини країн та регіонів світу, оскільки страви національної кухні є одним з елементів, що відображають спосіб життя, світогляд, традиції етносів [6].

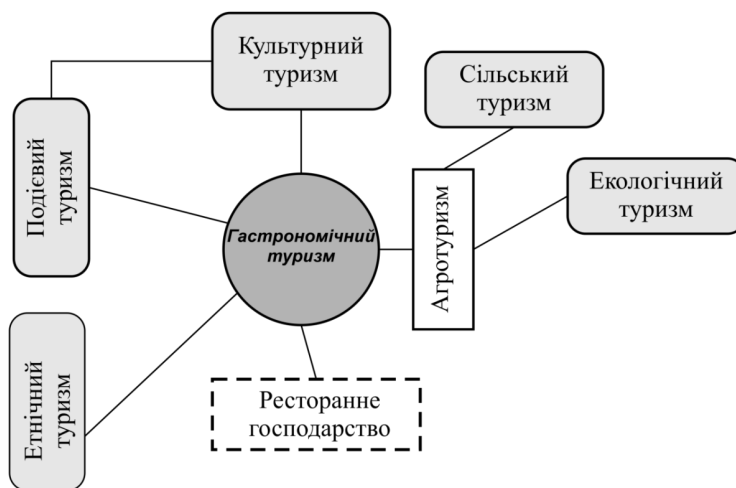

Рис. 1. Структура та зв'язки гастрономічного туризму

Таблиця 1

Організаційні форми гастрономічного туризму та їх соціально-економічне значення

Форми	Приклади організації	Напрями впливу на територіальні громади
Гастротури, екскурсії	«Сировинні» тури, екскурсії на екоферми	Розвиток транспортної інфраструктури, розширення мережі закладів готельно-ресторанного господарства
Гастрономічні фестивалі	«Свято пампуха» (Львів), «Свято сиру і вина» (Львів), «День кавуна» (Херсон)	Стимулювання підприємницької активності, туристичний брендинг
Гастрономічні заходи	Майстер-класи, ярмарки, кулінарні конкурси	Соціально-культурний та освітній розвиток місцевих спільнот
Інші форми туризму в яких гастрономічний туризм є супутнім (або складовою частиною)	Культурні (пізнавальні) тури, екскурсії	Підвищення рівня зайнятості населення, посилення туристичної конкурентоздатності територій

Як окремий вид туризму гастрономічний туризм має такі особливі риси:

– умови для його розвитку мають абсолютно всі країни, регіони й території;

– гастрономічний туризм не має характеру сезонного відпочинку;

– гастрономічний туризм тією чи іншою мірою є складовим елементом усіх турів, але, на відміну від інших видів туризму, знайомство з національною кухнею стає головним мотивом, метою та елементом гастрономічної подорожі;

– просування місцевих господарств і виробників продовольчих товарів є невід’ємною частиною будь-якого гастрономічного туру [3; 8].

Власне, універсальність та соціальне значення гастрономічного туризму зумовлюють його основні переваги на місцевому рівні.

Основними формами організації гастрономічного туризму є гастротури, екскурсії, гастрономічні фестивалі, гастрономічні заходи та інші форми туризму, в яких гастрономічний туризм є супутнім (або складовою частиною) (табл. 1).

Гастрономічний туризм з огляду на свою специфіку має особливе значення для розвитку локальних дестинацій, що в умовах децентралізації стають чинниками конкурентоспроможності територіальних громад.

В сучасних умовах окремі територіальні громади, що володіють значними туристичними ресурсами, завдяки останнім законодавчим змінам отримали можливість більш ефективно управляти їх використанням, зокрема, через організацію сільського, екологічного та гастрономічного туризму, а також через підтримку створення спеціалізованих закладів розміщення, а саме агроосель.

Однак у вітчизняних умовах важливим є питання не стільки обґрунтування адміністративних механізмів, скільки фінансового забезпечення заходів щодо модернізації сфери туризму та гостинності регіону.

У цьому контексті Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає реалізацію таких положень.

1) органи місцевого самоврядування мають право в рамках національної економічної політики на власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть розпоряджатися в межах своїх повноважень;

2) обсяг фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування відповідає їх повноваженням;

3) частина фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування обов’язково формується за рахунок

місцевих податків та зборів, розмір яких вони мають повноваження встановлювати в межах закону;

4) фінансові системи, які складають підґрунтя ресурсів органів місцевого самоврядування, мають досить диверсифікований і гнучкий характер, а також повинні забезпечувати можливість приводити наявні ресурси, наскільки це можливо, у відповідність до реального зростання вартості виконуваних ними завдань;

5) захист більш слабких у фінансовому відношенні органів місцевого самоврядування передбачає запровадження процедур бюджетного вирівнювання або вжиття аналогічних заходів задля подолання наслідків нерівного розподілу потенційних джерел фінансування;

6) з органами місцевого самоврядування повинні належним чином проводитись консультації про порядок передачі їм перерозподілених ресурсів;

7) дотації органам місцевого самоврядування призначаються не для фінансування конкретних проєктів;

8) задля здійснення позик інвестиційного капіталу органи місцевого самоврядування мають доступ до національного ринку капіталу [5].

Варто зауважити, що місцеве самоврядування в Україні базується на принципах народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [4]. Оптимальним напрямом реалізації названих принципів, який у сучасних умовах може забезпечити докорінну модернізацію економічних систем саме на низовому рівні, є концепція децентралізації, що успішно апробована досвідом економічно розвинених держав світу.

Однак, незважаючи на тривалий період формування інституційних засад розвитку туризму в Україні, наявне інституційне середовище ще досі не можна вважати збалансованим і несперечливим. Водночас започатковані процеси децентралізації створюють нові можливості для розвитку гастрономічного туризму на рівні місцевих громад. Особливо перспективним є його розвиток на базі садиб сільського туризму, які можуть забезпечити суттєві додаткові доходи до місцевих бюджетів

невеликих громад, на території яких не розташовані промислові підприємства. Водночас для успішного розвитку туризму на локальному рівні необхідним є подальше вдосконалення нормативно-правового забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності в Україні.

Для активізації розвитку гастрономічного туризму доречним є розроблення відповідного маркетингового забезпечення, яке би включало:

- брендінг регіонів і DESTИНАЦІЙ з урахуванням перспектив організації гастрономічних турів;
- створення інформаційних веб-ресурсів, присвячених гастро-туристичним ресурсам регіону;
- включення гастрономічного туризму як пріоритетної складової частини туристичної сфери у структуру стратегій та програм регіонального розвитку туризму;
- активізація міжнародного співробітництва у сфері розвитку гастрономічного туризму [2].

Застосування таких підходів і впровадження їх у вигляді рекомендації для органів влади та місцевого самоврядування, а також туристичних підприємств дасть змогу суттєво активізувати розвиток гастро-

мічного туризму. Водночас варто зауважити, що конкурентоспроможність DESTИНАЦІЙ вимагає їх диверсифікації, тому лише гастрономічний туризм не вирішить усіх соціально-економічних проблем місцевих громад і не спрямує до них інтенсивні туристичні потоки. Необхідною є комплексна програма соціально-економічного розвитку територіальних громад з урахуванням їх потенціалу та регіональної кон'юнктури.

Висновки. Отже, гастрономічний туризм у сучасних умовах стає вагомим фактором соціально-економічного розвитку місцевих громад в умовах децентралізації. Світова практика демонструє, що гастротуризм може стати тією рушійною силою, котра поживить туристичну діяльність та підвищить якість життя населення у регіонах з різним потенціалом як у популярних DESTИНАЦІЯХ, так і в депресивних периферійних районах. Головними перевагами гастрономічного туризму є його сутнісний зв'язок із задоволенням базових потреб людини, можливість розвитку незалежно від наявності на певній території атрактивних природних чи історико-культурних об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Антоненко В. Міжнародний туризм як чинник взаємодії та взаємозбагачення культур. *Філософські нариси туризму*. 2005. С. 223–233.
2. Басова В., Голод А. Проблеми та перспективи розвитку гастрономічного туризму у Західному регіоні України. *Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму в регіонах України* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (19-20 жовтня 2018 р., м. Львів). Львів, 2018. С. 62–64.
3. Глушко В. Гастрономічний туризм як окремий вид у туризмі: поняття, сутність, класифікація. *Торгівля і ринок України*. 2016. Вип. 39–40. С. 166–175.
4. Про місцеве самоврядування : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Законодавство України // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 16.02.2020).
6. Корнілова В., Корнілова Н. Сучасні тенденції розвитку гастрономічного туризму. *Ефективна економіка*. 2018. Вип. 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf (дата звернення: 16.02.2020).
7. Нестерчук І. Гастрономічний туризм: історія, теорія і сучасні практики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. 2017. Вип. 6. С. 193–199.
8. Расулова А. Потенціал ресторанного бізнесу у розвитку гастрономічного туризму України. *Економіка і держава*. 2015. Вип. 5. С. 78–83.
9. Hall M., Mitchell R. Gastronomic tourism: comparing food and wine tourism experiences. *Niche Tourism, Contemporary Issues, Trends and Cases*. 2005. P. 89–100.

References:

1. Antonenko V. (2005). Mizhnarodnyi turyzm yak chynnyk vzaiemodii ta vzaiemozbahachennia kultur [International tourism as a factor of interaction and mutual enrichment of cultures]. *Filosofski narisy turyzmu [Philosophical essays on tourism]*. Kyiv, pp. 223–233.
2. Basova V., Holod A. (2018). Problemy ta perspektyvy rozvytku hastronomichnoho turyzmu u Zakhidnomu rehioni Ukrainy [Problems and prospects of gastronomic tourism development in the Western region of Ukraine]. *Proceedings of the Suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku turyzmu v rehionakh Ukrainy : III Vseukr. nauk.-prakt. konf. (October, 19-20, 2018, Lviv)*. Lviv, pp. 62–64.
3. Hlushko V. (2016). Hastronomichni turyzm yak okremiy vyid u turyzmi: poniattia, sutnist, klasyfikatsiia [Gastronomic tourism as a separate type in tourism: concept, essence, classification]. *Torhivlia i rynek Ukrainy [Trade and Market of Ukraine]*, 39–40, pp. 166–175.
4. Zakon Ukrainy “Pro mistseve samovriaduvannia” [Law of Ukraine “On Local Self-Government”] (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 24, 170.
5. Zakonodavstvo Ukrainy. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Legislation of Ukraine. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> (date of access: February, 16, 2020).
6. Kornilova V., Kornilova N. (2018). Suchasni tendentsii rozvytku hastronomichnoho turyzmu [Current trends in the development of gastronomic tourism]. *Efektivna ekonomika [Effective economy]*, 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf (date of access: February, 16, 2020).
7. Nesterchuk I. (2017). Hastronomichni turyzm: istoriia, teoriia i suchasni praktyky [Gastronomic tourism: history, theory and modern practices]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Heohrafichni nauky [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Geographical Sciences]*, 6, pp. 193–199.
8. Rasulova A. (2015). Potentsial restorannoho biznesu u rozvytku hastronomichnoho turyzmu Ukrainy [The potential of the restaurant business in the development of gastronomic tourism in Ukraine]. *Ekonomika i derzhava [Economy and State]*, 5, pp. 78–83.
9. Hall M., Mitchell R. (2005). Gastronomic tourism: comparing food and wine tourism experiences. *Niche Tourism, Contemporary Issues, Trends and Cases*, pp. 89–100.

УДК 332.122

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-9>**Ползікова Г. В.**кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4946-4538>**Андрусак О. О.**студент
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»**Жара А. М.**студентка
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»**Polzikova Hanna, Andrusiak Oleksandr, Zhara Alina**
Pridniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧАСТИНА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В статті обґрунтовано необхідність в розвитку конкретних регіонів, зокрема, для розвитку держави в цілому. Проведено аналіз динаміки основних соціально-економічних показників та порівняння результатів з аналогічними показниками в Україні. Розглянуто таке явище, як децентралізація та її вплив на управління бюджетом для обраної адміністративної одиниці території. Вивчена проблема безробіття, його соціальний вплив на регіон та можливість часткового усунення даного явища в локальному масштабі. Описано екологічну ситуацію даної території, а також об'єкти, стан яких повинен бути врахований місцевими органами влади, а також державним апаратом. За результатами проведених досліджень визначені основні напрями формування та реалізації ефективної соціально-економічної політики у Дніпропетровській області. Розглянуто доцільність встановлення такої політики в теперішніх умовах, основні шляхи реалізації запропонованих принципів управління та можливість взаємодії регіональної політики запропонованої територіально-адміністративної одиниці з політикою держави.

Ключові слова: базова дотація, реверсна дотація, еколого-економічна статистика, децентралізація, регіональна політика.

ANALYSIS OF A SOCIAL AND ECONOMIC STATE IN DNIPROPETROVSK REGION AS A PART OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEM OF UKRAINE

The article substantiates the necessity for the development of specific regions. The role of a region in the system of intergovernmental relations and in the creation of a solid economic system as a whole is determined. The analysis of the dynamics of basic socio-economic indicators and comparison of results with similar indicators in Ukraine are carried out. Such phenomenon as decentralization and its effect on a budgetary management for chosen territory administration unit is considered. The object of the study is the Dnipropetrovsk region in general and OTG, which are located in the region, in particular. In the course of the study, the probable problems of the chosen method of implementing a budget system and ways to solve them are considered. The present state of the regional industry and the problems concerning vital important and even strategic facilities are studied. An example of such an object of strategic importance is the state enterprise "Production Association Southern Machine-Building Plant" named after O. M. Makarov that produces rocket and space equipment and technologies for defense as well as scientific and economic purposes. The problem of unemployment, its social effect on the region and possibilities for partial elimination of the given phenomenon on a local scale are considered. The demographic situation as the main derivative of the future labor market is analyzed and its current state is depicted. The environmental situation of the given territory is described as well as the facilities whose state should be taken into account not only by local authorities but government apparatus are taken into consideration. According to the results of the conducted research, the main directions of formation and implementation of effective socio-economic policy in Dnipropetrovsk region are determined. The expediency of establishing such policy in the present conditions, the main ways of implementing the proposed principles of management and the possibility of interacting the regional policy of the proposed territorial-administrative unit with the state policy is considered. The perspective of the region is analyzed on the basis of selected advantages and problems.

Keywords: basic subsidy, reverse subsidy, ecological and economic statistics, decentralization, regional policy.

JEL classification: L10, R10.

Постановка проблеми. Розвиток кожної країни з ринковою економікою тісно корелює з розвитком окремих регіонів. Поширення набувають помилки управлінських апаратів різного рівня внаслідок недостатньої обізнаності того чи іншого регіону попри сучасну тенденцію втрати влади центром. З цього приводу саме

врахування особливостей певних регіонів є пріоритетною задачею, виконання якої може призвести до формування ряду бозездатних регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою соціально-економічного стану України та її регіонів займаються з моменту набуття нашої дер-

жави незалежності в 1991 році і до сьогоднішніх днів. Багато вітчизняних вчених розглядали дану проблеми та давали практичні поради щодо вирішення різних проблем. Такі автори як Біла С.О., Шевченко О.В., Боярська О.В., Верхоглядова Н.І., Гонта О.І., Жилиєва Н.М., Кириленко О.П., Кравченко В.С., Луніна І.О., Стеченко Д.М., Чередніченко О.Д., Ватченко О.Б., Лежньова А.В., Феценко О.М досліджували питання розвитку окремих регіонів України в різні періоди її історії. Попри цей факт, вважаємо питання відкритим, особливо в умовах постійної зміни законодавчої бази нашої держави, складного економічного стану та війни на сході України.

Метою даної статті є проведення аналізу соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області на основі статистичних даних та виокремлення конкретних порад у загальних принципах соціально-економічної політики обраного регіону.

Виклад основного матеріалу. Через розмаїття проблем у нашому регіоні можна зіткнутися з дискусіями щодо напрямів виходу із складної ситуації подібного типу. Одним із небагатьох шляхом вирішення соціально-економічних проблем Дніпропетровського регіону є повна децентралізація влади в Україні.

Кожен мешканець чи то села, чи то міста має право на сучасну освіту й медицину, чисті вулиці, гарні дороги, соціальні послуги. Але люди не можуть ніяк вплинути на якість цих послуг коли відповідальні за їх надання знаходяться далеко.

Тому потрібно, щоб влада була через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їхні виконкоми. Саме органи місцевого самоврядування повинні мати широкі повноваження і достатньо коштів, щоб бути спроможними вирішувати усі місцеві питання і нести за це відповідальність [1].

У Дніпрі децентралізація дала змогу відновити будівництво метрополітену. «Саме децентралізація дала можливість міській владі міста Дніпро взяти на себе функції замовника з будівництва метрополітену» [2].

Водночас, якщо розглядати ситуацію у Дніпропетровській області в цілому, то можна скласти певну цілісну картину, адже реформа діє вже майже 5 років. У нашій області діє 56 ОТГ, які мають власний бюджет та функціонують вже не просто як територіально-адміністративна одиниці, а як повноцінні економічні суб'єкти.

Протягом 2018 року середній показник надходжень власних доходів на 1-го мешканця по 56-ти ОТГ області збільшився на 1444,5 грн. або 41,5% та склав 4923,3 грн, в той час як даний показник в межах України становить 6032,9 (+21,5% за рік). Цю тенденцію можна вважати негативною, адже тільки 10 із 56 громад (Троїцька – 21501,6 грн., Слобожанська – 21693,6 грн., Вербківська – 15947 грн., Богданівська – 15156,8 грн., Гречаноподівська – 14548 грн., Новолатівська – 11813,3 грн., Першотравневська – 9576,3 грн., Миколаївська – 9005,3 грн., Новоолександрівська – 7375,7 грн. та Зайцівська – 6847,4 грн.) перевищили середній показник. Найменш власних доходів в перерахунку на 1-го мешканця отримали Іларіонівська, Нивотрудівська, Грушівська громади – 1972,4 грн., 1725,1 грн. та 1543,9 грн., відповідно [3].

Попри весь позитивні можливості розвиток, які дає дана економічна реформа в апріорі, в глибинах процесу

децентралізації можна знайти проблемні місця. Одне з таких місць, на думку авторів, приховане у доходах, а саме їх розподілі.

Основним з багатьох принципів децентралізації є уникнення сепаратистських настроїв між різними регіональними одиницями через нерівномірну економічну активність. З цього приводу місцеві органи влади використовують різні економічні інструменти в системі перерозподілу фінансових ресурсів на користь адміністративно-територіальних утворень, які не мають достатньо коштів у власному бюджеті. Наприклад, для досягнення даної цілі використовуються базова та реверсна дотації. Але, в той же час, психологічний тиск мас зміщується від «регіонів-реципієнтів» до «регіонів-донорів». З метою сприймання інформації на практиці пропонуємо проаналізувати наступну статистичну інформацію в межах Дніпропетровської області за всіма ОТГ даного регіону [4].

Якщо говорити про дотації, то 38 ОТГ користуються базовими дотаціями, середній показник якої становить 10,2%. Особливо чином відокремлюються Іларіонівська, Сурсько-Литовська, Нивотрудівська та Грушівська громади. Рівень базової дотації в даних економічних суб'єктів склав 23,3%, 24,2%, 29,3% та 30,9%. На даний момент ситуацію з Грушівською громадою вже можна вважати аномальною в поганому сенсі, адже експертами з децентралізації визначено, що рівень базової дотації, який припадає на 1-у ОТГ, в питомій вазі доходів не повинен перевищувати 30% [5].

Реверсну та базову дотації використовують для міжбюджетного вирівнювання, але попри теоретичну корисність даного методу можна побачити певний недолік – затрати на постійний штаб робітників та акумуляцію фінансових потоків. Держава та місцеві громади потребують в певній кількості робітників, які здійснюють перманентний моніторинг для того, щоб визначати чи потребує той чи інший бюджет фінансування ззовні. Це викликає додаткові затрати, які тиснуть на бюджети. До того ж ОТГ потрібні кошти на адміністрування базових дотацій з боку держави так само, як кошти потрібні державі яка ще до цього адмініструвала кошти з самодостатніх у вигляді реверсних дотацій.

Одним з можливих рішень викладеної проблеми може слугувати збільшення питомої ваги податків, які будуть надходити у місцеві бюджети. Таким податком може слугувати ПДФО. ПДФО – найбільший податок у статтях надходжень зведеного бюджету. Збільшення податкової бази, яка надходить до місцевих органів самоврядування, з існуючих 60% до 65% допомогло б збільшити бюджети ОТГ на 4,1%. Можливо саме ця різниця нівелює дефіцит бюджету деяких місцевих громад і збереже гроші, які б витрачалися на управління певними фінансовими потоками [6].

Другим по значущості, але не менш проблематичним, слабким місцем в існуючій економічній системі є досить велика питома вага витрат на управлінський апарат місцевих громад: 37 ОТГ з 56 витрачають понад 20% від власних доходів на утримання депутатів на місяць. Автори даної статті вважають дану тенденцію негативною та наполягають на автоматизації деяких управлінських процесів [5].

При виконанні певних заходів реформа децентралізації зможе бути бюрократичним локомотивом економічного розвитку не тільки Дніпропетровської області, але й

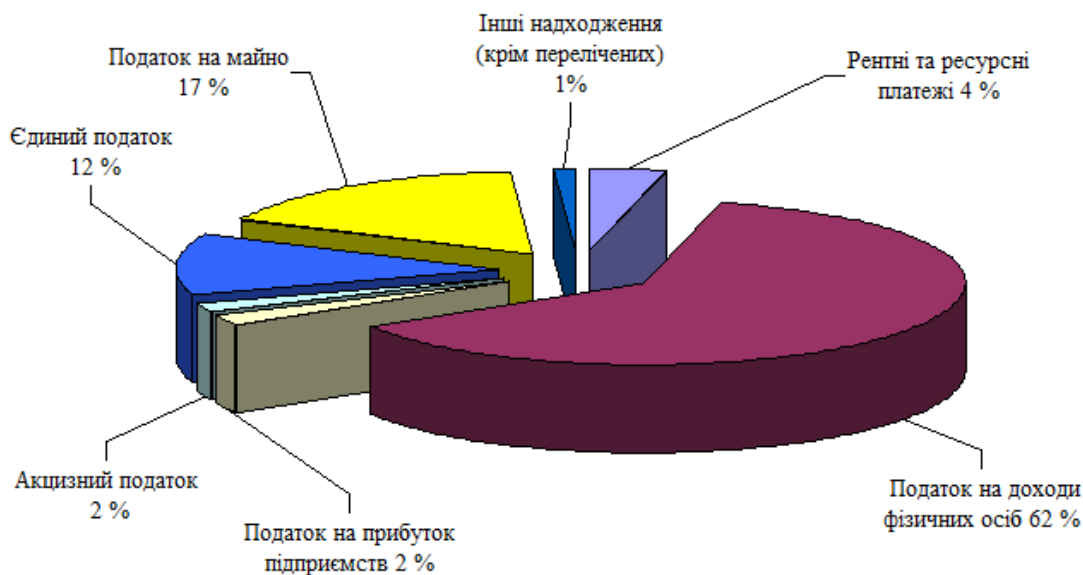

Рис. 1. Питома вага основних податків у загальній сумі збору до місцевих бюджетів у 2018 році (відсотки) [6]

усієї незалежної України в цілому. Але не завжди втрата звичних економічних зв'язків дає позитивний результат.

Ситуація на Південмаші і частково промисловості Дніпропетровської області тісно пов'язана і багато в чому обумовлена ситуацією в країні. Непередбачуваний і раптовий розрив усталених господарських зв'язків з найбільшим зовнішньоекономічним партнером України зумовив катастрофічне падіння обсягів виробництва. Особливих втрат зазнали підприємства, більшу частину портфеля замовлень яких забезпечували російські замовники. Такі заводи, як Дніпропетровський вагоноремонтний і Дніпропетровський агрегатний практично паралізовані. Постраждав і «ЮЖМАШ».

Тяжке становище Дніпропетровських підприємств ускладнилось більшою мірою через розтин політичних та економічних зв'язків з Росією. Це викликало численні проблеми розвитку багатьох Дніпропетровських підприємств, особливо галузей оборони та ракетно-космічної промисловості. Ось так, радянський світовий лідер ракетно-космічної галузі – підприємство «ЮЖМАШ» наразі знаходиться у критичному стані. Єдине що тримало його «на плаву» – це контракти з російськими підприємствами, що пов'язані щ інженерним супроводженням ракетних комплексів. З 2011 по 2014 роки надходження грошових коштів на підприємство знизилось (скоротилось) з 1,9 млрд. грн до

450 млн. грн, у тому числі від підприємств суміжників з Росії – з 1,7 млрд. грн до 28 млн. грн. [7]

Зараз ПІВДЕНМАШ здійснює збірку сучасних тролейбусів Мінського автомобільного заводу «Дніпро Т-103» (з 2013 року) і «Дніпро Т-203» двох модифікацій (з 2017 року). «Дніпро Т-203» – це подальший розвиток модельного ряду тролейбусів, які вже добре себе зарекомендували.

Нажаль не відомо, коли завод почне випускати власні тролейбуси, бо як повідомлялось, що виробництво дуже дороге. Завод вже випускав трамваї та лише одна одиниця трамваю може коштувати 1,2 млрд євро, тому Дніпро змушено купувати трамваї, що були у використанні раніше. Коли почнеться виробництво на заводі – почнуть з'являтися нові робочі місця, яких бракує. Наразі завод має великі борги та люди звільняються.

Складна економічна та політична ситуація у країні в першу чергу вплинула на соціальну сферу життя, та як наслідок, у нашому Дніпропетровському регіоні збільшилась заборгованість з виплати заробітної не тільки на Південмаші, а й на інших підприємствах.

Разом з цим виникає безробіття в Дніпровському регіоні. А безробіття викликає бідність у мешканців

Рис. 2. Рівень зайнятості [8]

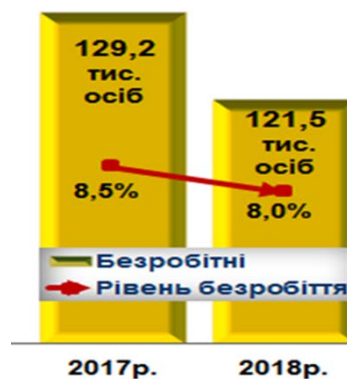

Рис. 3. Рівень безробіття [8]

Рис. 4. Середньо-облікова кількість штатних працівників [8]

міста. Бідність гальмує усе – розвиток підприємництва, інновації та соціальну сферу.

За останніми оприлюдненими даними Державної служби статистики України, ситуація на ринку праці Дніпропетровської області характеризується наступними чинниками:

Чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років за 2018 рік по Дніпропетровській області збільшилась на 11,4 тис. осіб (в порівнянні з відповідним періодом минулого року) та склала 1402,3 тис. осіб.

Рівень зайнятості, розрахований за методологію МОП склав 58,6% проти 58,0% за 2017 рік. (збільшився на 0,6 в.п.). У цілому по Україні цей показник 57,1%.

За 2018 рік чисельність мешканців області у віці 15–70 років, котрі через різні причини стали безробітними, зменшилась на 7,7 тис. осіб (у порівнянні з 2017 роком) та склала 121,5 тис. осіб.

Показник, що визначає рівень безробіття, на Дніпропетровщині залишається одним із кращих серед областей і становить 8,0% проти 8,5% за 2017 рік, в цілому по Україні цей показник – 8,8%.

У Дніпропетровській області середньооблікова кількість штатних працівників станом на 01.03.2019 року становила 762,0 тис. осіб. В порівнянні з аналогічним періодом минулого року кількість штатних працівників зменшилась на 18,1 тис. осіб.

Кількість прийнятих працівників на підприємства, в організації та установи області протягом 2018 року зменшилась в порівнянні з відповідним періодом минулого року на 31,6 тис. осіб та склала 231,8 тис. осіб. При цьому з підприємств області було звільнено 251,5 тис. працівників, що на 19,7 тис. осіб більше, ніж було прийнято.

За даними органів державної статистики у березні 2019р. середня заробітна плата штатного працівника у Дніпропетровській області зросла порівняно з відповідним періодом минулого року на 23,1% і становила 10327 грн., що у 2,5 рази вище рівня мінімальної заробітної плати (4173 грн.). В м. Києві заробітна плата складає 16207 грн., в Донецькій області – 11365 грн. та Київській області – 10386 грн. В цілому по Україні – 10237 грн. [8].

Також за інформацією наданою інспекцією з питань праці та зайнятості населення Дніпровської міської ради, у місті Дніпро протягом тривалого часу спостерігається складна демографічна ситуація. Чисельність наявного населення у Дніпропетровській області, за оцінкою, на 1 березня 2019 р. становила 3200909 осіб. Упродовж січня–лютого 2019 р. чисельність населення

Рис. 5. Кількість прийнятих та звільнених працівників [8]

зменшилась на 5568 осіб. Головними причинами зменшення чисельності мешканців міста є низький рівень народжуваності. На інтенсивність дітонародження впливають структурні зміни у віковому складу жінок та стан шлюбних відносин. На погіршення демографічної ситуації значною мірою впливають факти природного скорочення на 5720 осіб, та водночас зафіксовано міграційний приріст населення 152 особи. В даній статистиці найбільшим є природне скорочення населення, тому вважаємо за необхідне розглянути екологічну ситуацію в межах Дніпропетровської області [9].

Попри досить сприятливе розташування (рівнини степової зони) та сприятливі природні можливості ґрунту (вміст гумусу в середньому складає 4,2%) Дніпропетровська область являється промисловим регіоном з відкритими екологічними проблемами. Основним показником в цьому напрямі можна вважати кількість викидів в атмосферу. І хоча за доповіддю Департаменту екології та природних ресурсів Дніпропетровської ОДА ситуація у 2017 році щодо вказаного показника покращилася та викиди скоротилися на 21% в порівнянні з 2016 році, концентрація шкідливих речовин залишається значною.

Аналізуючи еколого-економічну статистику про викиди шкідливих речовин в атмосферу за видом економічною діяльністю, можна стверджувати, що найбільша кількість підприємств-забруднювачів функціонують в таких галузях:

- переробна промисловість (55,5% від загальних обсягів викидів);
- добувна промисловість (31%);
- підприємства сфери постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (12%).

Незважаючи на те, що такі підприємства як ПрАТ «СВРАЗ Дніпровський металургійний завод», ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» ПрАТ «ДКХЗ», ПАТ «Дніпроазот» та ПрАТ «ХайдельбергЦемент України» здійснили кроки щодо реконструкції власних газопроводів та систем фільтрації, у межах нашої області залишаються промислові об'єкти з подібними потребами. До таких об'єктів можна віднести ВП «Придніпровська ТЕС», ВП «Криворізька ТЕС», ПАТ «Нікопольський завод феросплавів» та ін. [10].

Водночас ми можемо бачити відголоски справжньої екологічної катастрофи в м. Кам'янське (колишній Дніпродзержинськ). Тут, у південній частині міста, знаходиться один із гігантів промисловості Радянського Союзу, а точніше УРСР, – «Придніпровський хімічний завод». Саме на цьому заводі перероблялося 60% від усієї уранової руди СРСР. На жаль, це не могло позначитися на природному середовищі даного регіону. Радиоактивний бруд, який залишався після переробки руди відправляли в спеціально оснащені хвостосховища, кількість яких на даний момент сягнула позначки дев'яти («Західне», «Центральний яр», «Південно-Східний», «Дніпровське» (Д), «Сухачівське» (секції 1 і 2), База «С» і №6). За часів існування Радянського Союзу створені хвостосховища конструювали так, щоб радиоактивний бруд не потрапляв в навколишнє середовище – бруд вкривали піском, шаром фосфогіпсу та спеціальною плівкою, яка потребувала постійного водопостачання для власного існування. На разі водопостачання немає а покриття та хвостосховища почали розсіпатися. Уранові відходи засипають пристосованими для цього промисловими відходами, але цього недостатньо.

Місцеві органи стверджують, що нічого не можуть зробити адже «Придніпровський хімічний завод» не належить до об'єктів комунальної власності. Даний об'єкт знаходиться у підпорядкуванні ДП «Бар'єр». «В свою чергу, Мінпаливенерго, у підпорядкуванні якого знаходиться ДП «Бар'єр» на початку осені заявило, що кошти на фінансування «Бар'єру» будуть виділені, якщо уряд схвалить «Державну цільову екологічну програму приведення у безпечний стан об'єктів і майданчика колишнього уранового виробництва виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» на 2019-2023 роки». Однак, проект з самого початку не схвалили у Міністерстві фінансів та Міністерстві економічного розвитку і торгівлі через заборону уряду на створення нових програм» [11].

У 2016-2017 рр. ДП «Бар'єр» отримало 3,7 млн. грн. на здійснення першочергових заходів. З цих грошей до

підприємства дійшли тільки 48% (тільки 0,75 млн. грн. були переплачені за ряд послуг). У 2019 р. держава виділила 14,9 млн. грн. даному підприємству, але ця сума не може повністю владнати ситуацію через 20-мільйоний борг підприємства.

Для того, щоб не допустити екологічну катастрофу не тільки в місті Кам'янське, а й по всій території Дніпропетровської області, держава повинна робити рішучі кроки по нівелюванню віх екологічних ризиків у короткий термін. Можливим рішенням даної проблеми може бути побудова спеціальних саркофагів на місті хвостосховищ. Проект можна профінансувати з певними органами місцевого самоврядування в обмін на символічну частину будь-якого активу, який належить «Придніпровському хімічному заводу» і відповідно державі [11].

Висновки. В межах Дніпропетровської області вищому керівництву ще прийдеється зіштовхнутися з вирішенням ряду соціально-економічних проблем регіону. Серед них можна виділити такі нагальні проблеми, як:

- наявність небажаних адміністративних витрат в системі перерозподілу ресурсів між місцевими бюджетами одного рівня (горизонтальне фінансування) та значні витрати на утримання бюрократичного апарату[4];
- катастрофічні тенденції в демографії регіону;
- відсутність державної та місцевої підтримки стратегічних промислових підприємств;
- високий рівень безробіття;
- частково незадовільний стан екологічного середовища.

Авторами статті було запропоновано ряд дій, які могли б теоретично покращити економіку та соціальну сферу обраного регіону. До таких порад можна віднести:

- поглиблення процесу децентралізації у сфері податкових стягнень, а саме їх розподілу, та часткова автоматизація механізму управління місцевих органів влади;
- здійснення державних закупівель певних видів промислової продукції за умови паритетного або часткового співфінансування з місцевими органами самоврядування для підтримки вітчизняного виробника та створення додаткових робочих місць;
- розробка та реалізація програм щодо покращення демографічної ситуації в області;
- розробка конкретного екологічного плану щодо зменшення шкідливих викидів в атмосферу, його прозорість та відповідність дійсності. Покращення заходів безпеки на об'єктах з підвищеною радиоактивною безпекою та розробка конкретних проектів фінансування таких заходів.

Список використаних джерел:

1. Децентралізація. Загальна інформація / Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: decentralization.gov.ua/about (дата звернення: 03.09.2019).
2. Децентралізація в дії / Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2343:dec (дата звернення: 10.09.2019).
3. Бюджети об'єднаних громад за 2018 рік. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ. Окремі показники виконання місцевих бюджетів 56 ОТГ Дніпропетровської області за 2018 рік / Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/353/ДНІПРОПЕТРОВС_КА_ОБЛАСТ_.pdf (дата звернення: 17.09.2019).
4. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні) [підручник] / В.О. Онищенко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 600 с.
5. Експерти проаналізували бюджети об'єднаних громад кожної області за 2018 рік / Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10674> (дата звернення: 17.09.2019).
6. Звіт про виконання Плану роботи Головного управління ДФС у Дніпропетровській області на 2018 рік. Дніпропетровська ОДА, 2019 рік. URL: <http://dp.sfs.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/> (дата звернення: 08.10.2019).

7. Днепр, «Южмаш»: гордость, которая чуть жива. URL: <http://rian.com.ua/story/20170118/1020606670.html>. (дата звернення: 04.09.2019).
8. Щодо ситуації на ринку праці Дніпропетровської області у січні-квітні 2019 року. URL: <https://dniprorada.gov.ua/page/inspekciya-z-pitan-praci-ta-zajnyatosti-naselennya-dniprovs'koi-miskoi-radi> (дата звернення: 05.10.2019).
9. Демографічна ситуація у Дніпропетровській області у січні-лютому 2019 року / «Держстат». Головне управління статистики у Дніпропетровській області. URL: http://www.dnestrstat.gov.ua/expres/2019/04/19_04_2019/Dem_02.pdf (дата звернення: 03.11.2019).
10. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області за 2018 рік / Департамент екології та природних ресурсів Дніпропетровської облдержадміністрації. URL: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploadedfiles/regionalna_dopovid_ecology_2018.pdf (дата звернення: 18.11.2019).
11. Радиоактивная бомба Украины: чи оговтається Кам'янське від свого минулого? / ТОВ «ІА «Рубрика». URL: <https://rubryka.com/article/yak-ukrayinskyh-ekoaktyvistiv-ne-puskaly-v-polshhu/> (дата звернення: 21.11.2019).

References:

1. Press center of the Decentralization initiative (n.d.). *Decentralizacija. Zagalna informacija* [Decentralization. General information]. Available at: decentralization.gov.ua/about (accessed 03 September 2019).
2. Center for Social Communications Research NBUV (n.d.). *Decentralizacija v dii* [Decentralization in action]. Available at: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2343:dec (accessed 10 September 2019).
3. Press center of the initiative Decentralization (2018). *Bjudzhetij objednanyh gromad za 2018 rik. Dnipropetrovska oblast. Okremi pokaznyky vykonannja miscevyh bjudzhetiv 56 OTG Dnipropetrovs'koi' oblasti za 2018 rik* [Budgets of united communities for 2018. Dnipropetrovsk region. Some indicators of local budget execution 56 OTG of Dnipropetrovsk region for 2018]. Available at: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/353/DNIPROPETROVS_KA_OBLAST_.pdf (accessed 17 September 2019)
4. Onyshhenko V. O. (ed.) (2015). *Finansy (derzhavni, korporatyvni, mizhnarodni)* [Finance (public, corporate, international)]. Kyiv: Centr uchbovoi' literatury. (in Ukrainian)
5. Press center of the initiative Decentralization (n.d.). *Eksperty proanalizuvaly bjudzhetij objednanyh gromad kozhnoi oblasti za 2018 rik* [Experts analyzed the budgets of the united communities of each region for 2018]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/10674> (accessed 17 September 2019).
6. Dnipropetrovsk Regional State Administration (2019). *Zvit pro vykonannja Planu roboty Golovnogogo upravlinnja DFS u Dnipropetrovs'kij oblasti na 2018 rik* [Report on the implementation of the Work Plan of the Main Department of the SFS in Dnipropetrovsk region for 2018]. Available at: <http://dp.sfs.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/> (accessed 08 October 2019).
7. (n.d.) *Dnepr; «Juzhmash»: gordost, kotoraja chut zhyva* [Dnipro, "Yuzhmash": pride that is a little alive]. Available at: <http://rian.com.ua/story/20170118/1020606670.html> (accessed 04 September 2019).
8. (2019). *Shhodo sytuacii na rynku praci Dnipropetrovs'koi oblasti u sichni-kvitni 2019 roku* [Regarding the situation on the labor market of Dnipropetrovsk region in January-April 2019]. Available at: <https://dniprorada.gov.ua/page/inspekciya-z-pitan-praci-ta-zajnyatosti-naselennya-dniprovs'koi-miskoi-radi> (accessed 05 October 2019).
9. Gosstat. Main Department of Statistics in Dnipropetrovsk region (2019). *Demografichna sytuacija u Dnipropetrovs'kij oblasti u sichni-ljutomu 2019 roku* [Demographic situation in Dnipropetrovsk region in January-February 2019]. Available at: http://www.dnestrstat.gov.ua/expres/2019/04/19_04_2019/Dem_02.pdf (accessed 03 November 2019).
10. Department of Ecology and Natural Resources of the Dnipropetrovsk Regional State Administration (n.d.). *Regional'na dopovid' pro stan navkolyshn'ogo pryrodnogo seredovyshha v Dnipropetrovs'koi' oblasti za 2018 rik* [Regional report on the state of the environment in the Dnipropetrovsk region for 2018]. Available at: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploadedfiles/regionalna_dopovid_ecology_2018.pdf (accessed 18 November 2019).
11. ІА Рубрика LLC (n.d.). *Radioaktyvna bomba Ukrainy: chy ogovtajet'sja Kam'jans'ke vid svogo mynulogo?* [Radioactive bomb of Ukraine: is Kamyanske recovering from its past?]. Available at: <https://rubryka.com/article/yak-ukrayinskyh-ekoaktyvistiv-ne-puskaly-v-polshhu/> (accessed 21 November 2019).

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-10>**Кемарська Л. Г.**кандидат економічних наук, доцент,
Дніпровський державний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6121-5772>**Kemarska Liliia**

Dniprovsky State Technical University

ОБЛІК ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВАМИ ІТ-ГАЛУЗІ

У статті досліджено особливості облікового відображення виробництва та реалізації продукції підприємствами ІТ-галузі. Проаналізовано особливості укладання договорів постачання та надання послуг, їх вплив на облікову модель виробництва та реалізації продукції. Проведено порівняльну характеристику відображення операцій у сфері ІТ під час виробництва готової продукції та послуг. Визначено склад загальновиробничих витрат підприємств ІТ-галузі та особливості їх розподілу. Проаналізовано особливості оподаткування ПДВ операцій з постачання продукції ІТ-підприємствами резидентам та нерезидентам. Розкрито порядок складання податкових накладних для пільгових операцій з програмною продукцією. Охарактеризовано особливості відображення в податковій декларації з ПДВ пільгових та необ'єктних операцій постачання програмної продукції.

Ключові слова: програмна продукція, ІТ-послуги, облік, оподаткування, виробництво, реалізація.

ACCOUNT OF PRODUCTION AND REALIZATION OF PRODUCTS BY THE IT INDUSTRY ENTERPRISES

The article examines the features of the production and realization of products accounting by the IT industry enterprises. The types of economic activity carried out in IT enterprises were defined. The features of concluding contracts for the supply of programmatic products and provision of services in the field of IT were analyzed, their influence on the choice of production and realization of products accounting model depending on the subject of the contract was determined. The results of "programmatic products" and "IT-services" activities were compared, their content and application features were defined. A comparative characteristic of the reflection of operations in the field of IT in the production and realization of end-products and services was carried out. The primary documents, accounts, the order of determining incomes and expenses were defined. In order to improve the accounting of expenses for the production of programmatic products and services in the field of IT, it was proposed to open sub-accounts 231 "Production of programmatic products" and 232 "Production of IT-services" to account 23 "Production". The composition of general production costs of IT enterprises and features of their distribution were determined. It is established that the optimal basis for the distribution of overhead costs is the direct cost of labor. The features of VAT taxation of operations for the supply of products by IT enterprises to residents and non-residents were analyzed. It was determined that the Tax Code of Ukraine provides a temporary exemption from VAT on operations for the supply of software to residents according to the established list. The operations for the supply of IT products and services to residents that do not correspond to the list of exempt from VAT are taxed on a general basis. Features of drawing up tax invoices for preferential operations with programmatic products were revealed. The features of reflection of the following operations in the VAT tax return were described: 1) preferential operations for the supply of programmatic products; 2) operations for the supply of programmatic products that are not subject to VAT.

Keywords: programmatic products, IT-services, account, taxation, production, realization.

JEL classification: L86, M41, H25.

Постановка проблеми. Вітчизняний ІТ-сектор демонструє стрімке зростання протягом останніх років, забезпечуючи стабільне створення робочих місць, зростання податкових платежів до бюджету, надходження валютних коштів. Важливим рушійним фактором зростання ІТ-сектору економіки є вітчизняне законодавство, що передбачає альтернативні варіанти систем оподаткування, обліку та звітності, а також пільги, призначені для суб'єктів ІТ-сфери. Втім, незважаючи на велике поширення, продукція підприємств ІТ-галузі залишається специфічним об'єктом бухгал-

терського обліку. Відповідно, виникає чимало неврегульованих питань щодо облікового відображення виробництва та реалізації продукції в ІТ-галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних публікацій присвячена питанням оподаткування діяльності в ІТ-сфері, обґрунтуванню вибору оптимальної системи оподаткування, обліку та звітності. Зокрема, це дослідження О. Більовської, О. Бурлакова, О. Винничук, В. Карпової, Н. Мусієнко, Т. Склярчук, А. Тимошенко. Низка праць вітчизняних економістів, таких як О. Даниленко, О. Золотухін,

Таблиця 1

Види економічної діяльності підприємств ІТ-галузі

Група	КВЕД
58 «Видання програмного забезпечення»	58.21 «Видання комп'ютерних ігор»
	58.29 «Видання іншого програмного забезпечення»
62 «Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність»	62.01 «Комп'ютерне програмування»
	62.02 «Консультування з питань інформатизації»
	62.03 «Діяльність із керування комп'ютерним устаткуванням»
	62.09 «Інша діяльність у сфері інформаційних технологій і комп'ютерних систем»
63 «Надання інформаційних послуг»	63.11 «Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність»
	63.12 «Веб-портали»

І. Первій, О. Перчук, Ю. Серпенинова, присвячена дослідженню особливостей облікового відображення окремих об'єктів, таких як програмне забезпечення, веб-сайти, комп'ютерні програми. Втім, низка питань залишається недостатньо висвітленою та потребує подальшого дослідження. Зокрема, це облікове відображення виробництва та реалізації продукції підприємствами ІТ-галузі.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей облікових моделей виробництва та реалізації продукції підприємствами ІТ-галузі, розробленні заходів та пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Підприємства ІТ-галузі здійснюють свою діяльність у сфері інформаційних технологій. Відповідно до національного законодавства інформаційна технологія – це «цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування» [1]. Діяльності підприємств ІТ-галузі відповідають такі види економічної діяльності (табл. 1) [2].

Здійснюючи діяльність у сфері інформаційних технологій, підприємства ІТ-галузі отримують результат діяльності у вигляді продукції. Продукція – це загальний термін, що використовують для позначення послуг або готової продукції підприємства. Готовою продукцією для ІТ-галузі є програмна продукція. Податковий

кодекс України (ПКУ) [3] дає тлумачення складових частин програмної продукції (рис. 1). Тлумачення поняття послуг для ІТ-бізнесу національне законодавство не містить.

Особливості бухгалтерського обліку господарських операцій виробництва та реалізації продукції підприємств ІТ-галузі будуть перш за все залежати від того, договір якого типу укладено з контрагентом: договір купівлі-продажу програмної продукції або договір надання послуг. Основою під час вибору типу договору є визначення можливості передачі готового продукту покупцю. Готовий продукт у вигляді створеного активу, тобто готової продукції, може бути переданий покупцю лише за умови укладання договору купівлі-продажу програмної продукції. Ще однією особливістю здійснення діяльності в ІТ-сфері є передача прав власності на продукт. Право власності може передаватись тільки на готовий продукт, але не на послугу. Зокрема, це підтверджується положеннями джерел [2]. Отже, «послуги – це результат економічної діяльності, відносно якого не можна встановити права власності. Послуги не підлягають продажу окремо від процесу їх виробництва. Момент завершення виробництва послуги збігається з моментом надання її споживачеві». Таким чином, якщо, наприклад, у результаті розроблення програмного забезпечення визначається право власності, то має бути вибрано договір постачання (купівлі-продажу) програмної продукції, а не договір надання послуг з розроблення програмного забезпечення.

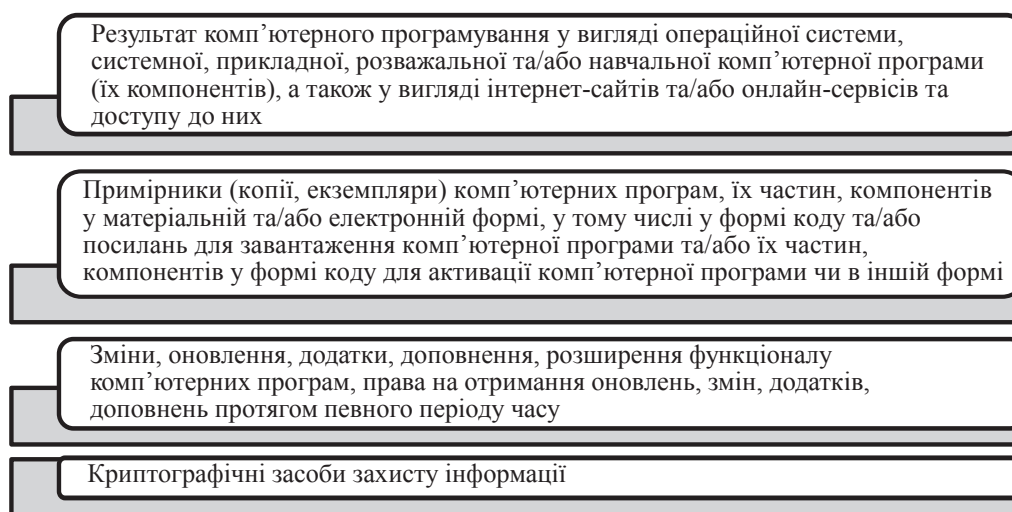

Рис. 1. Складові частини програмної продукції

Таблиця 2

Облік виробництва та реалізації готової продукції, а саме програмного продукту

Зміст господарської операції	Дебет	Кредит
1. Відображено прямі витрати на виробництво програмної продукції	23	661, 65, 20, 63
2. Відображено у складі виробничої собівартості загальновиробничі витрати (змінні та постійні розподілені)	23	91
3. Завершено виробництво програмної продукції, проведено підсумкове тестування	26	23
4. Передана програмна продукція покупцю, підписана видаткова накладна та акт прийому-передачі	901	26
5. Відображено дохід від реалізації програмної продукції вітчизняним покупцям	361	701
6. Відображено ПДВ (за наявності)	701	641

Під час укладання договору купівлі-продажу програмної продукції на підприємстві створюється готова продукція. Виробнича собівартість такої продукції формується на рахунку 23 «Виробництво». По завершенні виробництва програмної продукції та проведенні заключного тестування вона списується як готова продукція на склад з використанням рахунку 26 «Готова продукція». Під час реалізації програмної продукції продавцем оформлюються видаткова накладна та податкова накладна. Можливим є оформлення акта приймання-передачі програмної продукції, у якому зазначається відповідність програмної продукції технічному завданню та специфікації, а також може зазначатись інформація щодо права власності на цей програмний продукт.

На підставі видаткової накладної та акта приймання-передачі покупець оприбутковує програмну продукцію у складі нематеріальних активів за умови відповідності критеріям визнання. Облік операцій з виробництва та реалізації готової продукції, а саме програмного продукту, наведено в табл. 2.

Під час укладання договору надання послуг на підприємстві готова продукція не створюється. Виробнича собівартість послуг формується на рахунку 23 «Виробництво». Для обліку доходів від реалізації послуг застосовується рахунок обліку 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг». Відповідно до П(С)БО 15 «Дохід» [4] дохід від надання послуг на дату балансу визнача-

ється з урахуванням ступеня завершеності операції з надання послуг за таким алгоритмом.

Результат операції з надання послуг може бути достовірно оцінений за наявності всіх таких умов:

- можливість достовірної оцінки доходу;
- ймовірність надходження економічних вигід від надання послуг;
- можливість достовірної оцінки ступеня завершеності надання послуг на дату балансу;
- можливість достовірної оцінки витрат, здійснених для надання послуг та необхідних для їх завершення.

Ступінь завершеності операції з надання послуг оцінюється із застосуванням одного з таких методів (рис. 2).

Якщо неможливо застосувати жоден із наведених способів оцінювання ступеня завершеності операції з надання послуг, то дохід відображається в бухгалтерському обліку в розмірі визначених витрат, що підлягають відшкодуванню (фактичних витрат). Підприємства ІТ-галузі можуть надавати послуги, за якими неможливо визначити обсяг робіт (наприклад, супроводження та оновлення програмного забезпечення на певний період часу). Якщо послуги полягають у виконанні невизначеної кількості дій (операцій) за передбачений період часу, то дохід визначається шляхом рівномірного його нарахування за цей період (крім випадків, коли інший метод краще визначає ступінь завершеності надання послуг) [4; 5].

Вивчення виконаної роботи

- Застосування такого способу є можливим за узгодження між сторонами оцінки готовності наданої послуги. Для застосування такого способу необхідна деталізація етапів надання послуг з розцінками (наприклад, у специфікації до договору).

Визначення питомої ваги обсягу послуг, наданих на певну дату, у загальному обсязі послуг, які мають бути надані

- Застосування такого способу передбачає розрахунок доходу з урахуванням відсотка виконання послуг. Базою для розрахунку можуть бути вибрані заплановані люд.-год. на надання ІТ-послуг.

Визначення питомої ваги витрат, яких зазнає підприємство у зв'язку з наданням послуг, у загальній очікуваній сумі таких витрат.

- Сума витрат, здійснених на певну дату, включає тільки ті витрати, які відображають обсяг наданих послуг на цю саму дату. Застосування цього способу є можливим під час складання планової калькуляції витрат на кожне замовлення. На дату балансу визначаються відсоток фактичних витрат у планових та відповідний відсоток доходу.

Рис. 2. Методи оцінювання ступеня завершеності операції з надання послуг

Таблиця 3

Особливості відображення операцій у сфері ІТ

Продукція підприємства ІТ-галузі	Готова продукція	Послуга
Оформлення договірних відносин	Договір купівлі-продажу, специфікація, технічне завдання, NDA-угода	Договір надання послуг, специфікація, технічне завдання, NDA-угода
Сторони договірних відносин	Продавець (постачальник), покупець	Виконавець, замовник
Первинні документи	Рахунок, видаткова накладна, податкова накладна, акт приймання-передачі	Рахунок, акт надання послуг, податкова накладна
Право власності	Визначається	Не визначається
Рахунки обліку витрат	23, 91, 26, 901	23, 91, 903
Рахунки обліку доходів	701	703

Під час реалізації ІТ-послуг виконавцем оформлюється акт надання послуг та податкова накладна. На підставі акта надання послуг замовник відображає отримані послуги у складі витрат діяльності або включає їх до собівартості активів відповідно до стандартів бухгалтерського обліку та облікової політики підприємства.

У табл. 3 наведено порівняння відображення виробництва готової продукції та надання послуг у сфері ІТ.

Задля вдосконалення облікового відображення витрат на виробництво програмної продукції та послуг в ІТ-секторі доцільно до рахунку 23 «Виробництво» відкрити такі субрахунки:

- 231 «Виробництво програмної продукції»;
- 232 «Виробництво ІТ-послуг».

До рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» вважаємо недоцільним відкриття окремих субрахунків для обліку загальновиробничих витрат, пов'язаних з обслуговуванням виробництва готової продукції та послуг, оскільки в практичній діяльності підприємств ІТ-сектору неможливо здійснити обґрунтований розподіл загальновиробничих витрат між готовою продукцією та послугами, якщо процес їх виробництва відбувається одночасно у звітному періоді. Зокрема, до загальновиробничих витрат ІТ-компаній належать витрати на електроенергію технологічну, амортизація комп'ютерної техніки, серверів, мереж (що використовується як виробниче обладнання), непряма заробітна плата з нарахуваннями ІТ-фахівців (що обслуговують процес виробництва загалом та здійснюють управління

й контроль виконання замовлень), непрямі витрати на матеріали, витрати на утримання й оренду виробничих приміщень тощо. Таким чином, облік загальновиробничих витрат доцільно вести на єдиному рахунку 91 з їх щомісячним розподілом між об'єктами виробництва. Базою розподілу загальновиробничих витрат для підприємств ІТ-галузі доцільно вибрати прями витрати на оплату праці, оскільки саме ця стаття має найбільшу питому вагу у собівартості продукції та послуг.

Специфічним документом під час виконання угод в ІТ-сфері є NDA-угода про нерозголошення даних, що стали відомі в процесі розроблення, тестування та впровадження програмного продукту. Цей документ не є обов'язковим, але, як правило, оформлюється для можливості доступу продавця (розробника, виконавця), тобто приймаючої сторони, до конфіденційної інформації покупця (замовника), тобто розкриваючої сторони.

Податкова накладна складається за правилом першої події (крім випадків реалізації бюджетним установам, де застосовується касовий метод). Під час складання податкової накладної важливим є вибір коду продукції або послуг, що зазначається в колонках 3.1, 3.3. Якщо податкова накладна складається на програмну продукцію, тобто готовий продукт, то зазначається код товару згідно з довідником УКТЗЕД [6]. Однак цей довідник не містить кодів, які відповідають програмній продукції, тому ДФС, згідно з Довідником умовних кодів [7], для програмної продукції визначила умовний код 00502, який рекомендовано застосовувати. Якщо

Таблиця 4

Особливості оподаткування ПДВ операцій з постачання продукції ІТ-підприємств

Вид операції	Ставка ПДВ	Примітки
Операції з постачання програмної продукції вітчизняним покупцям та замовникам	До 1 січня 2023 р. звільняються від оподаткування ПДВ	Перелік операцій з постачання програмної продукції, що звільняються тимчасово від оподаткування ПДВ, регулюється п. 2.26 розд. XX ПКУ.
Операції з постачання продукції та послуг ІТ-сфери, що не відповідають переліку звільнених від ПДВ, вітчизняним покупцям та замовникам	20%	Якщо внаслідок постачання послуг, пов'язаних із програмною продукцією, не відбувається жодних змін у програмній продукції, то операції з постачання таких послуг оподатковуються ПДВ у загальностановленому порядку за ставкою 20%.
Виплата роялті у грошовій формі	Не є об'єктом оподаткування ПДВ	Поняття роялті регулюється пп. 14.1.225 ст. 14 ПКУ.
Постачання ІТ-послуг замовнику-нерезиденту	Не є об'єктом оподаткування ПДВ	Регулюється залежно від визначеного місця постачання послуг згідно з п. 186.3.в) ПКУ. Для послуг з розроблення, постачання й тестування програмного забезпечення, оброблення даних та надання консультацій з питань інформатизації, надання інформації та інших послуг у сфері інформатизації, зокрема з використанням комп'ютерних систем, місцем постачання послуг є місце, в якому отримувач послуг зареєстрований як суб'єкт господарювання.

Податкова декларація з ПДВ

Код рядка	Код додатка	I. ПОДАТКОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	Обсяги постачання (без ПДВ)	Сума ПДВ
		...		
5	Д6	Операції, що не є об'єктом оподаткування (ст. 196 розд. V Кодексу), операції з постачання послуг за межами митної території України та послуг, місце постачання яких визначено відповідно до п. п. 186.2, 186.3 ст. 186 розд. V Кодексу за межами митної території України, операції, які звільнені від оподаткування (ст. 197 розд. V Кодексу, підрозд. 2 розд. XX Кодексу, міжнародні договори (угоди))	35 000	x
5.1	Д6	зокрема, операції, що звільнені від оподаткування (ст. 197 розд. V Кодексу, підрозд. 2 розд. XX Кодексу, міжнародні договори (угоди))	15 000	x

Таблиця 1

Операції з постачання послуг за межами митної території України та послуг, місце постачання яких визначено відповідно до п. п. 186.2, 186.3 ст. 186 розд. V Кодексу за межами митної території

№	Назва операції	Пункт (підпункт), стаття Кодексу	Обсяг постачання (без податку на додану вартість)
1	Послуги з розроблення, постачання та тестування програмного забезпечення, з оброблення даних та надання консультацій з питань інформатизації, надання інформації та інших послуг у сфері інформатизації, у тому числі з використанням комп'ютерних систем	186.3	20 000
Усього згідно зі статтею Кодексу			20 000
Усього (переноситься до рядка 5 декларації)			20 000

Таблиця 2

Розрахунок сум податку на додану вартість, не сплаченого суб'єктом господарювання до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг

№	Найменування податкової пільги	Код податкової пільги (згідно з довідником пільг)	Сума ПДВ, не сплачена до бюджету у зв'язку з отриманням податкової пільги	Обсяг звільнених від оподаткування операцій з постачання товарів/послуг	Обсяги операцій з придбання товарів/послуг		
					20%	7%	0% (звільнені)
1	Тимчасово, з 1 січня 2013 р. до 1 січня 2023 р., звільняються від оподаткування ПДВ операції з постачання програмної продукції, а також операції з програмною продукцією, плата за які не вважається роялті згідно з абзацами другим – сьомим пп. 14.1.225 п. 14.1 ст. 14 цього Кодексу	14060495	2 500	15 000	1 500	–	1 000
Усього			2 500	15 000	1 500	–	1 000

Рис. 3. Відображення у декларації з ПДВ звільнених від ПДВ операцій постачання програмної продукції

податкова накладна складається на послугу, то зазначається код послуги згідно з ДКПП [8].

Важливим моментом під час обліку реалізації продукції підприємств ІТ-сфери є правильне визначення порядку оподаткування податком на додану вартість (табл. 4).

Податкова накладна складається також на операції з програмною продукцією, звільнені від ПДВ. В такому разі в «шапці» накладної реквізиту «Складені на операції, звільнені від оподаткування» проставляється відмітка та в реквізиті «з причини» зазначається «Без ПДВ». В табличній частині такої податкової накладної у стовбці 8 «Код ставки» зазначається «903» (звільнені від оподаткування), у стовбці 9 «Код пільги» зазначається «14060495» (код тимчасової пільги по звільненню ПДВ програмної продукції). На операції, що не

є об'єктом оподаткування ПДВ, податкові накладні не складаються [9].

Відображення в податковій декларації з ПДВ операцій постачання програмної продукції вітчизняним покупцям та замовникам, звільнених від ПДВ, та необ'єктних операцій здійснюється в розд. 1 «Податкові зобов'язання» та у додатку 6 [10] (рис. 3).

Висновки. В результаті дослідження особливостей облікового відображення виробництва та реалізації продукції підприємствами ІТ-галузі отримані такі висновки.

Залежно від виду договору з контрагентом (договір купівлі-продажу або договір надання послуг) результатом діяльності підприємства ІТ-галузі може бути готовий продукт (програмна продукція) або послуга.

Саме вибраний вид договору (відповідно, й предмет договору) є вирішальним для вибору облікової моделі виробництва й реалізації продукції. Облікові моделі виробництва та реалізації програмного продукту та ІТ-послуги характеризуються різними первинними документами, рахунками обліку, порядком визначення доходів та витрат. На програмний продукт, на відміну від послуги, може встановлюватись право власності.

Залежно від виду операції з постачання продукції ІТ-підприємств передбачено особливості оподаткування ПДВ таких операцій. ПКУ передбачено перелік опера-

цій з постачання програмної продукції, що звільняються від оподаткування ПДВ (до 1 січня 2023 р.). Операції, що не відповідають переліку та здійснюються на митній території України, оподатковуються за основною ставкою 20%. Роялті та постачання ІТ-послуг замовнику-нерезиденту не є об'єктом оподаткування ПДВ.

Перспективами подальших досліджень є дослідження особливостей облікового відображення створення програмного забезпечення для власних потреб, оприбуткування його як нематеріального активу та отриманих роялті від його використання.

Список використаних джерел:

1. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/74/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.04.2020).
2. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 : Національний класифікатор України, прийнято Наказом Держспоживстандарту України від 11 жовтня 2010 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 20.04.2020).
3. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (дата звернення: 20.04.2020).
4. П(С)БО № 15 «Дохід» : Наказ МФУ від 29 листопада 1999 р. № 290. URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza> (дата звернення: 20.04.2020).
5. Воляннюк І. Особливості бухгалтерського обліку в ІТ-компаніях. *Офіційно про податки*. 2017. № 12. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100004441-osoblivosti-bukhobliku-v-it-kom> (дата звернення: 20.04.2020).
6. Про митний тариф України : Закон України від 19 вересня 2013 р. № 584-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584%D0%B0> (дата звернення: 20.04.2020).
7. Державна податкова служба України : веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua> (дата звернення: 10.05.2020).
8. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 : Національний класифікатор України, прийнято Наказом Держспоживстандарту України від 11 жовтня 2010 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v457a609-10> (дата звернення: 20.04.2020).
9. Нечипоренко Г. Програмна продукція та ПДВ. *Офіційно про податки*. 2018. № 23. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100008243-programna-produktsiya-ta-pdv> (дата звернення: 05.05.2020).
10. Порядок заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість : Наказ МФУ від 28 січня 2016 р. № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0159-16> (дата звернення: 10.05.2020).

References:

1. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii : Zakon Ukrainy vid 04.02.1998 r. № 74/98-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. [About the National program of informatization : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/74/98-%D0%B2%D1%80> (accessed: 15.04.2020).
2. Klyasyfikatsiia vydiv ekonomichnoi diialnosti DK 009:2010: Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy vid 11.10.2010. № 457 / Derzhspozhyvstandart Ukrainy [Classification of types of economic activity]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (accessed: 20.04.2020).
3. Podatkovyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI / Verkhovna Rada Ukrainy [Internal revenue code of Ukraine : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (accessed: 20.04.2020).
4. P(S)BO № 15 “Dokhid” : Nakaz № 290 vid 29.11.1999 / Ministerstvo finansiv Ukrainy [Position (standard) of record-keeping is a 15 “Profit”]. URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza> (accessed: 20.04.2020).
5. Volianiuk I. (2017). Osoblyvosti bukhobliku v IT-kompaniiakh. [Features of account are in IT-companies]. *Officially about taxes*, no. 12. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100004441-osoblivosti-bukhobliku-v-it-kom> (accessed: 20.04.2020).
6. Pro mytnyi taryf Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.09.2013 p. № 584-VII. Verkhovna Rada Ukrainy [About the custom tariff of Ukraine : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584%D0%B0> (accessed: 20.04.2020).
7. Derzhavna podatkovna sluzhba Ukrainy [Government tax service of Ukraine]. Web site. URL: <https://tax.gov.ua> (accessed: 10.05.2020).
8. Derzhavnyi klasyfikator produktii ta posluh DK 016:2010 : Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy vid 11.10.2010. № 457 / Derzhspozhyvstandart Ukrainy [State classifier of products and services]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v457a609-10> (accessed: 20.04.2020).
9. Nechiporenko H. (2018). Prohramna produktsiia ta PDV, no. 23. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100008243-programna-produktsiya-ta-pdv> (accessed: 05.05.2020).
10. Poriadok zapovnennia i podannia podatkovoi zvitnosti z podatku na dodanu vartist : Nakaz vid 28.01.2016 r. № 21 / Ministerstvo finansiv Ukrainy [An order of filling and presentation of the tax accounting is from a tax value-added]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0159-16> (accessed: 10.05.2020).

УДК 657:351

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-11>**Ковальчук В. В.**кандидат економічних наук,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6503-7005>**Крикун О. Д.**аспірантка,
Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6986-3360>**Петрик С. М.**аспірант,
Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9942-1937>**Kovalchuk Volodymyr**

Zhytomyr Polytechnic State University

Krykun Olena, Petryk Sergii

Interregional Academy of Personnel Management

РЕАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ПОСЛУГ НА ОСНОВІ КОНЦЕСІЇ: ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті опрацьовано порядок відображення об'єкта концесії в балансі підприємства концесіонера. Зазначений підхід відповідає чинному Закону України про концесії та чинному вітчизняному бухгалтерському законодавству. У зв'язку з відсутністю будь-яких методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку операцій з надання суспільних послуг на основі концесії державного та комунального майна визначено напрями застосування кожного елементу методу бухгалтерського обліку, а саме інвентаризацію, документування, оцінювання, калькулювання, рахунки, подвійний запис, баланс та звітність. Метою статті є дослідження проблеми інформаційного забезпечення реалізації суспільних послуг на основі концесії. В процесі дослідження визначено, що одними з напрямів удосконалення документування як елементу методу бухгалтерського обліку операцій за договорами концесії мають стати два внутрішніх первинних документи, а саме форма калькуляції собівартості суспільних послуг, яка має передбачати специфічні складові частини витрат, а саме, по-перше, амортизацію необоротних активів, що отримані в концесії щодо вартості капітальних витрат на модернізацію; по-друге, концесійні платежі, які зобов'язані сплачувати підприємства-концесіонери згідно з умовами договору концесії. В процесі дослідження розроблено організаційно-методичні положення бухгалтерського обліку суспільної послуги, яка здійснюється на основі умов концесійного договору. Враховано всі варіанти відображення об'єктів концесії, а саме в складі необоротних активів підприємства концесіонера та в складі нематеріальних активів і фінансових активів, що передбачено міжнародними стандартами фінансової звітності. Особливості реквізитного розширення калькуляції собівартості суспільних послуг, що надають новостворені підприємства відповідно до концесійного договору, будуть представлені далі в контексті обґрунтування розвитку елементу методу бухгалтерського обліку, а саме калькулювання; розрахунок концесійного платежу передбачений умовами концесійного договору та нараховується відповідно до затверджені методики розрахунку концесійних платежів.

Ключові слова: суспільні послуги, об'єкт концесії, концесіонер, концесія, бухгалтерський облік.

IMPLEMENTATION OF PUBLIC SERVICES ON THE BASIS OF CONCESSION: PROBLEMS OF INFORMATION SECURITY

The article deals with the procedure of displaying the concession object in the balance sheet of the concessionaire enterprise. This approach is consistent with the current Law of Ukraine on concessions and current domestic accounting law. The purpose of this article is to investigate the problem of information supply of the implementation of public services on the basis of concession. Due to the lack of any methodological recommendations for accounting of public services operations on the basis of concession of state and communal property, the directions of application of each element of the method of accounting were determined, namely: inventory, documentation, estimation, calculation, invoices, double entry, balance and reporting. In the course of the research it was determined that one of the directions of improving the documentation as an element of the method of accounting for transactions under concession contracts should be two internal primary documents, namely: a form of costing public services, which should include specific components of costs, namely: first, depreciation of non-current assets received in concession in part of the cost of capital expenditures for modernization; secondly, the concession payments required to be paid by the concessionaire companies in accordance with the terms of the concession agreement. Analytical accounting of the cost of providing public services should take into account all the properties of the object under study and ensure a complete and accurate reflection of the cost of providing these services. The costing process for the public services provided will be effective and complete, provided that the analytical accounting allows for the full and direct accounting of all direct and indirect costs, fixed and variable costs, and distribution and retained costs. In the course of the research, organizational and methodological provisions of accounting of the public service, which is carried out on the basis of the terms of the concession agreement, were developed. All variants of presentation of the concession objects were taken into account, namely in the structure of the concessionaire's non-current assets and in the intangible assets and financial assets, as stipulated by the international financial reporting standards.

Keywords: public services, object of concession, concessionaire, concession, accounting.

JEL classification: L32, M40, G14, G28.

Постановка проблеми. В результаті укладання договору концесії концесіонер зобов'язаний, окрім модернізації, подальшої експлуатації та утримання об'єкта концесії, а саме цілісного майнового комплексу, здійснювати надання суспільних послуг, адже саме підвищення якості суспільних послуг є основною метою формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства у формі концесії.

Діючі організаційно-методичні положення бухгалтерського обліку, що регламентовані національним законодавством, не передбачають комплексного нормативного забезпечення формування облікової інформації про калькулювання собівартості суспільних послуг і робіт з експлуатації та утримання об'єктів концесії, формування інформації на рахунках бухгалтерського обліку та порядок сплати та нарахування концесійних платежів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та методики бухгалтерського обліку операцій за договорами концесії недосліджені вітчизняними вченими. Окремі аспекти лише висвітлені в докторській дисертації К.В. Романчук з теми «Розвиток бухгалтерського обліку активів в умовах трансформації інституту права власності», в якій дослідниця розробила різні підходи до формування організаційно-методичних положень обліку активів підприємства за різних режимів права власності. Для формування організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку надання суспільних послуг на основі концесії державного майна нами вивчено праці вітчизняних учених в контексті таких питань. Проблеми бухгалтерського обліку витрат, доходів та фінансових результатів досліджувалися в дисертаційних дослідженнях таких науковців, як Н.І. Пилипів, П.Л. Сук, Н.О. Гура, Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, А.М. Герасимович, М.І. Скрипник, В.М. Пархоменко. Розвиток організаційно-методичних положень у секторі державного управління досліджувався такими вченими, як С.В. Свірко, С.О. Левицька, Н.М. Хорунжак. Удосконалення облікового відображення власного капіталу та зобов'язань як складової частини розрахунків між концесіонером та концесіодавцем представлено в роботах таких науковців, як В.В. Сопко, Н.І. Петренко, Ю.А. Кузьмінський, І.В. Орлов.

Мета статті полягає в дослідженні проблеми інформаційного забезпечення реалізації суспільних послуг на основі концесії.

Виклад основного матеріалу. Процеси експлуатації та утримання об'єкта концесії і надання суспільних послуг є складними та багатоваріативними, що вимагає від системи бухгалтерського обліку врахування багатьох факторів та варіантів. Крім того, багатоваріативність системи облікового відображення зазначених об'єктів залежить від вибраного підходу до відображення об'єкта концесії, тобто цілісного майнового комплексу. Зазначені варіанти полягають у такому.

Підходи, що визначені міжнародними стандартами фінансової звітності.

Окремого стандарту, присвяченого розкриттю інформації про операції концесії, немає, водночас Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку опублікувала Тлумачення КТМФЗ (IFRIC) 12 «Послуги за угодами про концесію». Відповідно до цього документа концесіонер (оператор) має визначити в системі бух-

галтерського обліку фінансовий актив, нематеріальний актив або комбінацію фінансового та нематеріального активів, що залежить від права концесіонера стягувати плату з користувачів громадських послуг, контрактного права концесіонера на отримання грошових коштів або іншого фінансового активу від концесіодавця (або за його вказівкою) за модернізацію інфраструктури, отримання концесіонером компенсації понад величину вартості надання послуг експлуатації інфраструктури.

Пропонуємо всі витрати, пов'язані з наданням суспільної послуги, відображати в складі рахунку 903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг». Відповідно до інструкції із застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій на цьому рахунку «ведеться облік собівартості реалізованих за звітний період робіт і послуг». Відповідно до цього пропонуємо такий підхід до формування робочого плану рахунків бухгалтерського обліку підприємства-концесіонера щодо аналітичного обліку за субрахунком 903 «Собівартість реалізованих робіт і послуг»:

– рівень 1 в розрізі робіт та послуг, що надає підприємство: 903.1 «Собівартість реалізованих робіт та послуг за договором концесії»; 903.2 «Собівартість реалізованих робіт та послуг основної діяльності підприємства»; 903.3 «Собівартість реалізованих робіт та послуг допоміжної діяльності підприємства»; 903.4 «Собівартість реалізованих інших робіт та послуг»;

– рівень 2 в розрізі витрат за елементами: 903.1.1 «Матеріальні витрати, пов'язані з реалізацією робіт та послуг за договором концесії»; 903.1.2 «Витрати на оплату праці, пов'язані з реалізацією робіт та послуг за договором концесії»; 903.1.3 «Витрати на соціальні заходи, пов'язані з реалізацією робіт та послуг за договором концесії»; 903.1.4 «Амортизація необоротних активів, що є власністю концесіонера та використовуються для надання послуг та робіт договором концесії»; 903.1.5 «Амортизація нематеріальних активів щодо капітальних витрат, пов'язаних з модернізацією об'єкта концесії»; 903.1.6 «Інші витрати, пов'язані з модернізацією об'єкта концесії».

Вищезазначене визначає порядок облікового відображення надання та реалізації суспільних послуг на основі концесії та отримання концесіонером винагороди, що представлено в табл. 1. Розроблена методика може використовуватися підприємствами-концесіонерами, які зобов'язані складати звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності або тоді, коли проєкт державно-приватного партнерства на основі концесії реалізується спільно із суб'єктом, що не є резидентом України.

Порядок відображення об'єкта концесії в балансі підприємства концесіонера.

У зв'язку з тим, що надання суспільних послуг на основі концесії в системі об'єктів бухгалтерського обліку посідає те ж саме місце, що й надання інших послуг у приватному секторі, вважаємо за необхідне зупинитися лише на пріоритетних елементах методу, тобто на тих елементах методу бухгалтерського обліку, які здебільшого стосуються досліджуваного об'єкта.

1) Документування. Є потреба обґрунтування налагодження системи первинного спостереження за операціями надання суспільних послуг підприємством-концесіонером щодо її відокремлення від інших

Таблиця 1

**Порядок облікового відображення операцій з надання послуг з експлуатації,
поточне обслуговування інфраструктури**

№	Зміст господарської операції	Облікове відображення					
		Варіант 1		Варіант 2		Варіант 3	
		Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т
Надання послуг з експлуатації, поточне обслуговування інфраструктури							
1	Визнано доходи від надання послуг з експлуатації об'єктів інфраструктури	301, 311	703			301, 311	703
2	Відображено суму ПДВ згідно з вимогами розділу V Податкового кодексу України	703	641			703	641
3	Нараховано амортизацію на вартість модернізації інфраструктури, яка використана в ході надання послуг інфраструктури	903	133			903	133
4	Визнано витрати, пов'язані з утриманням об'єкта інфраструктури, отриманого за договором концесії	903	20, 22, 661, 651, 685			903	20, 22, 661, 651, 685
Отримання концесіонером компенсації за угодою							
5	Нараховано доходи концесіонера у вигляді компенсації за угодою			377, 183	712*	377, 183	719**
6	Отримано грошові кошти в погашення дебіторської заборгованості концесіодавця за договором концесії			311	377, 183	311	377, 183
7	Списано балансову вартість модернізації об'єктів інфраструктури за договором концесії			943	286		

* у встановленій сумі, якщо вона визначена договором концесії, а концесіонер не отримує права стягувати плату з користувачів громадських послуг;

** у сумі різниці між сумою, отриманою від споживачів громадських послуг, і встановленою сумою, або сумою, яку можна визначити, а концесіонер має право стягувати плату з користувачів громадських послуг

систем первинного спостереження за іншими видами діяльності, що здійснює концесіонер відповідно до установчих документів.

2) Калькулювання. Є особливим елементом методу бухгалтерського обліку, що дає змогу визначити собівартість наданих суспільних послуг на основі концесійного договору. Цей елемент методу буде трансформуватися щодо, по-перше, складових елементів калькуляції, адже з'являється новий елемент, а саме концесійний платіж; по-друге, вибору методу калькулювання собівартості суспільних послуг з огляду на виробничу специфіку; по-третє, формування та розподілу загальноновиробничих витрат за послугами щодо реалізації договору концесії та іншими послугами, що складають основну діяльність підприємства-концесіонера.

3) Рахунки. Рахунки є тим елементом методу, аналітичне розширення яких дає змогу врахувати весь спектр властивостей об'єкта для досягнення цілей облікового відображення та подальшого формування комплексного і якісного інформаційного забезпечення управління концесійною діяльністю, а також для оцінювання ефективності реалізації проекту державно-приватного партнерства. Аналітичний облік є основою формування робочого плану рахунків, які зміни має підприємство-концесіонер після укладання концесійного договору, що слід затвердити в обліковій політиці.

4) Подвійний запис. Є нерозривним з елементом методу бухгалтерського обліку, а саме рахунками. Відповідно, його розвиток відбудуватиметься залежно від розвитку аналітичного обліку операцій з надання суспільних послуг в основі концесії.

5) Звітність. У зв'язку зі впровадженням нового виду діяльності, а саме концесійної діяльності, є потреба трансформації складових частин та змісту фінансової звітності. Зокрема, необхідно виокремити інформацію про об'єкти концесії та новий вид діяльності. Це є можливим шляхом розширення приміток до річної фінансової звітності.

Інші елементи методу бухгалтерського обліку (інвентаризація, оцінювання, баланс) переважно стосуються всіх об'єктів бухгалтерського обліку та не залежать від властивостей операцій з надання суспільних послуг на основі концесії.

Усе вищезазначене має лягти в основу нових організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку операцій з надання суспільних послуг на основі концесії для формування інформаційного простору управління підприємством-концесіонером та оцінювання ефективності проекту державно-приватного партнерства. Розглянемо особливості розвитку та трансформації вищезазначених елементів методу бухгалтерського обліку операцій з надання суспільних послуг на основі концесії.

Документування операцій з надання суспільних послуг на основі концесії.

Документування є особливим елементом методу бухгалтерського обліку, адже перебуває на перетині економічних, правових та облікових систем. «Процес облікового документального оформлення має визначальне значення в системі формування облікового забезпечення управління підприємством, оскільки завжди виступає основою облікового процесу, визначає його юридичну силу і дієвість, є ланкою, що забез-

печує адміністрацію підприємства оперативною інформацією» [11] «для своєчасного прийняття ефективних управлінських рішень» [5].

«Сучасний стан господарювання підприємств вимагає від бухгалтерів вміння оперувати обліковими даними та, відповідно, прийняття дієвих управлінських рішень з боку керівництва. Забезпечення своєчасності та повноти інформації для управління визначає рівень організації на підприємстві як бухгалтерського обліку в цілому, так і його складових» [12]. Первинні документи є перманентною складовою частиною не тільки в системі бухгалтерського обліку, але й в процесі здійснення економічного аналізу діяльності суб'єкта господарювання, під час прийняття управлінських рішень, проведення податкових та аудиторських перевірок тощо [4, с. 8].

Документування в системі бухгалтерського обліку виконує сукупність функцій, які визначають особливості інформаційної системи управління господарською діяльністю [3, с. 89].

Одними з напрямів удосконалення документування як елементу методу бухгалтерського обліку операцій за договорами концесії мають стати два внутрішніх первинних документи, а саме:

– форма калькуляції собівартості суспільних послуг, яка має передбачати специфічні складові частини витрат, а саме, по-перше, амортизацію необоротних активів, що отримані в концесії щодо вартості капітальних витрат на модернізацію; по-друге, концесійні платежі, які зобов'язані сплачувати підприємства-концесіонери згідно з умовами договору концесії;

– розрахунок концесійного платежу, що передбачений умовами концесійного договору та нараховується відповідно до затвердженої методики розрахунку концесійних платежів; відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів» від 12 квітня 2000 р. № 639 концесійний платіж «за право на управління (експлуатацію) майном підприємств, їх структурних підрозділів, що є цілісними майновими комплексами або системою цілісних майнових комплексів, яке використовується для забезпечення завершеного циклу виробництва продукції (робіт, послуг) та добудови об'єкта незавершеного будівництва, визначається концесіодавцем за результатами концесійного конкурсу» [9];

– розрахунок амортизації об'єктів необоротних активів, що отримані в концесію; зазначений документ пов'язаний з тим, що до собівартості суспільної послуги включається амортизація, яка нарахована як на вартість отриманих в результаті концесії об'єктів необоротних активів, так і на вартість капітальних витрат, які понесені концесіодавцем в результаті модернізації об'єкта необоротних активів.

Калькулювання собівартості суспільних послуг підприємством-концесіонером.

Калькулювання як елемент методу бухгалтерського обліку є ключовим з позиції вартісного оцінювання об'єкта, а саме собівартості продукції, робіт, послуг. Вартісний вимір в бухгалтерському обліку побудовано на калькуляції, що є основою цін. Її виникнення пов'язують із зародженням мануфактурного виробництва. Найбільшого розвитку як інструмент оцінювання рентабельності товарів калькулювання отримало під час промислового виробництва [7, с. 44].

Особливою складовою частиною матеріальних витрат собівартості суспільних послуг на основі концесії є рентна плата. Зазвичай такі складові частини стосуються проєктів державно-приватних партнерств, що використовують природні ресурси.

Рента плата характерна для концесіонерів, які реалізують суспільні послуги з водопостачання та теплопостачання або у сфері розроблення корисних копалин.

За кожним напрямом рентної плати встановлюється відповідна методика нарахування, яка є обов'язковою для виконання в контексті дотримання положень Податкового кодексу України. Відповідно, нарахована сума рентної плати відображається у складі матеріальних витрат собівартості суспільної послуги підприємства-концесіонера.

Витрати на оплату праці та соціальні заходи відображаються ідентично до діючих підходів, обумовлених трудовим законодавством. Єдиною особливістю формування кадрового потенціалу підприємства-концесіонера, на якій варто зупинитися, є вимога Закону України про концесії щодо використання трудових ресурсів ліквідованого державного чи комунального підприємства.

Статтею 23 Закону України про концесії передбачено процедуру припинення діяльності державного або комунального підприємства, майно якого надано у концесію. Відповідно до цієї процедури «працівникам державного або комунального підприємства, що припинило свою діяльність, забезпечуються соціально-правові гарантії, передбачені законодавством України для працівників, які звільняються у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці; концесіодавець зобов'язаний при укладенні концесійного договору передбачити в умовах договору максимальне використання в концесійній діяльності працівників громадян України, в тому числі і звільнених у зв'язку з ліквідацією державного або комунального підприємства, майно якого надано у концесію» [8].

Саме тому в цьому контексті визначається питання не стільки методики облікового відображення витрат на оплату праці, скільки організації як зазначеного процесу, так і процесу управління карами підприємства-концесіонера.

Амортизація як складова частина собівартості суспільних послуг є специфічною з позиції їх реалізації на основі концесії. Це пов'язано з тим, що в результаті надання суспільної послуги підприємство-концесіонер може використовувати як власні об'єкти необоротних активів, так і отримані в концесію. Причому об'єкти, що отримані в концесію, амортизуються в контексті двох аспектів, таких як балансова вартість об'єкта, за якою його було прийнято від концесіодавця, та вартість капітальних витрат, пов'язаних з модернізацією об'єкта концесії.

Основою формування статті калькуляції собівартості суспільних послуг є вибір методів нарахування амортизації. Вважаємо, що вибір методів нарахування амортизації має відповідати таким положенням:

– для нарахування амортизації на необоротні активи, що перебувають у власності підприємства-концесіонера, необхідно вибрати методи відповідно до чинної облікової політики для наявного підприємства або з огляду на особливості їх технічного призначення та напрямів використання для новостворених підприємств під час вибору варіантів облікової політики;

– для нарахування амортизації на необоротні активи, що отримані в концесію щодо їх вартості згідно з актом приймання-передачі, є можливість використання двох варіантів, а саме, по-перше, вибору методів нарахування амортизації, що діяли на ліквідованих державних або комунальних підприємства; по-друге, вибору нових методів амортизації згідно з обліковою політикою, що формується підприємством-концесіонером для відображення операцій за договорами концесії;

– для нарахування амортизації на капітальні витрати, що були понесені для модернізації об'єктів необоротних активів, отриманих у концесії, є можливість використання двох варіантів, а саме, по-перше, списання цієї вартості рівномірними частинами на строк дії концесійного договору (прямолінійний метод); по-друге, вибору методу амортизації, за яким нараховується амортизація в межах вартості об'єкта, за якою він був отриманий в концесію.

Розвиток форм первинних документів для відображення нарахування концесійних платежів залежить від вибраного методу нарахування. Відповідно, сукупність реквізитів первинного документу має передбачати всі зазначені показники у формулах розрахунку [10, с. 84]. Форма первинного документа «Розрахунок концесійного платежу» має бути затверджена підприємством-концесіонером як внутрішній документ.

Цей документ у подальшому може слугувати як основа відображення нарахованого концесійного платежу на рахунках бухгалтерського обліку, як підтвердження задля контролю за дотриманням договору про концесію.

Основними проблемами формування калькуляції собівартості суспільних послуг на основі концесії є формування та розподіл загальновиробничих витрат та спільних витрат (характерні лише для наявних підприємств, які надають інші послуги, окрім суспільних). Ця складова частина витрат є вкрай важливою як для підприємств, що реалізують суспільні послуги, так і для будь-яких інших підприємств, тобто підприємств різних галузей національної економіки. «Витрати на обслуговування виробництва і управління, які займають у собівартості машино-будівництва 30–40% і більше, повинні розглядатися як важливий резерв зниження собівартості та підвищення ефективності виробництва. Особливе місце займають витрати за управлінням обладнання. У зв'язку з розвитком механізму та автоматизації технологічних процесів ці витрати безперервно зростають» [5, с. 20].

Щодо формування та розподілу загальновиробничих витрат у вітчизняній економічній науці сформовано визначні напрацювання, що використовуються в праці підприємств різних галузей національної економіки. Зокрема, в кандидатській дисертації О.В. Іванюги розроблено комплексний механізм формування та розподілу загальновиробничих витрат великих промислових підприємств, який передбачає декілька баз розподілу, які згруповано за такими групами, як економічні, технологічні та інтегровані. Кожна група має своєрідні показники та характеристики. Отже, економічні бази розподілу передбачають використання як основи розподілу економічних показників. До цих показників відносимо пряму заробітну плату, прямі матеріальні витрати, обсяги виробництва, виражені в грошових

одинацях. Технологічні бази розподілу пов'язані з особливостями технологічного процесу, результати якого можуть бути виражені в натуральних одиницях. Прикладами таких баз розподілу є вага деталей (грам, кілограм, тонн), об'єми деталей (метри квадратні, кубічні), обсяги виробництва (штуки, тонни), виробнича потужність. Інтегровані бази розподілу – це ті бази розподілу, які можуть виражатися як в економічних одиницях (грошовий вимірник), так і в натуральних. До таких баз розподілу можна віднести обсяги виробництва, які будуть виражатися як у грошових одиницях, так і в натуральних [1].

Загалом у контексті надання суспільних послуг на основі концесії та формування їх собівартості пропонуємо використовувати запропонований О.В. Іванюгою механізм з окремими напрямками його адаптації до сфери реалізації суспільних послуг. Загалом порядок розподілу загальновиробничих витрат підприємства-концесіонера пропонуємо здійснювати за такими рівнями.

– Розподіл постійних загальновиробничих витрат підприємства-концесіонера за нормальною виробничою потужністю. За умови, що сфера суспільних послуг має сезонний характер (наприклад, теплопостачання), варто встановити нормальну виробничу потужність за окремими сезонами з розподілом по місяцях.

– Розподіл розподілених постійних загальновиробничих витрат між видами діяльності, зокрема тією, що здійснюється підприємством на основі статних документів, та концесійною діяльністю. Варто вибрати одну з економічних баз розподілу, зокрема заробітну плату або прямі матеріальні витрати, які були понесені підприємством у звітному періоді. Цей рівень розподілу загальновиробничих витрат характерний лише для підприємств-концесіонерів, які здійснювали свою діяльність до укладання концесійного договору. За умови, що для реалізації умов концесійного договору було створено нове підприємство, такий рівень розподілу загальновиробничих витрат є недоцільним.

– Розподіл загальновиробничих витрат між видами суспільних послуг, якщо підприємство надає дві та більше суспільних послуг. Базою розподілу в цьому напрямку можуть виступати як економічні, так і технічні та інтегровані види. Вибір тієї чи іншої бази розподілу буде залежати від видів суспільних послуг, які реалізуються підприємством-концесіонером. Зокрема, якщо послуги є подібними, то можна використовувати будь-яку базу розподілу (економічні – прямі матеріальні витрати або пряма заробітна плата; технологічні – виробнича потужність; інтегровані – обсяги виробництва).

Наступною особливою складовою частиною калькулювання собівартості суспільних послуг, що реалізуються на основі концесії, є спільні витрати. Такими спільними витратами є витрати, пов'язані з послугами допоміжних виробництв підприємства-концесіонера. Їх розподіл пропонуємо здійснювати відповідно до запропонованого механізму розподілу загальновиробничих витрат підприємства-концесіонера за умови, що допоміжні виробництва обслуговують усі сфери діяльності підприємства. Якщо ж допоміжні виробництва надають конкретні послуги щодо реалізації суспільних або інших послуг підприємства-концесіонера, їх розподіл є недоцільним, адже їх собівартість буде сформована на рахунку 232 «Допоміжні виробництва».

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з надання суспільних послуг на основі договору концесії.

Аналітичний облік витрат на надання суспільних послуг має враховувати всі властивості досліджуваного об'єкта та забезпечувати повне й достовірне відображення витрат на надання зазначених послуг. Процедура формування собівартості наданих суспільних послуг буде ефективною та повною за умови, що аналітичний облік дає змогу повністю відобразити всі прямі та непрямі витрати, постійні та змінні витрати й розподілені та нерозподілені витрати.

Для відображення процесу надання суспільних послуг на основі концесії застосовуються такі рахунки бухгалтерського обліку.

1) Для відображення виробничих витрат та формування собівартості готової продукції використовується рахунок 23 «Виробництво». Призначення зазначеного рахунку полягає у відображенні всіх прямих та розподілених непрямих витрат на виробництво продукції та надання послуг, зокрема суспільних послуг, виконання робіт. Відповідно до інструкції із застосування плану рахунків бухгалтерського обліку за дебетом рахунку 23 «Виробництво» відображаються прямі матеріальні, трудові та інші прямі витрати, а також розподілені загальновиробничі витрати й втрати від браку продукції (робіт, послуг) з технологічних причин, за кредитом – вартість фактичної виробничої собівартості, завершеної виробництвом готової продукції (у дебеті рахунків 26, 27), вартість виконаних робіт і послуг (у дебеті рахунку 90), собівартість виготовлених у допоміжних (підсобних) виробництвах виробів, робіт, послуг (інструменту, енергії, ремонтно-транспортних послуг тощо) [2]. Аналітичний облік за цим рахунком має забезпечити формування витрат як за суспільними послугами на основі концесії, так і за іншими послугами, виробництвами та роботами, що здійснює підприємство. Аналітичні рахунки також варто відкривати в розрізі складових частин витрат, що представлені в калькуляції собівартості суспільних послуг (матеріальні витрати (витрати природних ресурсів, за видами матеріалів), витрати на оплату праці, витрати на соціальні заходи, амортизація (амортизація необоротних активів, що є власністю підприємства-концесіонера, амортизація необоротних активів, отриманих як об'єкт концесії, амортизація капітальних витрат, що були понесені в результаті модернізації об'єкта концесії), концесійний платіж, розподілені загальновиробничі витрати, розподілені спільні витрати, інші витрати).

2) Для відображення непрямих витрат на виробництво готової продукції, надання послуг та виконання робіт використовується рахунок 91 «Загальновиробничі витрати». «На рахунку 91 «Загальновиробничі

витрати» ведеться облік виробничих накладних витрат на організацію виробництва та управління цехами, дільницями, відділеннями, бригадами та іншими підрозділами основного й допоміжного виробництва, а також витрати на утримання та експлуатацію машин і устаткування. Цей рахунок не застосовується підприємствами торгівлі. За дебетом рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» відображається сума визнаних витрат, за кредитом – щомісячне, за відповідним розподілом, списання на рахунки 23 «Виробництво» та 90 «Собівартість реалізації» [2]. Вважаємо, за необхідне формувати аналітичний облік за рахунком 91 «Загальновиробничі витрати» в розрізі постійних та змінних витрат та за кожним із зазначених видів витрат визначити витрати за елементами (матеріальні витрати, витрати на оплату праці, витрати на соціальні заходи, амортизація та інші витрати). Відповідно, розподіл загальновиробничих витрат за представленими вище рівнями (А «Розподіл постійних витрат», Б «Розподіл загальновиробничих витрат між видами діяльності», В «Розподіл загальновиробничих витрат між суспільними послугами на основі концесії») також має бути врахований під час організації аналітичного обліку.

3) Для відображення собівартості реалізованих суспільних послуг на основі концесії використовується рахунок 90 «Собівартість реалізації». Цей рахунок «призначено для узагальнення інформації про собівартість реалізованої готової продукції, товарів, виконаних робіт, наданих послуг. За дебетом рахунку 90 «Собівартість реалізації» відображається виробнича собівартість реалізованої готової продукції, робіт, послуг; фактична собівартість реалізованих товарів (без торгових націнок), страхові виплати відповідно до договорів страхування, за кредитом – списання в порядку закриття дебетових оборотів на рахунок 79 «Фінансові результати». За дебетом цього рахунку підприємства, які здійснюють діяльність з випуску та проведення лотерей на території України, відображають створення (формування) забезпечення призового фонду (резерву виплат) і резерву, що покриває суму джек-поту, не забезпечену сплатою участі у лотереї» [2]. Аналітичний облік варто вести в таких розрізах: суспільні послуги на основі концесії, інші послуги, що надає підприємство, нерозподілені постійні загальновиробничі витрати.

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження нами розроблено організаційно-методичні положення бухгалтерського обліку суспільної послуги, яка здійснюється на основі умов концесійного договору. Дослідження має комплексний характер, адже враховує всі варіанти відображення об'єктів концесії, а саме в складі необоротних активів підприємства-концесіонера та в складі нематеріальних активів та фінансових активів, що передбачено міжнародними стандартами фінансової звітності.

Список використаних джерел:

1. Іванюта О.В. Бухгалтерський облік і аналіз загальновиробничих витрат на великих промислових підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09. Житомир, 2014. 23 с.
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30 листопада 1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 26.12.2019).
3. Ковальчук В.В. Інформаційна модель взаємодії між концесіодавцем та концесіонером при реалізації договору концесії: обліковий аспект. *Науковий диспут: питання економіки і фінансів* : збірник тез наукових праць XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Харків – Відень – Лондон, 31 січня 2019 р.) / ГО «Фінансово-економічна наукова рада», 2019. С. 10–13.
4. Корягін М.В., Куцик П.О. Проблеми та перспективи розвитку бухгалтерської звітності. Київ : Інтерсервіс, 2015. 276 с.

5. Крятова Л.А., Эргашев Х.Х. Бухгалтерский учёт: основы теории : учебное пособие. Москва : Информационно-внедрительский центр «Маркетинг», 1999. 312 с.
6. Минеvский А.И. Учет распределения затрат по обслуживанию производства и управлению. Москва : Финансы, 1970.
7. Оголенко Е.В., Селіванова Н.М. Дослідження поняття та економічної суті калькуляції. *Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної трансформації економіки України* : Х Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Одеса, 16–20 травня 2016 р. Одеса, 2016. С. 64–67.
8. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2404-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 26.12.2019).
9. Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 р. № 639. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/639-2000-%D0%BF> (дата звернення: 26.12.2019).
10. Тарасова Т.О., Волошан І.Г., Янчев А.В. Первинний облік товарних операцій підприємств роздрібної торгівлі : монографія. Харків : ХДУХТ, 2015. 240 с.
11. Social capital measurement based on “The value explorer” method / V. Ievdokymov, S. Lehenchuk, D. Zakharov, U. Andrusiv, O. Usatenko, L. Kovalenko. *Management Science Letters*. 2020. № 10(6). P. 1161–1168. DOI: 10.5267/j.msl.2019.12.002
12. Experience and prospects of innovation development venture capital financing / U. Andrusiv, I. Kinash, A. Cherchata, A. Polyanska, O. Dzoba, T. Tarasova, H. Lysak. *Management Science Letters*. 2020. № 10(4). P. 781–788. DOI: 10.5267/j.msl.2019.10.019

References:

1. Ivanjuta, O.V. (2014). Buhgalters'kyj oblik i analiz zagal'novyrobnychyh vytrat na velykyh promyslovyh pidpryemstvah [Accounting and analysis of overhead costs at large industrial enterprises] (*Extended abstract of candidate's thesis*), Zhytomyr.
2. *Instrukcija pro zastosuvannja Planu rahunkuj buhgalters'kogo obliku aktyviv, kapitalu, zobov'jazan' i gospodars'kyh operacij pidpryemstv i organizacij* [Instruction on the application of the Accounting Plan for the accounting of assets, capital, liabilities and business transactions of enterprises and organizations]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (accessed: 26 December 2019).
3. Koval'chuk, V.V. (2019). Informacijna model' vzajemodii' mizh koncesijedavcem ta koncesionerom pry realizacii' dogovoru koncesii': oblikovyj aspekt [Information model of interaction between the concessionaire and the concessionaire in the implementation of the concession agreement: accounting aspect]. *Naukovyj dysput: pytannja ekonomiky i finansiv: zbirnyk tez naukovykh prac' XIII Mizhnarodnoi' nauково-praktychnoi' konferencii'* (Harkiv – Viden' – London, 31 sichnja 2019 roku). GO “Finansovo-ekonomichna naukova rada”, pp. 10–13.
4. Korjagin, M.V., and Kucyk, P.O. (2015). *Problemy ta perspektyvy rozvytku buhgalters'koi' zvitnosti* [Problems and prospects of financial statements development]. Kyi'v : Interservis. (in Ukrainian)
5. Kryatova, L.A., Ergashev, Kh.Kh. (1999). Buhgalterskiy uchet: osnovy teorii [Accounting: Fundamentals of Theory]. M.: Ynformacyonno-vnedrycheskiy centr “Marketing”. (in Russian)
6. Minevskij, A.I. (1970). Uchet raspredeleniya zatrat po obsluzhivaniyu proizvodstva i upravleniyu [Accounting for the distribution of costs for production services and management]. M.: Finansy. (in Russian)
7. Ogolenko, E.V., Selivanova, N.M. (2016). Doslidzhennja ponjattja ta ekonomichnoi' suti kal'kuljacii' [Investigation of the concept and economic essence of costing]. *Oblikovo-analityчне zabezpechennja innovacijnoi' transformacii' ekonomiky Ukrainy* : X Vseukrai'ns'ka nauково-praktychna konferencija. Odessa, pp. 64–67.
8. Verhovna rada Ukrainy. *Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo* [On Public-Private Partnership Law of Ukraine]. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (accessed: 26 December 2019).
9. Kabinet Ministriv Ukrainy. *Pro zatverdzhennja Metodyky rozrahunku koncesijnyh platezhiv* [On approval of the Methodology for calculating concession payments]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/639-2000-%D0%BF> (accessed: 26 December 2019).
10. Tarasova, T.O., Voloshan, I.H., Yanchev, A.V. (2015). Pervynnyi oblik tovarnykh operatsii pidpryemstv rozdrubnoi torhivli [Primary accounting of commodity operations of retail enterprises]. Kharkiv: KhDUKhT. (in Ukrainian)
11. Ievdokymov, V., Lehenchuk, S., Zakharov, D., Andrusiv, U., Usatenko, O & Kovalenko, L. (2020). Social capital measurement based on “The value explorer” method. *Management Science Letters*, 10(6), 1161–1168. DOI: 10.5267/j.msl.2019.12.002
12. Andrusiv, U., Kinash, I., Cherchata, A., Polyanska, A., Dzoba, O., Tarasova, T & Lysak, H. (2020). Experience and prospects of innovation development venture capital financing. *Management Science Letters*, 10(4), 781–788. DOI: 10.5267/j.msl.2019.10.019

УДК 657:339.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-12>**Сьомак О. М.**здобувач кафедри обліку і аудиту,
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9057-9807>**S'omak Oleksandr**

Zhytomyr Polytechnic State University

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАПИТІВ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ З ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН ТА РОЗРОБКИ КАР'ЄРІВ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

В процесі дослідження було встановлено, що ідентифікація інформаційних запитів є найважливішим елементом наукового дослідження, що дозволяє встановити напрями розвитку інформаційної системи. Це вкрай важливо з позиції ефективності управлінських рішень та інвестиційної привабливості підприємства. В частині застосування методу анкетування для ідентифікації інформаційних запитів та основних критичних точок в аналітичному забезпечення прийняття управлінських рішень щодо діяльності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів були визначені наступні етапи за якими проводилося дослідження: обґрунтування відібраних респондентів щодо анкетування стейкхолдерів на предмет ідентифікації неформальних запитів; визначення структури анкети та ключових питань; представлення результатів анкетування. В контексті оцінки якості інформаційного забезпечення, нами було проаналізовано аудиторські звіти підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, що функціонують на території Житомирської області. Такий аналіз, дозволяє встановити наскільки якісною інформація, що представлена в фінансовій звітності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, адже аудит націлений на встановлення достовірності показників фінансової звітності та надання впевненості зацікавленим сторонам. В процесі дослідження було встановлено, що аудиторський звіт окрім того, що є джерелом інформації виступає ще й засобом підтвердження показників фінансової звітності підприємства з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів. В результаті дослідження слід відмітити про отриманні результати анкетування, які вказують, що існуюча система інформаційного забезпечення управління господарською діяльністю підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів не в повній мірі забезпечує інформаційні інтереси користувачів як в контексті поточних так і стратегічних управлінських рішень.

Ключові слова: економічний аналіз, корисні копалини, кар'єри, інформаційне забезпечення, інформаційний запит, акціонери.

IDENTIFICATION OF STAKEHOLDER INQUIRIES IN MINING AND QUARRYING AS A BASIS FOR DEVELOPING ECONOMIC ANALYSIS

In the course of the research it was found that the identification of information requests is the most important element of scientific research that allows to determine the directions of development of the information system. This is extremely important in terms of the effectiveness of management decisions and the investment attractiveness of the company. The purpose of the article is to identify stakeholder information requests in mining and quarrying. In terms of the application of the questionnaire method for the identification of information requests and the main critical points in the analytical support of management decision-making regarding the activities of the mining and quarrying enterprises, the following stages were determined: requests; determining the structure of the questionnaire and key questions; presentation of the survey results. In the context of assessing the quality of information support, we have analyzed the audit reports of mining and quarrying companies operating in the Zhytomyr region. This analysis allows us to establish the quality of the information presented in the financial statements of mining and quarrying companies, since the audit is aimed at establishing the reliability of the financial statements and providing confidence to stakeholders. The audit found that the audit report, in addition to being a source of information, also serves as a means of validating the financial statements of a mining and quarrying company. As a result of the survey, it should be noted that the results of the survey indicate that the existing information system for managing enterprise mining and quarrying does not fully support the information interests of users, both in the context of current and strategic management decisions. Priority objects of management of economic activity of investigated enterprises are identified. The necessity of development of the method of economic analysis of activity of the studied enterprises is established, which would take into account the industry specificity.

Keywords: economic analysis, minerals, careers, information support, information inquiry, shareholders.

JEL classification: M40, N5, C41

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої інформаційної підсистеми (планування, бухгалтерський облік, внутрішній аудит, економічний аналіз) управління господарською діяльністю підприємств різних галузей національної економіки загалом та підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів зокрема, потребує вивчення напрямів розвитку

їх організаційно-методичного забезпечення в контексті їх потреб для зацікавлених сторін.

Інформаційні запити користувачів є настільки ж мінливими як економічні процеси в суспільстві. Трансформуючись економічні відносини визначають напрями змін інформаційних запитів. Сучасний стан політичних, економічних та суспільних процесів зумо-

вили значний інтерес до підприємств які використовують природні ресурси, що вимагає їх змістовного обґрунтування та формального представлення для розвитку методики економічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку економічного аналізу в контексті інформаційного забезпечення зацікавлених користувачів піднімалися наступними вченими-економістами: О.В. Олійник, О.М. Галенко, О.А. Зоріної, Т.М. Ковальчук, І.Д. Лазаришиної, В.К. Савчука, Є.В. Мниха, Л.О. Примостка, І.М. Парасій-Вергуненко, К.Ю. Поляк, Т.О. Тарасова, В.В. Євдокимов, Д.О. Грицишен, І.В. Замула, О.М. Дзюбенко, А.М. Лисичко, І.Т. Райковська, Г.Л. Норд, Н.І. Луцька, С.В. Свірко, С.О. Левицька, О.В. Мельниченко, І.В. Клименко, О.К. Фокін, В.О. Іваненко, Ю.Ю. Мороз, О.А. Лаговська, В.В. Покин'єра, Я.І. Мулик, Т.Ю. Мельник, В.Г. Виговський, І.В. Саух та інші. Серед зарубіжних вчених питання розвитку економічного аналізу в контексті задоволення інформаційних потреб користувачів піднімали: І. Ансофа, Р. Гранта, В. Єфремова, Б. Карлоффа, Д. Колліса, Б. Райана та інші.

Метою статті є визначення інформаційних запитів зацікавлених сторін в діяльності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів.

Виклад основного матеріалу. Економічний аналіз є саме тим інструментом генерування інформації про господарську діяльність підприємства з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, що дозволяє сформувати найбільш релевантну та корисну інформацію та оцінити діяльність з позиції безперервності, ефективності управління, раціональності використання ресурсів та інше.

Вітчизняні дослідники З.В. Герсимчук та А.О. Тендюк систематизувавши погляди вчених щодо розвитку економічного аналізу, визначили сучасні напрями його трансформації в контексті запитів користувачів: «підвищення функціональної ролі аналізу в обґрунтуванні та оцінках ефективності управлінських рішень; інтеграція досягнення тактичних цілей і реалізації стратегічної мети змінює критерії оцінки та відносну цінність аналізу; актуалізація маркетингового аналізу як засобу оцінки поведінки підприємства в ринковому середовищі господарювання; зростання ролі стратегічного аналізу, на основі дослідження тенденцій і закономірностей зміни явищ і процесів локального та гло-

бального рівнів, досягнення інтеграції тактичних цілей і реалізації стратегічної мети, що змінює відповідні критерії та підходи оцінки; аналіз і оцінка еластичності змін економічних показників в обґрунтуванні стратегії і тактики бізнесу» [2, с. 10].

Можна погодитися з поглядами вчених в контексті розвитку теорії економічного аналізу, проте в більшій мірі погляди користувачів різняться між собою та не завжди можуть лягати в певну теоретичну конструкцію: «місце підприємства на ринку визначають ставлення до нього зацікавлених сторін. Тобто відносини зацікавлених сторін пов'язані з якістю товарів або послуг» [5].

В контексті зазначеного є потреба в застосуванні наукового методу – анкетування. Для цього нами було розроблено анкету, яка враховує групи питань, які дозволяють оцінити інформаційний запит користувачів та їх зацікавленість як інформацією, що генерується економічним аналізом, так і інформацією з інших джерел. Обґрунтування відібраних респондентів щодо анкетування стейкхолдерів на предмет ідентифікації неформальних запитів.

Для обґрунтування напрямів розвитку економічного аналізу діяльності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, що функціонують на території Житомирської області, нами було розроблено анкету для опитування стейкхолдерів [8], зокрема: власників, менеджерів різного рівня, бухгалтерів, працівників, незалежних аудиторів, громадських організацій, державних службовців та інших. Зокрема, для проведення зазначеного дослідження нами була формована наступна вибірка (табл. 1).

Так, була сформована анкета на направлену різним стейкхолдерам, в результаті чого отримані відповіді. Зауважимо, що були направлені анкети усім власникам вище представлених підприємств, бухгалтерам, керівникам, та менеджерам і працівникам. До потенційних інвесторів були віднесені особи, що є власниками підприємств інших галузей національної економіки та мають намір вкладати кошти в підприємства інших галузей, зокрема видобування корисних копалин та розробки кар'єрів [9].

Серед державних службовців були опитані працівники наступних органів державної влади: органи фінансової служби, органи статистики, органи місцевого самоврядування (зокрема, департаменти економічного

Таблиця 1

Суб'єкти, які приймали участь в анкетуванні з ідентифікації інформаційних запитів щодо діяльності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів

Стейкхолдери	Кількість відправлених анкет	Кількість відповідей на анкети	Відсоток отриманих відповідей
Власники	56	43	76,8 %
Потенційні інвестори	8	8	100 %
Керівники	56	42	75,0 %
Менеджери різних рівнів	110	71	64,5 %
Бухгалтери	70	48	68,6 %
Працівники	130	70	53,8
Незалежні аудитори	34	22	64,7 %
Державні службовці	50	31	62,0 %
Інші	400	220	55 %
Разом	914	555	60,7 %

Джерело: власні дослідження

розвитку та природокористування). До категорії інших стейкхолдерів були включені дослідники сфера інтересів яких знаходиться в області обраного нами об'єкту дослідження та інші зацікавлені сторони.

Щодо незалежних аудиторів то анкети були направлені в аудиторські фірми, що функціонують в Житомирській області. Зокрема на території Житомирської області функціонує 15 аудиторських фірм, з наступною кількістю аудиторів: ППАФ «Аудит-Ольга» – 3; ТОВ АФ «Хорс-аудит» – 1; ПП «АФ «Курс» – 1; Приватна Аудиторська Фірма «Стандарт» – 1; ПП «Аудиторська фірма «Екаунт» – 3; Приватна аудиторська фірма «Інтелект» – 3; ПП «Аудиторська фірма «Актив – плюс» – 3; ПП «Аудиторсько-консультаційний центр «Кодекс» – 1; ТОВ «АФ «Наталія» – 4; ППАФ «Алгоритм» – 1; ПП «АК «Престиж» – 4; ПП «АК «Зовнішній аудит» – 1; ПП АФ «Фаворит» – 1; ПАФ «Еталон» – 1; ТОВ «АФ «Професіонал-Аудит-Інформ» – 2. Отже, анкета була направлена для опитування 30 аудиторів. Крім того, були опитані аудитори, що працюють в аудиторських фірмах, які перевіряли діяльність підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, зокрема кар'єрів (табл. 2).

Зазначення компанії здійснювали аудит фінансової звітності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, а тому в подальшому будуть проаналізовані не лише результати анкетування аудиторів, але й протестовані аудиторські висновки на предмет аналітичних процедур.

Ключові питання, щодо ідентифікації інформаційних запитів користувачів.

Вивчаючи наукову літературу з питань розвитку інформаційних запитів користувачів [4; 6; 3; 7; 1] в умовах різних економічних систем та економічних теорій, нами ідентифіковано наступні ключові питання, що дозволяють ідентифікувати інформаційні запити:

- якими інформаційними джерелами ви користуєтеся для прийняття управлінських рішень. Варіанти відповідей: фінансова звітність, статистична звітність, податкова звітність, аналітична записка, аудиторський звіт, неофіційна інформація;

- який рівень задоволеності інформацією, яка оприлюднюється підприємствами з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів. Варіанти відповідей: високий середній, низький;

- для яких цілей ви використовуєте інформацію про діяльність підприємств з видобування корисних копа-

лин та розробки кар'єрів. Варіанти відповідей сформовані за видами рішень. Рішення за часовим значенням: поточні, тактичні, стратегічні. Рішення за об'єктом управління: інвестиційні, виробничі та інші;

- щодо яких об'єктів управління є найбільша зацікавленість: обсяги виробництва, отриманні доходи, витрати за елементами та собівартість, прибуток, капітальні інвестиції, використанні природні ресурси;

- аналітичні показники, якими користувалися при прийнятті управлінських рішень за видами економічного аналізу: аналіз обсягів та структури виробництва та реалізації продукції, аналіз ефективності використання природних ресурсів, аналіз ефективності використання інших економічних ресурсів (за видами), аналіз собівартості продукції, аналіз фінансових результатів, фінансовий аналіз, стратегічний аналіз та інші.

Визначенні питання дозволяють виявити пріоритетні об'єкти управління господарською діяльністю підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів. Це в подальшому дозволить виявити пріоритетні напрями формування аналітичного забезпечення та розвитку аналітичних процедур.

Результати анкетування користувачів результатів економічного аналізу діяльності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів

Зазначенні вище питання склали основу анкети яка була представлена зацікавленим користувачам. В результаті її заповнення нами були отримані певні результати, що представлені в табл. 3.

На основі проведеного тестування різних користувачів щодо джерел інформації варто наголосити на наступному:

- більшість користувачів для прийняття управлінських рішень використовують фінансову звітність. Зокрема, серед опитаних стовідсотково використовують фінансову звітність наступні категорії стейкхолдерів: власники, потенційні інвестори, керівники, бухгалтери, аудитори та інші категорії. Зауважимо, що така ситуація є цілком логічною, що обумовлено їх професійними обов'язками. Серед інших категорій користувачів ситуація наступна: менеджери – 60 %, працівники – 20 %, державні службовці – 39 %. Зауважимо, що більшість опитуваних вказували, що рішення які приймалися на основі показників фінансової звітності були забезпечені відповідними аналітичними розрахунками, лише аудитори використовували фінансову звітність к об'єкт перевірки для підтвердження достовірності та надання впевненості;

Таблиця 2

Аудиторські компанії, що здійснювали аудит фінансової звітності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, що функціонують на території Житомирської області

Аудиторська фірма	Місце реєстрації	Кількість аудиторів	Клієнти
1	2	3	4
ТОВ «АФ «Український аудит»	м. Київ	4	ТОВ «Омельянівський кар'єр»
ПП «АФ «Екаунт»	м. Житомир	3	ПАТ «Соколівський кар'єр»
			ПАТ «Коростишівський кар'єр»
			АТ «Лезниківський кар'єр»
			ПрАТ «Корнинський кар'єр «Леопард»
ПП «АК «Престиж»	м. Житомир	4	АТ «Коростенський кар'єр»
ТОВ «АФ «Наталія»	м. Житомир	4	ПАТ «Попільняський спецкарьер»
			ПрАТ «Омельянівський гранітний кар'єр»
Разом		15	8

Джерело: власні дослідження

Таблиця 3

**Результати анкетування зацікавлених осіб щодо діяльності підприємств
з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів**

Відповідь	Стейкхолдери / кількість відповідей								
	В	П	К	М	Б	П	НА	ДС	І
<i>1</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Кількість опитуваних</i>	43	8	42	71	48	70	22	31	220
1. Якими інформаційними джерелами ви користуєтесь для прийняття управлінських рішень									
Фінансова звітність	43	8	42	43	48	14	22	12	220
% від наданих відповідей	100	100	100	61	100	20	100	39	100
Статистична звітність	12	2	42	43	48	5	3	10	220
% від наданих відповідей	28	25	100	61	100	7	14	32	100
Податкова звітність	43	8	42	43	48	14	22	10	220
% від наданих відповідей	100	100	100	61	100	20	100	32	100
Аналітична записка	10	8	34	21	44	0	12	0	128
% від наданих відповідей	23	100	81	30	92	0	55	0	58
Аудиторський звіт	8	8	12	15	14	0	22	6	134
% від наданих відповідей	19	100	29	21	29	0	100	19	61
Неофіційна інформація	43	8	16	0	0	0	0	0	12
% від наданих відповідей	100	100	38	0	0	0	0	0	5
2. Який рівень задоволеності інформацією, яка оприлюднюється підприємствами з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів									
Високий	0	0	0	0	40	0	0	0	20
% від наданих відповідей	0	0	0	0	83	0	0	0	9
Середній	20	0	40	2	8	0	20	29	150
% від наданих відповідей	47	0	95	3	17	0	91	94	68
Низький	23	8	2	69	0	70	2	2	20
% від наданих відповідей	53	100	5	97	0	100	9	6	9
3. Для яких цілей ви використовуєте інформацію про діяльність підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів									
3.1. Рішення за часовим значенням									
Поточні	43	0	42	71	48	70	22	31	0
% від наданих відповідей	100	0	100	100	100	100	100	100	0
Тактичні	43	0	42	10	40	70	22	0	220
% від наданих відповідей	100	0	100	14	83	100	100	0	100
Стратегічні	43	8	0	0	0	0	22	0	220
% від наданих відповідей	100	100	0	0	0	0	100	0	100
3.2. Рішення за об'єктом управління									
Інвестиційні	43	8	34	0	0	0	0	0	0
% від наданих відповідей	100	100	81	0	0	0	0	0	0
Виробничі	34	0	42	71	48	70	0	0	0
% від наданих відповідей	79	0	100	100	100	100	0	0	0
Інші	43	0	42	71	48	70	22	31	220
% від наданих відповідей	100	0	100	100	100	100	100	100	100
4. Щодо яких об'єктів управління є найбільша зацікавленість									
Обсяги виробництва	43	8	42	71	48	70	22	9	220
% від наданих відповідей	100	100	100	100	100	100	100	29	100
Отриманні доходи	43	8	42	7	48	70	22	9	220
% від наданих відповідей	100	100	100	10	100	100	100	29	100
Витрати за елементами	30	0	42	0	48	0	22	9	220
% від наданих відповідей	70	0	100	0	100	0	100	29	100
Собівартість	40	8	42	56	48	0	22	9	220
% від наданих відповідей	93	100	100	79	100	0	100	29	100
Прибуток	43	8	42	9	48	0	22	9	220
% від наданих відповідей	100	100	100	13	100	0	100	29	100
Капітальні інвестиції	43	0	42	7	48	0	22	9	220
% від наданих відповідей	100	0	100	10	100	0	100	29	100
Природні ресурси	40	8	42	9	48	0	22	9	220
% від наданих відповідей	93	100	100	13	100	0	100	29	100

(Закінчення таблиці 3)

<i>5. Аналітичні показники, якими користувалися при прийнятті управлінських рішень за видами економічного аналізу</i>									
Аналіз обсягів та структури виробництва та реалізації продукції	0	0	42	42	23	2	22	0	220
% від наданих відповідей	0	0	100	59	48	3	100	0	100
Аналіз ефективності використання природних ресурсів	0	0	42	42	23	2	12	0	220
% від наданих відповідей	0	0	100	59	48	3	55	0	100
Аналіз ефективності використання інших економ. ресурсів	30	0	42	0	48	0	22	9	220
% від наданих відповідей	70	0	100	0	100	0	100	29	100
Аналіз собівартості продукції	0	0	40	40	23	2	12	0	220
% від наданих відповідей	0	0	95	56	48	3	55	0	100
Аналіз фінансових результаті	34	0	38	0	40	2	22	0	220
% від наданих відповідей	79	0	90	0	83	3	100	0	100
Фінансовий аналіз	0	0	12	0	32	0	22	0	220
% від наданих відповідей	0	0	29	0	67	0	100	0	100
Стратегічний аналіз	0	0	12	0	0	0	0	0	220
% від наданих відповідей	0	0	29	0	0	0	0	0	100
Інші	0	0	0	0	0	0	0	0	200
% від наданих відповідей	0	0	0	0	0	0	0	0	91

Примітки: В – Власники; ПІ – Потенційні інвестори; К – Керівники; М – Менеджери різних рівнів; Б – Бухгалтери; П – Працівники; НА – Незалежні аудитори; ДС – Державні службовці; І – Інші

Джерело: власні дослідження

– ситуація із статистичною звітністю відрізняється. Так, статистична звітність для прийняття рішення та для виконання свої посадових обов'язків використовувалася на наступними користувачами у відсотковому співвідношенні: власники – 28 %, потенційні інвестори – 25 %, керівники – 100 %, менеджери – 61 %, бухгалтери – 100 %, працівники – 7 %, незалежні аудитори – 14 %, державні службовці – 32 %, інші користувачі – 100 %;

– досить актуальною для прийняття управлінських рішень є інформація, що міститься в податковій звітності. За результатами опитування встановлено, що усі опитуванні (100 %) за наступними категоріями використовують даний вид звітності: власники, потенційні інвестори, керівники, бухгалтери, незалежні аудитори, інші. Зазначену ситуацію пов'язуємо із тим, що дана звітність є найбільш інформативною щодо оцінки ризиків співпраці бізнесу та держави в контексті фіскальної політики. Серед опитуваних менеджерів 61 % використовує податкову звітність, а серед працівників – 20 % та державних службовців – 32 %;

– досить плачевний стан щодо економічного аналізу діяльності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, показало опитування, яке стосується використання аналітичної записки, зокрема: власники – 23 % опитуваних, потенційні інвестори – 100 %, керівники – 81 %, менеджери – 30 %, бухгалтери – 92 %, працівники – 0 %, незалежні аудитори – 55 %, державні службовці – 0 %, інші стейкхолдери – 58 %. Понад 50 % опитуваних використовують аналітичну записку за наступними категоріями стейкхолдерів: керівники, бухгалтери, незалежні аудитори, що обумовлено їх професійною діяльністю;

– особливо складовою інформаційною забезпечення зацікавлених сторін є аудиторський звіт, форма та вимоги до змісту якого затвердженні на законодавчому рівні, зокрема Міжнародні стандарти аудиту та

Закон України Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність. Проведене опитування дозволило отримати наступні результати щодо використання аудиторського звіту в професійній діяльності зацікавлених користувачів: по-перше, власники – 19 %, що обмовлено обов'язковістю аудиту для деяких організаційно-правових форм; потенційні інвестори – 100 %, адже для прийняття інвестиційного рішення потрібно впевнитися в достовірності фінансової звітності підприємств, а за умови використання аналітичних процедур аудитором є можливість оцінити фінансовий стан підприємств – об'єкту інвестування; керівники – 29 %, характерне для підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, звітність яких підлягає обов'язковому аудиту; менеджери – 21 %, що характерне лише для тих менеджерів, на яких впливають результати аудиту; бухгалтери – 29 %, що пов'язано із удавленням організації та методики облікового відображення, виправлення помилок та змін до облікової політики підприємства; незалежні аудитори – 100 %, в даному випадку аудиторський звіт виступає як результат діяльності підприємства за звітний період, так і об'єктом дослідження за попередні періоди для цілей аудиту фінансової звітності; державні службовці – 19 %, в діяльності випадків органи статистики та фіскальної служби; інші зацікавлені сторони – 61 % для цілей наукових досліджень;

– неофіційну інформацію для прийняття управлінських рішень щодо діяльності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів використовують лише власники – 100 %, потенційні інвестори – 100 %, керівники – 38 %, інші зацікавлені сторони – 5 %. Це обумовлено тим, що зазначенні категорії приймають рід стратегічних рішень, що можуть базуватися на неофіційній інформації. Усі інші категорії опитаних зацікавлених сторін не використовують неофіційну інформацію для прийняття управлінських рішень.

Таблиця 4

Вид аудиторських звітів щодо фінансової звітності підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів Житомирської області (2017 звітний рік)

Підприємство	Вид аудиторського звіту	
	Шифр	Назва
ПАТ «Соколівський кар'єр»	02	із застереженням
ПАТ «Коростишівський кар'єр»	02	із застереженням
АТ «Лезниківський кар'єр»	02	із застереженням
ПрАТ «Корнинський кар'єр «Леопард»	02	із застереженням
АТ «Коростенський кар'єр»	01	безумовно позитивна
ПАТ «Попільнянський спецкарьер»	02	із застереженням
ПрАТ «Омелянівський гранітний кар'єр»	02	із застереженням
ТОВ «Омелянівський кар'єр»	<u>02</u>	із застереженням

Джерело: власні дослідження

В контексті оцінки якості інформаційного забезпечення, зокрема фінансової звітності нами були проаналізовані аудиторські звіти підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів, що функціонують на території Житомирської області. Результати вивчення аудиторських звітів на предмет їх виду, а саме: немодифікований, модифікований умовно-позитивний, модифікований із застереженнями та відмова від висловлення думки, представлені в таблиці 4.

Виходячи із вище зазначеного фінансова звітність, що піддавалася незалежному аудиту в більшій підтверджена на рівні модифікованого аудиторського звіту із застереженнями. Лише фінансова звітність АТ «Коростенський кар'єр», характеризується аудиторською думкою на рівні безумовно позитивна. Аналізуючи аудиторські звіти на предмет порушень, нами систематизовані наступні види помилок:

- в частинні необоротних активів: виникали питання щодо переоцінки основних засобів, визначення справедливої вартості основних засобів й відповідно формування положень облікової політики щодо її регулювання (ПрАТ «Корнинський кар'єр «Леопард», ТОВ «Омелянівський кар'єр», ПАТ «Соколівський кар'єр»); порушення щодо застосування критеріїв визнання активів в частинні вартісної межі віднесення об'єкту до основних засобів (ПрАТ «Корнинський кар'єр «Леопард»); проблеми документального відображення земельних ресурсів (АТ «Лезниківський кар'єр»); неправомірне відображення об'єктів основних засобів (АТ «Лезниківський кар'єр»)

- в частинні розрахунки та грошових коштів: порушення вимог нарахування та використання резерву сумнівних боргів (ПрАТ «Корнинський кар'єр «Леопард», ТОВ «Омелянівський кар'єр», ПАТ «Соколівський кар'єр», ПАТ «Коростишівський кар'єр», АТ «Лезниківський кар'єр»);

- в частинні зобов'язань: нарахування резерву виплат відпусток (ПрАТ «Корнинський кар'єр «Леопард», ПАТ «Соколівський кар'єр»);

- інші об'єкти: судові суперечки (АТ «Лезниківський кар'єр»);

- витрати майбутніх періодів: невідповідність відображення та списання витрат на розробку кар'єрів (ПАТ «Попільнянський спецкарьер»).

Анкетування різних категорій зацікавлених сторін передбачало ідентифікацію об'єктно-предметного поля застосування інформації про діяльність підприєм-

ства в контексті прийняття управлінських рішень. Це дозволило встановити наступне:

- для прийняття інвестиційних рішень інформацію про діяльність підприємства використовують: власники – 100 % опитаних, потенційні інвестори – 100 % опитаних, менеджери – 81 % опитаних;

- для прийняття виробничих рішень виробничого характеру ситуація наступна: 79 % – власники, 100 % – керівники, 100 % – менеджери, 100 % – бухгалтери, 100 % – працівники;

- для прийняття рішень в іншій сфері діяльності підприємства в анкеті стовідсотково відповіли усі групи опитаних зацікавлених сторін крім потенційних інвесторів.

Щодо часового прояву управлінських рішень на основі отриманої інформації користувачів відповіли наступним чином:

- власники підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів використовують різноманітну інформацію про господарську діяльність для прийняття поточних рішень – 100 % опитаних, тактичних – 100 % та стратегічних – 100 %.

- потенційні інвестори використовують інформацію лише для прийняття стратегічних рішень, що обумовлено потребою вкладання коштів в діяльність підприємства на довгострокову перспективу;

- 100 % керівників використовують інформацію для прийняття поточних та тактичних управлінських рішень та взагалі не використовують стратегічних рішень.

- щодо менеджерів ситуація наступна: 100 % для поточних рішень та тактичних. Стратегічні рішення не приймаються;

- бухгалтери в межах свої посадових обов'язків приймають поточні (100 %) та тактичні рішення (83 %);

- працівники приймають поточні та тактичні рішення. За зазначеними критеріями позитивно відповіли усі опитані працівники;

- незалежні аудитори використовують облікову та аналітичну інформацію про господарську діяльність для прийняття поточних управлінських рішень – 100 %, тактичних – 100 % та стратегічних – 100 %. Це обумовлено тим, що аудитори мають оцінити фінансову звітність як для зацікавлених сторін так і в контексті формування клієнтського капіталу для подальших звітних періодів;

- державні службовці використовують інформацію про господарську діяльність підприємства лише для поточних управлінських рішень;

– інформація про господарську діяльність підприємства з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів цікава іншим зацікавленим користувачам для прийняття тактичних та стратегічних рішень.

Однією із складових ідентифікації інформаційних запитів користувачів є визначення інформації про пріоритетні об'єкти управління господарською діяльністю підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів:

– найбільш пріоритетним об'єктом управління є обсяги виробництва. Зокрема, для 100 % власників, потенційних інвесторів, керівників, менеджерів, бухгалтерів, працівників, аудиторів та інших користувачів. Лише для 29 % державних службовців інформація про обсяги виробництва є корисною;

– пов'язаним об'єктом з обсягами виробництва є отриманні доходи від реалізації продукції, товарів, робіт та послуг, проте в даному контексті результати анкетування є іншими: власники, потенційні інвестори, керівники, бухгалтери, працівники, незалежні аудитор та інші користувачі – 100 %; 10 % – менеджерів та 29 % – державних службовців;

– інформація про витрати за елементами цікава наступним користувачам: власники – 70 %, керівники – 100 %, бухгалтери – 100 %, незалежні аудитори – 100 %, інші користувачі – 100 %. Державні службовці – 29 %. Інші категорії користувачів не використовують таку інформацію.

– собівартість є особливою категорією та інформація про неї цікава: 93 % власників; 100 % потенційних інвесторів, керівників, бухгалтерів, незалежних аудиторів, інших користувачів; 79 % менеджерів та 29 % державних службовців;

– інформація про прибуток цікава: власникам – 100 %, потенційним інверторам – 100 %; керівникам – 100 %, менеджерам – 13 %, бухгалтерам – 100 %, незалежним аудиторам – 100 %, державним службовцям – 29 %, іншим користувачам – 100 %;

– важливим об'єктом в управлінні господарською діяльністю підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів є капітальні інвестиції. Інформація про прибуток цікава 100 %; власників, керівників, бухгалтерів, незалежних аудиторів та інших зацікавлених користувачів; 10 % – менеджерів, 29 % – державних службовців;

– особливістю господарської діяльності з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів є використання корисних копалин. Зазначена інформація цікава: власникам – 93 %, потенційним інверторам – 100 %, керівникам – 100 %, менеджерам – 13 %, бух-

галтерам – 100 %, незалежним аудиторам – 100 %, державним службовцям – 29 %, іншим зацікавленим користувачам – 100 %.

Опитування щодо корисності аналітичної інформації для зацікавлених сторін, дозволяє визначити наступні тенденції:

– аналіз обсягів та структури виробництва та реалізації продукції: 100 % керівники та інші зацікавлені особи, 59 % – менеджери, 48 % – бухгалтери, 3 % – працівники;

– аналіз ефективності використання природних ресурсів [11]: 100 % – керівники, 59 % – менеджери, 48 % – бухгалтери, 3 % – працівники, 55 % – незалежні аудитори, 100 % – інші зацікавлені користувачі;

– аналіз ефективності використання інших економічних ресурсів (фінансові, трудові, матеріальні та інші): 70 % – власники, 100 % – керівники, 100 % – бухгалтери, 100 % – незалежні аудитори, 29 % – державні службовці, 100 % – інші зацікавлені користувачі;

– аналіз собівартості продукції підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів: 95 % – керівники, 56 % – менеджери, 48 % – бухгалтери, 3 % – працівники, 55 % – незалежні аудитори, 100 % – інші зацікавлені особи;

– аналіз фінансових результатів: власники – 79 %, керівники – 90 %, бухгалтери – 83 %, працівники – 3 %, незалежні аудитори – 100 %, інші зацікавлені особи – 100 %;

– фінансовий аналіз: 29 % – керівники, 67 % – бухгалтери, 100 % – незалежні аудитори, 100 % – інші зацікавлені особи;

– стратегічний аналіз: 29 % – керівники, 100 % – інші зацікавлені особи;

– результати інших видів економічного аналізу використовують лише 91 % інших зацікавлених осіб.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило ідентифікувати інформаційні запити користувачів за формою та змістом, а також пріоритетність різного роду інформації та її джерел для різних груп зацікавлених сторін. Отриманні результати анкетування вказують, що існуюча система інформаційного забезпечення управління господарською діяльністю підприємств з видобування корисних копалин та розробки кар'єрів не в повній мірі забезпечує інформаційні інтереси користувачів як в контексті поточних так і стратегічних управлінських рішень. Визначенні пріоритетні об'єкти управління господарською діяльністю досліджуваних підприємств. Встановлено необхідність розвитку методики економічного аналізу діяльності досліджуваних підприємств, яка в б враховувала галузеву специфіку.

Список використаних джерел:

1. Бондар В.П. Якість аудиту та фактори її підвищення. *Вісник ЖДТУ*. 2008. № 4(46). С. 22–27.
2. Герасимчук З.В., Тендюк А.О. Теоретичні основи управлінського аналізу. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. Тернопіль : Видавничополіграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. Том 14. № 1. С. 7–16.
3. Голячук Н.В., Рихлюк В.С. Потреби в обліковій інформації різних категорій користувачів. URL: [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZhvaN6s2NZYJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/esnem_2012_9\(2\)_18.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZhvaN6s2NZYJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/esnem_2012_9(2)_18.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua) (дата звернення: 26.12.2019).
4. Итыгилова Е.Ю., Бычкова С.М. Контроль качества аудиторской деятельности : монография. Москва : ИД Научная библиотека, 2015. 476 с.
5. Ліпич Л.Г., Іванків О.Я. Визначення зацікавлених сторін підприємства, їх потреб та очікувань. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/16788/1/155-lipych-252-253.pdf> (дата звернення: 26.12.2019).

6. Шалімова Н.С. Користувачі аудиторської інформації та їх потреби в контексті забезпечення соціальної відповідальності аудиту як інституту. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. № 6/5(26). С. 25–31.
7. Яцко М.В. Особливості розкриття інформації для зовнішніх користувачів без фінансового інтересу через процес оприлюднення. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Вип. 3(40). С. 84–88.
8. Тарасова Т.О. Професійне судження бухгалтера як основа інноваційного розвитку системи обліково-аналітичного забезпечення управління. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. Вип. 1. С. 260–280.
9. Popadynets, I., Andrusiv, U., Shtohryn, M & Galtsova, O. (2020). The effect of cooperation between universities and stakeholders: Evidence from Ukraine. *International Journal of Data and Network Science*, 4(2), 199–212. doi: 10.5267/j.ijdns.2020.1.001
10. Cherchata, A., Popovychenko, I., Andrusiv, U., Simkiv, L., Kliukha, O & Horai, O. (2020). A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises. *Management Science Letters*, 10(3), 631–640. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.016
11. Cherchata A.O., Andrusiv U.Y. (2018). Reengineering of business-processes of enterprise as an instrument of their improvement and development. *Problems of modern science: Collection of scientific articles*. Fadette editions, Namur, Belgium, pp. 59–63.

References:

1. Bondar, V.P. (2008). Jakist' audytu ta faktory i'i' pidvyshhennja [The quality of the audit and its enhancement factors]. *Visnyk ZhDTU*, vol. 4(46), pp. 22–27.
2. Gerasymchuk, Z.V. (2013). Teoretychni osnovy upravlins'kogo analizu [Theoretical foundations of management analysis] (eds Gerasymchuk Z. V., Tendjuk A. O., Shkaraban S. I). Ternopil': Vydavnychopoligrafichnyj centr Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universytetu "Ekonomichna dumka", vol. 1, pp. 7–16.
3. Goljachuk, N.V., Ryhljuk, V.S. Potreby v oblikovij informacii' riznyh kategorij korystuvachiv [The accounting needs of different categories of users]. Available at: [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZhvaN6s2NZYJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/ecnem_2012_9\(2\)_18.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZhvaN6s2NZYJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/ecnem_2012_9(2)_18.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua) (accessed 26 December 2019).
4. Itygilova, E.Ju., Bychkova, S.M. (2015). Kontrol' kachestva auditorskoj dejatel'nosti [Audit Quality Assurance]. Moskva: ID Nauchnaja biblioteka, 476 p.
5. Lypych, L.G., Ivankiv, O.Ja. Vyznachennja zacikavlenyh storin pidprijemstva, i'h potreb ta ochikuvan' [Identify the stakeholders of the enterprise, their needs and expectations]. Available at: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/16788/1/155-lipych-252-253.pdf> (accessed 26 December 2019).
6. Shalimova, N.S. (2015). Korystuvachi audytor's'koi' informacii' ta i'h potreby v konteksti zabezpechnnja social'noi' vidpovidal'nosti audytu jak instytutu [Audit information users and their needs in the context of ensuring the social responsibility of the audit as an institution]. *Tehnologicheskij audit i rezervy proizvodstva*, vol. 6/5(26), pp. 25–31.
7. Jacko, M.V. (2013). Osoblyvosti rozkryttja informacii' dlja zovnishnih korystuvachiv bez finansovogo interesu cherez proces opryljudnennja [Features of disclosure to external users without financial interest through the disclosure process]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo universytetu*, no. 3(40), pp. 84–88.
8. Tarasova, T.O. (2017). Profesiine sudzhennia bukhhaltera yak osnova innovatsiinoho rozvytku systemy oblikovo-analitychnoho zabezpechnnja upravlinnia [Professional judgment of the accountant as a basis for innovative development of accounting and analytical management]. *Problemy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, vyp. 1, pp. 260–280.
9. Popadynets, I., Andrusiv, U., Shtohryn, M. & Galtsova, O. (2020). The effect of cooperation between universities and stakeholders: Evidence from Ukraine. *International Journal of Data and Network Science*, 4(2), pp. 199–212. doi: 10.5267/j.ijdns.2020.1.001
10. Cherchata, A., Popovychenko, I., Andrusiv, U., Simkiv, L., Kliukha, O & Horai, O. (2020). A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises. *Management Science Letters*, 10(3), pp. 631–640. doi: 10.5267/j.msl.2019.9.016
11. Cherchata, A.O., Andrusiv, U.Y. (2018). Reengineering of business-processes of enterprise as an instrument of their improvement and development. *Problems of modern science: Collection of scientific articles*. Fadette editions, Namur, Belgium, pp. 59–63.

ІННОВАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 339.9:338.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/155-13>

Морозова С. А.

Орловська Ю. В.

доктор економічних наук, професор,
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Morozova Svitlana, Orlovska Yuliia

Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

ІННОВАЦІЙНА ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНІСТЬ РОЗВИТКУ
КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ

В статті досліджуються чинники інноваційного розвитку економічних систем країн Європейського Союзу та України, які впливають на успішність інтеграційних взаємодій та стале економічне зростання. Доводиться, на основі порівняння різних теоретичних підходів, що сучасна центр-периферійність розвитку суспільних систем в інтеграційному об'єднанні, відповідає динамічній ієрархічній структурі, а драйверами цього розвитку виступають інноваційні процеси в економічних системах країн. З'ясовано, що генеруючий та проблемний підходи є найбільш адекватними для характеристики та оцінки інноваційної центр-периферійності розвитку країн. Запропоновано систему з десяти індикаторів для оцінки інноваційного розвитку країн та здійснено кластерний аналіз країн ЄС та України за цими індикаторами та за період з 2005 по 2018 роки. Доведено ієрархічну структуру інноваційного європейського простору та виділені шість кластерів країн. Виявлені відмінності між кластерами країн дозволили їх згрупувати в три блоки центр-периферійної моделі: інноваційний центр; інноваційна провінція та інноваційна периферія. Запропонована архітектоніка моделі «Інноваційна центр-периферійність», яка виявляє кількість та якість «переходів» країн між кластерами (динаміку композиції країн) та сталий перелік країн «інноваційного центру», що є майже незмінним за досліджуваній період. Здійснено порівняльний аналіз детермінант інноваційного розвитку країн кожного з блоків центр-периферійної моделі. Доведено, що Україна як одна з країн блоку «інноваційної периферії» задля успішної євроінтеграції та конвергенції економічного розвитку повинна розробити стратегію переходу до блоку країн «інноваційної провінції» завдяки переходу до найближчого (прикордонного) кластеру країн. Обґрунтовані ключові орієнтири найбільш адекватної стратегії інноваційного розвитку України.

Ключові слова: центр-периферійна модель, ієрархічна структура, інноваційний розвиток, країни ЄС, Україна, кластерний аналіз, детермінанти інноваційного розвитку.

INNOVATIVE CORE-PERIPHERY OF EU COUNTRIES DEVELOPMENT

The article examines the factors of innovative development of the EU's and Ukraine's economic systems, which affect the success of integration interactions and sustainable economic growth. It has been proved, based on a comparison of different theoretical approaches that the modern core-peripheral development of social systems in the integration association corresponds to a dynamic hierarchical structure. The authors believe that the drivers of this development are innovation processes in economic systems. It has been found that generating and problem-based approaches are the most adequate approaches for characterizing and assessing the innovative core-peripheral development of countries. A system of ten indicators for assessing the innovative development of countries has been proposed and a cluster analysis of the EU and Ukraine countries according to these indicators and for the period from 2005 to 2018 has been carried out. The hierarchical structure of the innovative European space has been proved and six clusters of countries have been selected. The identified differences between the clusters of countries allowed them to be grouped into three blocks of the core-peripheral model: the innovation center; innovation province and innovation periphery. The architecture of the "Innovation Center-Peripherality" model has been proposed. That model has revealed the number and quality of countries "transitions" between clusters (dynamics of the composition of countries) and a stable list of "innovation center" countries, which is almost unchanged over the period. The comparative analysis of innovative development determinants for the countries from each of core-peripheral model blocks has been carried out. It has been proved that Ukraine, as one of the countries of the "innovation periphery" bloc, for the sake of successful European integration and convergence of economic development must develop a strategy for transition to the "innovation province" bloc through the transition to the nearest (border) cluster. The key guidelines of the most adequate strategy of innovative development of Ukraine have been substantiated.

Keywords: center-peripheral model, hierarchical structure, innovative development, EU countries, Ukraine, cluster analysis, determinants of innovative development.

Актуальність проблеми. В останні півтора десятиріччя економіка Європейського Союзу характеризується трансформаційним розвитком економічних систем країн-членів, аналіз розвитку яких (що був

проведений в попередньому підрозділі) доводить, що навіть зріла економіка, з наявністю сформованого інноваційного простору та відповідного інституційного оформлення, не застрахована від ризиків неста-

більшого розвитку глобального середовища. Більш того, традиційні джерела та механізми підвищення конкурентоспроможності економік країн-членів ЄС поступово вичерпують себе і, в силу наростаючої конкуренції на світовому ринку, необхідний пошук нових. Необхідно переосмислення політики економічного розвитку країн ЄС з урахуванням його інноваційного аспекту. Враховуючи те, що з початку XXI ст. кількість членів Європейського Союзу збільшилась майже вдвічі та характеристики їх розвитку дуже різняться, актуальним питанням стає розвиток тенденцій взаємовідносин в інноваційній сфері країн-членів ЄС в межах динамічної та цілісної «центр-периферійної» моделі для дослідження особливостей ієрархічної структури інноваційного розвитку країн Євросоюзу.

Центр-периферійним відносинам суб'єктів регіонального, національного та наднаціонального рівнів присвячені праці І. Валерстайна, А. Хіршмана, Г. Мюрдаля, Дж. Фрідмана, С. Роккана, Ю. Преображенського, І. Пилипенка, В. Черторижського та інших науковців. Водночас, саме інноваційна сфера у її тісному зв'язку з економічною системою країни потребує додаткового дослідження на предмет її убудованості в загальноєвропейську модель міжкраїнових взаємодій, що забезпечує дифузії інновацій та спільний конвергентний розвиток.

Мета статті полягає в з'ясуванні специфіки інноваційної центр-периферійності європейського економічного простору та з'ясуванні перспектив та орієнтирів інноваційного розвитку України в контексті її конкурентоспроможності та європейської інтеграції.

Викладення основного матеріалу дослідження. Серед головних об'єктивних закономірностей, що визначають територіальну організацію суспільства, вчені особливо виділяють [1] ієрархічність суспільно-територіальних структур. В її основі лежать відміни в масштабах розвитку та значимості функцій компонентів цих структур. Ця ієрархічність проявляється у «вертикальній» підпорядкованості та взаємообумовленості розвитку компонентів в складних суспільно-територіальних утвореннях. Така ієрархічність тісно пов'язана з дифузним характером територіального розвитку суспільства. При цьому будь-які інновації «переміщуються» від ядер вищого до ядер нижчого ієрархічного рівня, даючи їм нові імпульси розвитку [1, с. 45]. Такі підходи знайшли своє втілення в теоріях центр-периферійного розвитку.

Центр-периферійність суспільного розвитку в класичних теоріях зазвичай описується *центро-периферійними залежностями* [2; 3], які можна поділити на наступні види: 1) які оперують на рівні наднаціональних структур, зокрема, глобальних (А. Хіршман [4], С. Фуртадо [5], І. Валерстайн [6; 7]) та 2) які діють на рівні держави (теорії Г. Мюрдаля [8], Дж. Фрідмана [9], С. Роккана [10; 11]). Перший тип залежностей знайшов втілення в першу чергу у відомій світ-системній моделі І. Валерстайна. Світ-системна модель описує структурні взаємозв'язки глобального економічного простору в умовах ринкової економіки. Однак, відкритим залишається питання, які саме критерії повинні лежати в основі ідентифікації країн в якості «центрів» або «периферії». Існують різні підходи до такої класифікації. Так до найбільш обґрунтованої методології відноситься підхід, який розглядає «центр» в якості

генератора інновацій різного характеру, які проникають в «напівпериферію» і частково «периферію», змінюючи їх і всю систему в цілому [12]. Враховуючи те, що в «зв'язці» технологічних процесів і дифузії інновацій найбільш часто та продуктивно обговорюються сутність і процеси внутрішньої динаміки центр-периферійної моделі, можна зробити висновок що інноваційний розвиток запускає ланцюгові зміни у всіх підсистемах економічної системи.

На основі світ-системного підходу в економічній географії сформувалася і набула широкого поширення концепція «центр – периферія» – модель взаємодії центральних і периферійних районів в процесі їхнього розвитку, яка у класичному вигляді була розроблена Джоном Фрідманом [9]. Відповідно до його концепції нерівномірність економічного зростання і процес просторової поляризації неминуче породжують диспропорції між так званим ядром і периферією. У цій моделі невеликої по території центр, який об'єднує найбільш передові технічні, технологічні та соціальні нововведення, протиставляється величезною периферією – слабозвиненим територіям з уповільненою модернізацією, які виступають джерелом ресурсів і споживачем інновацій. Периферія внутрішньо неоднорідна: ближня і далека. Ближня периферія (її ще називають «провінція» і саме цей термін нами вживатиметься) тісно пов'язана з центром, який має безпосередній вплив на її розвиток, в «далекій периферії» вплив центру практично не проявляється. Процес просторового поширення нових досягнень носить назву «дифузія нововведень» і є важливою складовою моделі. Певна технологія, зародившись в одному місці, поступово поширюється все далі. При цьому в місці виникнення інновація стає все більш використовуваною і яскраво вираженою

Як зазначають сучасні вчені [13], розгляд внутрішніх відмінностей в центр-периферійних системах (ЦПС) ґрунтуються або на внутрішньосистемних особливостях, або на відносинах між «центральною» і «периферійною» одиницями. При цьому якщо підходи першого типу спрямовані на вивчення метричних властивостей простору (близькість, однорідність, віддаленість), то підходи другого типу – на топологічних і системних властивостях (цілісність, зв'язаність тощо). Ю. Преображенський аналізує, серед інших, *генеруючий та проблемний підходи*, які ми вважаємо доречним використати для пояснення відносин в інноваційній центр-периферійній моделі інтеграційних об'єднань (ЄС, зокрема). Сутність першого підходу полягає в тому, що Центр є *генератором інновацій* різного характеру, які проникають в Провінцію і частково Периферію, змінюючи їх і всю систему в цілому. Автор зазначає [13], що саме у «зв'язці» технологічних процесів і дифузії інновацій найбільш часто обговорюються сутність і процеси внутрішньої динаміки центр-периферійної моделі. Технологічний розвиток запускає ланцюгову низку змін у всіх підсистемах. Відповідно, невиконання Центром своїх функцій як генератора інновацій веде до ослаблення всієї ЦПС. При такому негативному розвитку подій система може розглядатися з позицій *проблемного підходу*. Відмінності між Центром і Периферією за певними показниками розглядаються саме як просторова нерівність. На такому тлі можливі і реальні процеси активного інноваційного

розвитку в країнах Периферії, що сприяє дифузії інновацій «знизу – наверх» та змінює загальну композицію країн в їхній ієрархічній структурі.

В контексті досягнення мети дослідження та враховуючи вище зазначене можна висунути гіпотезу щодо специфіки інноваційного розвитку в країнах ЄС, а саме щодо його ієрархічної структури. Так, взаємодія виробничих структур щодо продукування та впровадження інновацій та нових технологій здійснюється у вигляді нерівного обміну між інноваційно розвиненими країнами, тобто центром (інноваційним ядром) з одного боку, а також менш інноваційно розвинутою периферією та проміжною зоною (інноваційною провінцією). Для підтвердження або спростування гіпотези щодо ієрархічної структури інноваційного розвитку країн ЄС, нами при обґрунтуванні переліку показників для такої оцінки запропоновано наступний концептуальний підхід:

1) обов'язкове включення до аналізу показників (індикаторів), що оцінюють рівень конкурентоспроможності, а тому і впливають на *інноваційний клімат* і на *інноваційну привабливість*.

Для цього пропонується використання тих складових глобального індексу конкурентоспроможності (GCI), які відображають потенціал інноваційного розвитку та його результативність. В якості виміру першої ознаки може бути використаний субіндекс витрат на НДР (у % до ВВП); в якості виміру другої ознаки – субіндекси «кількість патентних заявок», «заявки на торгові марки» та «кількість наукових публікацій».

2) обов'язкове включення до аналізу показників, що оцінюють готовність для майбутнього виробництва (інноваційного, що відображає орієнтири нової промислової революції «Індустрія 4.0»), у вигляді складових відповідного міжнародного рейтингу *Оцінки готовності до майбутнього виробництва (Readiness for the Future of Production)*.

Слід зазначити, що у міру того, як четверта промислова революція («Індустрія 4.0») набирає обертів, особи, які приймають рішення, стикаються з новим набором невизначеностей щодо майбутнього виробництва. Швидко розвиваються технології, такі як «Інтернет речей», штучний інтелект, робототехніка й адитивне виробництво тощо, які фундаментально перетворюють глобальне виробництво. У доповіді «Оцінка готовності до майбутнього виробництва 2018» [14] робиться спроба підвищити обізнаність щодо факторів і умов, необхідних для перетворення виробничих систем, і допомогти країнам оцінити їх готовність до майбутнього. Запропоновано вимірювати, наскільки добре країни можуть формувати і отримувати вигоду з мінливого характеру виробництва за допомогою прийняття нових технологій.

Оцінка складається з двох груп індексів: 1) «структура виробництва», яка представляє поточний стан виробничих можливостей, і 2) «драйвери виробництва», які представляють майбутній стан виробництва, – і вимірює стан країни для вкладання коштів у нові технології з метою удосконалення виробничої бази. Для цілей нашого аналізу доречно використати такий комплексний індикатор «драйверів виробництва», як «Глобальна торгівля та інвестиції», який в свою чергу може бути вимірним відповідними індикаторами міжнародної торгівлі та міжнародних інвес-

тиційних потоків, тобто обсягами експорту та імпорту товарів та послуг; прямими іноземними інвестиціями (в країну; з країни).

3) обов'язкове включення до аналізу показників, що відображають наявність інтенсивного чинника економічного зростання, найбільш показовим з яких (серед доступних статистичних індикаторів) є частка високотехнологічної продукції в експорті країни;

4) очевидно також, що до загального переліку показників необхідно також додати і показник ВВП на душу населення як основний індикатор міцності економічної системи будь-якої країни.

Результуючий перелік, що пропонується нами для оцінки інноваційного розвитку економічних систем країн ЄС та України, складається з таких десятиох індикаторів: ВВП на душу населення; експорт товарів та послуг; імпорт товарів та послуг; прямі іноземні інвестиції: приплив (анг. FDI inflows); прямі іноземні інвестиції: відтік (анг. FDI outflows); витрати на НДР, % від ВВП; заяви на патенти резидентів; частка високотехнологічної продукції в загальному експорті %; заяви на торговельні марки; кількість науково-дослідних публікацій.

Для аналізу використовувалися дані в розрізі країн-членів Європейського Союзу та України, період дослідження 14 років – з 2005 по 2018 рр. Однакова структура таблиць для кожного з індикаторів (14 років для 29-х країн: ЄС-28 та України) та задіяна комп'ютерна програма (мова програмування Python) дозволили отримати навчальну вибірку з 4060 записів для всіх 10-х індикаторів разом.

Кількість кластерів (груп, на які будуть поділені досліджувані країни) визначалась автоматично, з використанням самоорганізаційної нейронної мережі Кохонена. Крім того, показники (індикатори у вибірці), що залучені до кластерного аналізу, були попередньо приведені в нормалізований вигляд з використанням приведення до середньоквадратичного відхилення як методу стандартизації даних. Для реалізації кластеризації використовувалась аналітична платформа Deductor. В результаті самоорганізованого навчання (без вчителя) нейронної мережі всі «країни – нейрони мережі» згрупувались у 6 кластерів. Для здійснення подальшого моделювання ситуації країни нами були відображені відповідно до розташування в кластерах із зазначенням відповідних переходів (табл. 1).

Використовуючи результати кластеризації, стало можливим виокремити сучасну центрально-периферійну композицію європейського простору у контексті інноваційного розвитку (рис. 1). Як видно з рисунку, «інноваційним центром» (ядром) є країни Нульового та Першого кластеру, «інноваційною периферією» – країни п'ятого кластеру, а країни другого, третього та четвертого кластерів є класичною напівпериферією, яку ми назвали «інноваційна провінція» (терміном «провінція» часто заміщають термін «напівпериферія»).

Як зазначає І. Пилипенко, розвиток і взаємодія між Центром і Периферією здійснюється за законами самоорганізації і синергетики. Різниця місць географічних об'єктів породжує *взаємодію між ними*. За системною концепцією, це – процес самоорганізації множин географічних об'єктів, що проявляється в утворенні геосистем, геокомплексів. Отже, центрально-периферійна організація геопростору – результат самоорганізації і міра його розвитку [1, с. 46].

Запропонована нами модель (рис. 1) виявила певні знакові тенденції цитро-периферійного інноваційного розвитку. По-перше, виявилось, що 16 країн (із досліджуваної групи з 29 країн) постійно перебували в межах своїх кластерів (не робили жодних «переходів»). Натомість 13 країн здійснили такі переходи, більшість з яких (8) відбулося в останні три роки. По-друге, «інтенсивність» переходів була більшою «до центру», про що свідчить сумарний градієнт переходів: до центру він склав 7, а від центру – тільки 5 (сумарний градієнт переходів ми розраховуємо як суму кластерів, між якими відбувся перехід; наприклад, якщо перехід відбувся між кластерами «2» та «3» – градієнт дорівнює одиниці, якщо між «2» та «4» – градієнт дорівнює двом). По-третє, кількість переходів була більшою «від центру» і це відбувалось за рахунок «зворотніх переходів», коли країна на деякий час переходила до кластеру з більш інноваційно розвинутими НІС країн, а потім «поверталась» в свою вихідну позицію).

Таким чином, національні інноваційні системи (НІС) країн-членів ЄС та України формують динамічну композиційну модель інноваційної центро-периферійності, в якій переміщення країн «до центру» означає успішний інноваційний розвиток економічних систем та їхню високу конкурентоспроможність. Детермінанти інноваційного розвитку можна з'ясувати та охарактеризувати за допомогою детального аналізу складових (субіндексів) основних індексів інновацій-

ної конкурентоспроможності країн. Важливо з'ясувати ті субіндекси, які найбільшою мірою впливають на загальне значення відповідного індексу і тому – на рівень міжнародної конкурентоспроможності певної країни та її інвестиційну привабливість. Для виявлення детермінант успішності інноваційного розвитку НІС європейських країн ми використали поєднання двох світових індексів інноваційного розвитку: Глобального індексу інновацій (GII) та Європейського інноваційного табло (EIS). На нашу думку, таке поєднання індексів комплексно характеризує НІС певної країни як в абсолютних значеннях світового рейтингу GII (тобто, фактичну конкурентну позицію), так і у відносних значеннях відхилення від середнього значення рівня інноваційного розвитку (EIS), які демонструють потенціал майбутньої зміни світової конкурентної позиції НІС країни (в кращу або гіршу сторону).

Глобальний індекс інновацій GII включає в себе 2 підгрупи індикаторів: ті, які оцінюють створення інновацій (innovation input) та ті, що оцінюють випуск інноваційного продукту (innovation output). В свою чергу перша група включає в себе підіндекси: 1) інституції; 2) людський капітал і дослідження; 3) інфраструктура; 4) ринкові показники; 5) бізнес-досвід. Друга група показників включає в себе підіндекси: 6) знання й результати наукових досліджень; 7) креативність. Кожен з підіндексів має в своїй структурі також низку показників. Загальна кількість аналі-

Таблиця 1

Віднесення країн ЄС до відповідних кластерів з переходами по рокам

Кластер	Період, роки	Країна
Нульовий	2005-2018	Данія, Фінляндія, Швеція
	2012-2018	Бельгія (перехід з Четвертого кластеру)
	2005-2016	Австрія
	2017-2018	Великобританія (перехід з Першого кластеру)
Перший	2005-2018	Німеччина, Франція, Люксембург
	2005-2016	Великобританія, Іспанія, Італія,
	2017-2018	Австрія (перехід з Нульового кластеру)
Другий	2005-2018	Нідерланди
	2007-2018	Ірландія (перехід з Третього кластеру)
	2005-2014	Угорщина
	2012	Чехія
	2009	Греція (перехід з П'ятого кластеру)
Третій	2017-2018	Іспанія, Італія (перехід з Першого кластеру)
	2005-2006	Ірландія
	2006-2011	Кіпр (перехід з П'ятого кластеру)
Четвертий	2005-2018	Мальта
	2005-2011	Бельгія
	2009-2018	Естонія (перехід з П'ятого кластеру)
	2008-2016	Португалія (перехід з П'ятого кластеру)
	2005-2010, 2017-2018	Словенія (переходи з П'ятого кластеру)
	2015-2018	Угорщина (перехід з Другого кластеру)
П'ятий	2005-2011, 2013-2018	Чехія
	2005-2018	Болгарія, Україна, Хорватія, Румунія, Словаччина, Латвія, Литва, Польща
	2005-2008, 2010-2018	Греція
	2005-2008	Естонія
	2005, 2012-2018	Кіпр (перехід з Третього кластеру)
	2005-2007, 2017-2018	Португалія (перехід-повернення з Четвертого кластеру)
2011-2016	Словенія	

Джерело: складено авторами

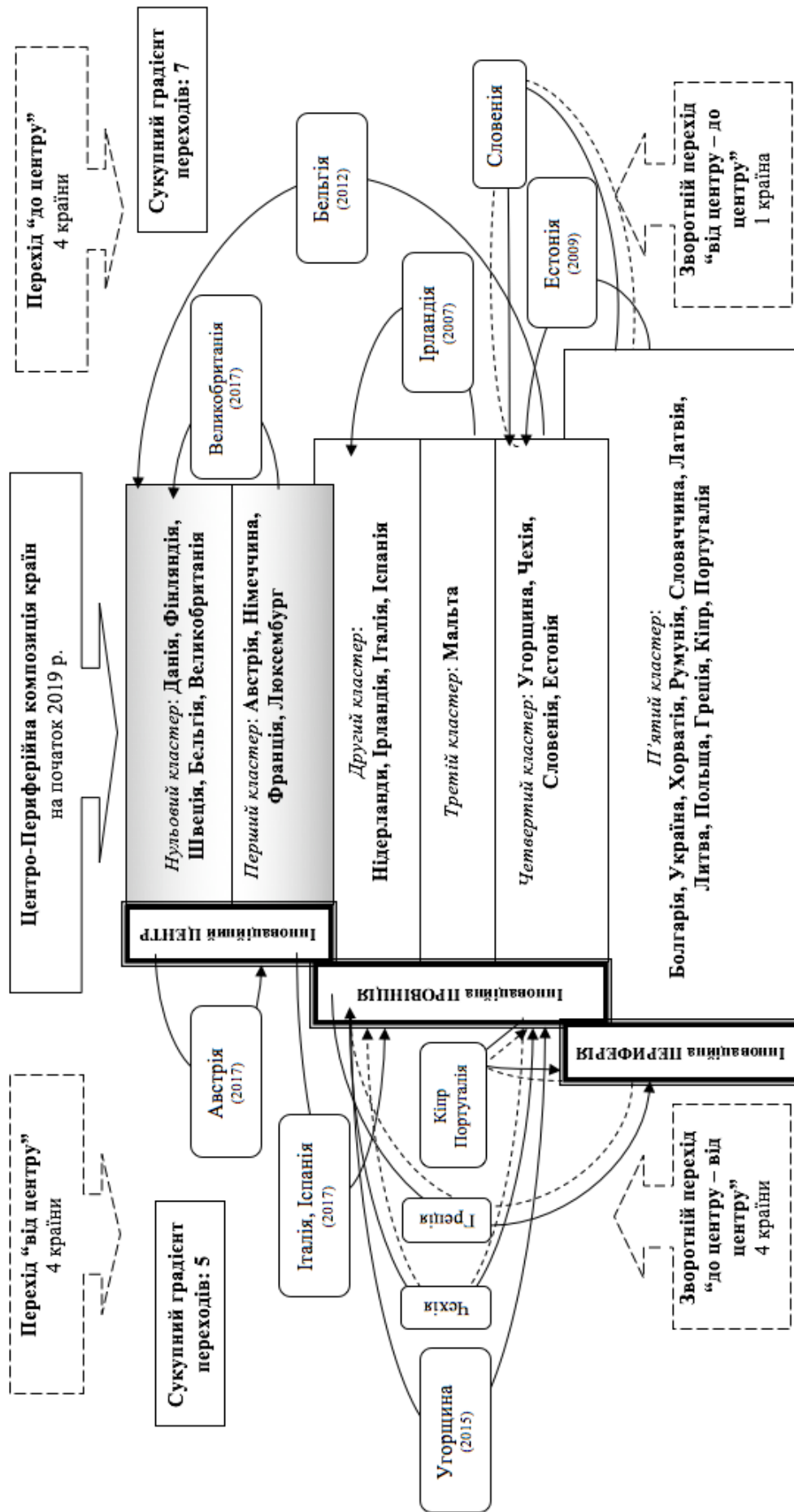

Рис. 1. Архітекстоніка моделі «Інноваційна Центр-Периферійність» для країн ЄС та України, 2005-2018 роки

Джерело: авторська розробка

тичних вихідних даних, включених для аналізу і розрахунку індексу, складає 80 одиниць.

Інноваційний індекс Європейського інноваційного табло (EIS) відображає основні індикатори оцінки ефективності функціонування національної інноваційної системи. Європейського інноваційного табло включає дані щодо країн-членів ЄС, країн-кандидатів на вступ в ЄС та деяких інших країн. Розраховується (узагальнюється) за допомогою десятих субіндексів до чотирьох груп, що характеризують різні аспекти інноваційного розвитку. Це субіндекси групи «Рамкові умови» (основні чинники інноваційної діяльності): 1) людські ресурси; 2) привабливість дослідницьких систем; 3) сприятливе середовище для інновацій; субіндекси групи «Інвестиції» (державні та приватні інвестиції в інновації); 4) фінансування та підтримка (інновацій); 5) інвестиції компаній; субіндекси групи «Інноваційна активність» (на рівні фірми): 6) інноватори; 7) зв'язки та підприємництво; 8) інтелектуальні активи; та субіндекси групи «Вплив», тобто вплив інноваційної діяльності компаній: 9) вплив на зайнятість; 10) вплив на продажі (торгівлю). Усі країни, що залучені до оцінки, залежно від значень узагальнюючого індексу згруповані у чотири групи: «інноваційні лідери», «сильні інноватори», «помірні інноватори» та «повільні інноватори». Для визначення членства в групі використовується наступна схема класифікації:

– інноваційні лідери – це всі країни, результативність (узагальнюючий індекс) яких перевищує на 20 і більше відсотків середній по ЄС показник;

– сильні інноватори – це всі країни, результативність яких знаходиться в межах 90% і 120% від середнього показника результативності по ЄС;

– помірні інноватори – це всі країни, результативність яких знаходиться в межах 50% і 90% від середнього показника результативності по ЄС;

– повільні інноватори – це країни, результативність яких нижче 50% від середнього показника результативності по ЄС.

Для вирішення поставленого завдання виявлення детермінант інноваційного розвитку НІС країн ЄС та України аналіз наведених двох індексів був деталізований до рівня субіндексів для обраного переліку

країн. Так, в підгрупі А «Інноваційний Центр» (Ін-Ц) до аналізу були залучені країни нульового та першого кластерів, які не демонстрували жодних «переходів» між підгрупами в моделі інноваційної центрально-периферійності; це такі країни, як Австрія, Данія, Фінляндія, Швеція та Бельгія. Для підгрупи Б «Інноваційна провінція» (Ін-ПР), яка охоплює другий, третій та четвертий кластери, аналіз здійснено для двох типів країн: тих, що не змінювали лідируючі позиції в кластері 2 (а це самий наближений до Центру кластер) та б) тих, що здійснили «переходи» з підгрупи В. Щодо підгрупи В «Інноваційна периферія» (Ін-ПФ) (всі країни Кластера 5), тут до аналізу були залучені країни, що здійснили регресивний «перехід від центру» (від підгрупи Ін-ПР) – це Греція та Кіпр, а також Україна як остання в міжнародних рейтингах інноваційного розвитку (для визначеної групи країн «ЄС28+1»). Такий аналіз дозволить, з одного боку, з'ясувати детермінанти успішності інноватизації економічних систем країн ЄС (для країн Інноваційного Центру), з іншого – детермінанти такої неуспішності (для країн Інноваційної Периферії) та основні детермінанти (драйвери) переходу «від Периферії до Провінції» і далі – потенціального переходу до Центру. Результати аналізу виявились наступними.

Підгрупа А «Інноваційний Центр, Ін-Ц»

Для кожної з країн найбільш успішними показниками, що забезпечили високу фактичну конкурентну позицію (тобто, значення індексу ГІІ), виявились дещо різні складові індексу. Для Данії, яка посіла 7 місце в світі, найбільший внесок в загальний рейтинг здійснює субіндекс «Людський капітал та дослідження» (табл. 2). Той же самий показник є домінуючим і для Австрії (21 місце), і для Бельгії (23 місце) та Фінляндії (6 місце в світі за індексом ГІІ). Для Швеції (2 місце в світі) найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють субіндекси «Знання й результати наукових досліджень» та «Інфраструктура». Субіндекс «Інституції» виявився найбільш вагомим для Фінляндії (поряд із зазначеним вище субіндексом).

Таким чином, детермінантами успішного інноваційного розвитку в групі країн Центру можна вважати розвиток інституцій, що забезпечують інноваційний розвиток НІС та якість людського капіталу і дослід-

Таблиця 2

Детермінанти інноваційного розвитку підгрупи «Інноваційний Центр» в координатах Глобального індексу інновацій ГІІ

Субіндекси індексу ГІІ		Середнє значення для країн-представників «Інноваційного центру»			Для якої країни має найбільше значення
		2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Innovation Input	Інституції	12	11	11	Фінляндія
	Людський капітал і дослідження	5	8	8	Австрія, Бельгія, Фінляндія, Данія
	Інфраструктура	15	15	13	Швеція
	Ринкові показники	20	22	26	
	Бізнес-досвід	13	12	10	
Innovation Output	Знання й результати наукових досліджень	17	16	14	Швеція
	Креативність	15	15	18	

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17; 18; 19; 20]

жень в інноваційних процесах (про високу значимість свідчать високі значення рейтингових місць). «Знання й результати наукових досліджень» та «Інфраструктура» слід також вважати суттєвими складовими успішності розвитку НІС країн підгрупи А («Інноваційний центр»).

Для кожної з країн даної підгрупи також виявились дещо різними складові індексу EIS, які є найбільш показовими індикаторами «відхилення від середнього по ЄС» значення рівня інноваційного розвитку, тобто формування потенціалу майбутньої зміни світової конкурентної позиції НІС країн «ЄС28+1». Для Данії, яка за даними звіту EIS 2019 р. посіла 3 місце серед країн ЄС, найбільший внесок в загальний рейтинг здійснює субіндекс «Сприятливе середовище для інновацій» (табл. 3). Той же самий показник є домінуючим і для Фінляндії (2-ге місце), і для Швеції (1 місце серед країн ЄС). Для Австрії (9 місце серед країн ЄС) найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють субіндекси «Зв'язки та підприємництво» та «Привабливість дослідницьких систем». Субіндекс «Привабливість дослідницьких систем» також виявився найбільш вагомим для Бельгії (6 місце серед країн ЄС за індексом EIS).

Можна стверджувати, що країни «Інноваційного Центру» активно використовують всі три основні чинники інноваційної діяльності (в градації індексу EIS), а саме: Привабливість дослідницьких систем, Сприятливе середовище для інновацій та Людські ресурси. Також інноваційне лідерство підтримується інноваційною активністю фірм, в першу чергу за рахунок субіндексу зв'язків та інтелектуальних активів фірм. Очевидно, що підтримка «Рамкових умов» (чинників інноваційної діяльності) та інноваційної активності фірм на належному рівні є детермінантами успішності (інноваційного лідерства) країн Інноваційного Центру.

Підгрупа Б «Інноваційна Провінція, Ін-ПР»

В цій підгрупі найбільш успішними показниками, що забезпечили високу фактичну конкурентну позицію (тобто, значення індексу GII), виявились також дещо різні складові індексу. Для Ірландії, яка посіла 12 місце в світі, найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють субіндекси «Інфраструктура» та «Знання й результати наукових досліджень» (табл. 4).

Останній показник також є домінуючим для Нідерландів (4 місце), а також домінуючим є показник «Креативність». Субіндекс «Креативність» здійснює най-

Таблиця 3

Детермінанти інноваційного розвитку підгрупи «Інноваційний Центр» в координатах Європейського інноваційного табло EIS

Субіндекси індексу EIS	Середнє значення для країн-представників «Інноваційного центру»			Для якої країни має найбільше значення
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Вплив на продажі	80	81	89	
Вплив на зайнятість	96	92	95	
Інтелектуальні активи	129	141	138	
Зв'язки та підприємництво	129	141	158	Австрія
Іноватори	118	117	123	
Інвестиції компаній	150	149	142	
Фінансування та підтримка	109	111	114	
Сприятливе середовище для інновацій	179	205	228	Данія, Фінляндія, Швеція
Привабливість дослідницьких систем	179	182	168	Бельгія, Австрія
Людські ресурси	183	179	180	
Загальне значення індексу EIS	131	134	137	

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17; 18; 19; 20]

Таблиця 4

Детермінанти інноваційного розвитку підгрупи «Інноваційна Провінція» в координатах Глобального індексу інновацій GII

Субіндекси індексу GII		Середнє значення для країн-представників «Інноваційного центру»			Для якої країни має найбільше значення
		2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Innovation Input	Інституції	16	16	17	
	Людський капітал і дослідження	25	23	26	
	Інфраструктура	19	19	18	Ірландія
	Ринкові показники	38	41	49	
	Бізнес-досвід	18	18	19	
Innovation Output	Знання й результати наукових досліджень	19	17	19	Ірландія, Нідерланди
	Креативність	12	11	14	Нідерланди, Естонія, Словенія

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17; 18; 19; 20]

більший внесок в загальний рейтинг Естонії (24 місце в світі) та Словенії (31 місце в світі за індексом GII).

Щодо складових індексу EIS, вони різною мірою впливають на значення самого індексу та його динаміки для різних країн. Так, для Ірландії, яка за даними звіту EIS 2019 р. посіла 10 місце серед країн ЄС, найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють одразу три субіндекси: «Людські ресурси», «Вплив зайнятості» та «Привабливість дослідницьких систем» (табл. 5).

Для Нідерландів (4 місце серед країн ЄС) найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють субіндекси «Сприятливе середовище для інновацій» та «Привабливість дослідницьких систем». Субіндекси «Сприятливе середовище для інновацій», а також «Людські ресурси» виявилися найбільш вагомими для Естонії (12 місце серед країн ЄС за індексом EIS). Для Словенії (15 місце серед країн ЄС) найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють субіндекси «Сприятливе середовище для інновацій» та «Людські ресурси».

Підгрупа В «Інноваційна Периферія, Ін-ПФ»

Для Греції, яка посіла 41 місце в світі за рівнем Глобального індексу інновацій GII, найбільший внесок

в загальний рейтинг здійснює субіндекс «Людський капітал і дослідження» (табл. 6). Субіндекси «Знання й результати наукових досліджень» та «Ринкові показники» здійснюють найбільший внесок в загальний рейтинг Кіпру (28 місце в світі). Для Португалії, яка посіла 32 місце в світі за рівнем GII, найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють субіндекси «Людський капітал і дослідження» та «Інституції». Субіндекс «Знання й результати наукових досліджень» здійснює найбільший внесок в загальний рейтинг України (43 місце в світі).

Оцінка змін складових індексу EIS для країн цієї підгрупи є наступною. Для Греції, яка за даними звіту EIS 2019 р. посіла 20 місце серед країн ЄС, найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють майже в однаковому ступені два субіндекси: «Зв'язки та підприємництво» та «Інноватори» (табл. 7). Субіндекси «Привабливість дослідницьких систем», а також «Людські ресурси» виявилися найбільш вагомими для Кіпру (16 місце серед країн ЄС за індексом EIS). Для Португалії (13 місце серед країн ЄС) найбільший внесок в загальний рейтинг здійснюють субіндекси «Сприятливе середовище для інновацій» та «Інноватори».

Таблиця 5

Детермінанти інноваційного розвитку «Інноваційна Провінція» в координатах Європейського інноваційного табло EIS

Субіндекси індексу EIS	Середнє значення для країн-представників «Інноваційного центру»			Для якої країни має найбільше значення
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Вплив на продажі	90	93	91	
Вплив на зайнятість	110	108	112	Ірландія
Інтелектуальні активи	91	92	94	
Зв'язки та підприємництво	97	108	115	
Інноватори	89	91	98	
Інвестиції компаній	103	100	105	
Фінансування та підтримка	85	89	84	
Сприятливе середовище для інновацій	126	150	174	Нідерланди, Естонія, Словенія
Привабливість дослідницьких систем	135	143	133	Ірландія, Нідерланди
Людські ресурси	156	159	149	Ірландія, Естонія, Словенія
Загальне значення індексу EIS	106	110	111	

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17; 18; 19; 20]

Таблиця 6

Детермінанти інноваційного розвитку підгрупи «Інноваційна Периферія» в координатах Глобального індексу інновацій GII

Субіндекси індексу GII		Середнє значення для країн-представників «Інноваційного центру»			Для якої країни має найбільше значення
		2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Innovation Input	Інституції	34	34	33	Португалія
	Людський капітал і дослідження	28	31	31	Греція, Португалія
	Інфраструктура	52	50	36	
	Ринкові показники	37	39	45	Кіпр
	Бізнес-досвід	54	45	42	
Innovation Output	Знання й результати наукових досліджень	43	36	39	Кіпр, Україна
	Креативність	38	26	38	

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17; 18; 19; 20]

Таблиця 7

**Детермінанти інноваційного розвитку підгрупи «Інноваційна Периферія»
в координатах Європейського інноваційного табло EIS**

Субіндекси індексу EIS	Середнє значення для країн-представників «Інноваційного центру»			Для якої країни має найбільше значення
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Вплив на продажі	48	50	66	
Вплив на зайнятість	69	73	80	
Інтелектуальні активи	63	60	56	
Зв'язки та підприємництво	42	54	57	Греція
Іноватори	76	76	95	Греція, Португалія
Інвестиції компаній	62	63	78	
Фінансування та підтримка	49	44	42	
Сприятливе середовище для інновацій	61	75	97	Португалія
Привабливість дослідницьких систем	86	91	80	Кіпр
Людські ресурси	94	108	103	Кіпр, Україна
Загальне значення індексу EIS	64	66	73	

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17; 18; 19; 20]

Більш детальний аналіз змісту субіндексів, що був додатково проведений для України, продемонстрував наступне. У 2018 році за індексом GII Україна посіла у рейтингу найвищу позицію за останні сім років – 43 місце, покращивши його на сім позицій порівняно з попереднім роком; в свою чергу в 2017 році Україна піднялася на шість пунктів, що обумовлено високим коефіцієнтом інноваційної ефективності – співвідношенням отриманого результату до інноваційних ресурсів (в індексі GII).

Основою української інноваційної конкурентоспроможності, згідно детального аналізу даного рейтингу, є людський капітал і дослідження, а також знання й результати наукових досліджень. Їх ефективна реалізація і є головною конкурентною перевагою. Однак в 2018 році у порівнянні з 2017 роком за підіндексом «Людський капітал і дослідження» Україна втратила 2 позиції, перемістившись з 41-го на 43-тє місце.

Водночас за підіндексом «Знання й результати наукових досліджень» Україна на високому 27-му місці в загальному рейтингу. Серед сильних сторін даного підіндексу варто виділити наступні показники: створення знань (15 місце), співвідношення патентів за походженням до ВВП за паритетом купівельної спроможності (19 місце), співвідношення корисних моделей за походженням до ВВП за паритетом купівельної спроможності (1 місце), витрати на комп'ютерне програмне забезпечення у відсотках ВВП (17 місце), експорт ІКТ послуг у відсотках від загального обсягу торгівлі (15 місце). Для розробки пріоритетів державної політики стимулювання розвитку інноваційної економіки це означає, що потрібним є подальше підтримання експорту ІКТ послуг; в тому числі – як складової частини сектору креативної економіки. Тим більше, що за підіндексом «Креативність» Україна покращила свою позицію, перемістившись з 49 місця на 45, у тому числі за показником нематеріальні активи – 13 місце, креативні товари та послуги – 86, онлайн креативність – 43. У 2018 р. за підіндексом «Інституції» Україна посідає 107 місце (2017 р. – 101), в тому числі за показником політичне середовище – 122 (122-е місце – в 2017 р.), регуляторне – 78 (82-е місце – в 2017 р.), за станом бізнес-середовища – 100 (78-е місце – в 2017 р.). Для роз-

робки пріоритетів державної політики стимулювання розвитку інноваційної економіки це означає, що необхідна чітка державна політика управління та адміністрування процесів зміцнення відповідних інституцій.

За рівнем розвитку інфраструктури Україна піднялась на одну позицію і посідає 89 місце рейтингу. При цьому низьким залишається значення показника «Екологічна сталість» – 115 місце, оскільки за показником «ВВП на одиницю спожитої енергії» Україна на 113 місці. Ринкові показники України оцінені в 42,7 балу, що відповідає 89 місцю в рейтингу (81 місце – в 2017 р.) (за кредитами – 84 місце, інвестиціями – 115, рівнем торгівлі та конкуренції – 45). За оцінкою бізнес-досвіду Україна піднялася на 5 позицій і посіла 46 місце.

За даними звіту EIS динаміка індексу для України за період з 2010 по 2017 роки зображена на рисунку 2. Значення сукупного індексу для України у 2017 р. становило 27,8% (у 2016 р. – 28,9%), що свідчить про падіння на 1,1% порівняно з 2016 р. Відповідно до методики Україна входить до групи країн «повільні іноватори».

Україна відстає за всіма показниками, окрім показників людські ресурси (110,3%) та вплив зайнятості (77,5%) (рис. 2). Найбільш слабкі сторони – зв'язки та підприємництво (9,5%), інноваційне середовище (4,1% – 2017 р., у 2010 р. та 2016 р. дані відсутні). Також для України характерний низький рівень ВВП на душу населення – у 2017 р. \$ 6600, у той час як середнє значення цього показника у ЄС становило \$ 28600. Темп приросту ВВП та темп приросту населення в Україні є негативним.

Таким чином, відповідно до даного індексу, Україна має значні нереалізовані можливості в інноваційному розвитку, особливо щодо комерціалізації нововведень і у сфері захисту прав на інтелектуальну власність. Головними перевагами України є вигідне географічне положення, ємний ринок, наявність поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС та відносно високий рівень розвитку людського потенціалу.

Також необхідно підсилувати інституційну складову забезпечення інноваційного розвитку. Як влучно зазначає В. Хаустов [22, с. 146] «на відміну від країн

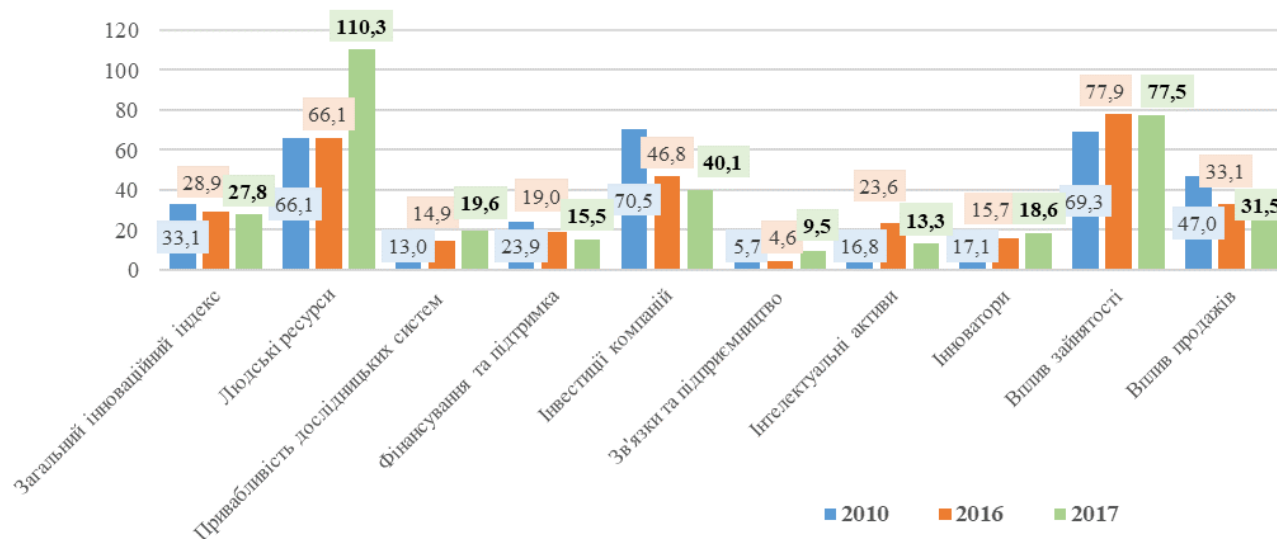

Рис. 2. Значення складових інноваційного індексу України за Європейським інноваційним табло у 2010 р., 2016 р., 2017 р.

Джерело: [18; 19; 21]

ЄС, в Україні до цього часу не затверджені стратегічні документи щодо переходу на інноваційну модель соціально-економічного розвитку». Необхідна імплементація відповідних положень стратегічних документів ЄС щодо реформування системи управління національною науково-дослідною та інноваційною діяльністю; зміцнення співпраці між науковими установами, зв'язків між наукою та господарською діяльністю, реалізації спільних програм і посилення транскордонного співробітництва; використання податкових пільг та інших фінансових інструментів для заохочення приватних інвестицій у науково-дослідну діяльність. Тобто, невідкладним науково-практичним завданням є побудова стратегічного підходу до інноватизації економічної системи України з метою конвергенції її національної інноваційної системи до відповідних НІС країн ЄС.

Спираючись на виявлені тенденції та результати кластерного аналізу, вважаємо, що розробку та обґрунтування стратегії інноваційного розвитку України треба здійснювати в розрізі прогнозного переходу до сусіднього (тобто, четвертого) кластеру. Основними індикаторами та одночасно чинниками переходу слід вважати витрати на НДР (у відсотках до ВВП) та ВВП на душу населення.

З метою визначення пріоритетів інноваційного розвитку запропоновано процедуру переходу до Четвертого кластеру з виокремлення певних шляхів розвитку економіки. Для цього була побудована модель залежності ВВП на душу населення від інших факторів (решти дев'яти із загального запропонованого переліку, що наведений вище). Був здійснений множинно-регресійний аналіз, який дав змогу побудувати залежність між ВВП на душу населення як результуючою ознакою та вихідними (факторними) ознаками для країн П'ятого та Четвертого кластерів. Для перевірки обох моделей на адекватність було здійснено аналіз чутливості «що-якщо», згідно якого вхідні дані моделі фіксувались на показниках України 2018 року та досліджувались і аналізувались впливи почергових змін вихідних факторів на результуючий.

Було виявлено, що ВВП на душу населення країн П'ятого кластеру найбільш залежний від імпорту товарів та послуг, кількості науково-дослідних публікацій, а також витрат на НДР. Так збільшення імпорту на 10% призводить до зростання ВВП на душу населення на 1%. В свою чергу, зростання витрат на НДР призводить до зростання ВВП на душу населення на майже 0,3%. Натомість країни Четвертого кластеру є значно чутливі до імпорту товарів та послуг, НДР та кількості заяв на патенти резидентів. Так, зростанні кожного з цих індикаторів на 10% призведе до зростання ВВП на душу населення на 8%, 4% та 0,3% відповідно.

Такі результати свідчать про те, що країни цього кластеру демонструють більш результативний інноваційний розвиток у порівнянні з країнами П'ятого кластеру. Це ще раз підтверджує необхідність «переналаштування» економіки України на модель Четвертого кластеру з метою просування до центру з периферії європейського простору у контексті інноваційного розвитку. Для подальшого обґрунтування стратегії переходу України в наступний кластер було здійснено порівняння отриманих результатів моделювання з правилами віднесення країн до певного кластеру (приклад для країн четвертого та п'ятого кластерів наведений в таблиці 8). Так, відповідно даних таблиці 8, існує два правила:

1. Експорт товарів та послуг повинен бути більше ніж 92080 млн. дол. США та витрати на НДР в % до ВВП більше ніж 1,15 відсотків; або:

2. Витрати на НДР в % до ВВП повинні бути більше ніж 1,25 відсотків.

Порівнюючи отримані результати моделювання, які описані вище та умови переходу, відображені в таблиці 8, зазначимо, що імпорт товарів та послуг, який впливає на зростання ВВП на душу населення, не є основним показником за правилами віднесення до кластерів.

В свою чергу експорт товарів та послуг, який є важливим при віднесенні країни до певного кластеру, натомість згідно даних кореляційно-регресійного ана-

Таблиця 8

Правила віднесення країни до певного кластеру на прикладі України

Кластер	Показник	Умова	Україна	Умова
П'ятий	Імпорт товарів та послуг	<	51783	< 689011.563
	витрати на НДР % від ВВП	<	0.7	< 1.14571983
	доля високотехнологічної продукції в загальному експорті %	<	7.5	< 17.4898126
	кількість науково-дослідних публікацій	<	7375	< 34283.3955
Четвертий	Експорт товарів та послуг	92079.5009	< 45971	<
	Імпорт товарів та послуг	<	51783	< 689011.563
	витрати на НДР % від ВВП	1.14571983	< 0.7	< 1.25378974
	доля високотехнологічної продукції в загальному експорті %	<	7.5	< 17.4898126
	кількість науково-дослідних публікацій	<	7375	< 34283.3955
Четвертий	Імпорт товарів та послуг	<	51783	< 689011.563
	витрати на НДР % від ВВП	1.25378974	< 0.7	< 2.35250047
	доля високотехнологічної продукції в загальному експорті, %	<	7.5	< 17.4898126
	кількість науково-дослідних публікацій	<	7375	< 34283.3955

Джерело: розраховано авторами

лізу, не впливає на зростання ВВП на душу населення в П'ятому та Четвертому кластерах.

Таким чином кращою для впровадження є стратегія, що спрямовано на збільшення витрат на НДР у % до ВВП. Для підтвердження даного висновку були зроблені відповідні розрахунки. Так згідно першої стратегії необхідно вдвічі підвищити експорт та збільшити витрати на НДР на 64%, однак, як це показали розрахунки згідно кореляційної моделі для П'ятого кластеру, слідування першої стратегії призведе до зменшення ВВП на душу населення на 4%. В свою чергу згідно другої стратегії виявилось, що достатньо виключно забезпечити збільшення витрат на НДР (у відсотках до ВВП) до встановленого нормативного рівня (1,25 %) для «переходу» в четвертий кластер інноваційного розвитку європейських країн; крім того, для економіки України це дасть позитивні зрушення щодо збільшення ВВП на душу населення на 9%. Отже для України є оптимальним спрямування економічної політики прискореної інновації саме на ті заходи, інструменти

та організаційно-економічні механізми, що сприятимуть підвищенню витрат на НДР (у відсотках до ВВП).

Висновки. В результаті дослідження було з'ясовано, що сучасні процеси, які відбуваються в інноваційному розвитку європейських країн, пов'язані, з одного боку, з упорядкуванням їхніх національних інноваційних систем у вигляді моделі «центр-периферія». З іншого боку, ці процеси розвиваються під впливом невизначеності і каскадами біфуркацій, які в силу наростання цілісності і взаємозв'язку суб'єктів центр-периферійної системи призводять до значних змін в стані кожного з них. Однак ці явища не можна назвати суперечливими, навпаки, вони є характеристиками одного і того ж процесу – інноваційного розвитку світової економіки в XXI ст., з урахуванням яких повинні вибудовуватися успішні стратегії інноваційного розвитку. Очевидно, що для побудови таких стратегій необхідно розуміти основні драйвери інновації, основні детермінанти інноваційного розвитку тих чи інших національних інноваційних систем.

Список використаних джерел:

1. Пилипенко І. Центр-периферійна організація суспільства та адміністративно-територіальна реформа. *Економічна та соціальна географія* : Збірник наукових праць. Київ, 2015. Вип. 73. С. 44–50.
2. Концепція «центр-периферія». URL: https://stud.com.ua/26388/geografiya/kontseptsiya_tsentr_periferiya (дата звернення: 10.02.2020).
3. Черторижський В.М. Закордонний досвід дослідження проблем центр-периферійних залежностей (прикордонний аспект). *Соц.-ек.проблеми сучас. періоду України*. 2013. Вип. 6(104). С. 434–440.
4. Hirschman A. The Strategy of Economic Development. New Haven : Yale University Press, 1958.
5. Furtado C. Les nouvelles sources du pouvoir dans l'ordre économique international. «Revue Tiers Monde», P., janviermars 1980.
6. Wallerstein I. M. The Modern World-System. Studies in Social Discontinuity. New York : Academic Press, 1974.
7. Wallerstein I. M. The End of the World as We Know It. Social Science for the Twenty-First Century. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1999.
8. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions. London : Duckworth, 1957.
9. Friedmann J. Regional development policy. Boston : Mass. Inst. Techn., 1966. 317 p.
10. Rokkan S. Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development. Oslo : Universitets forlaget, 1970.
11. Роккан С., Дерек В. Урвин Политика территориальной идентичности. Исследование по европейскому регионализму. *Логос*. 2003. № 6(40). С. 117–132.
12. World System History: The Social Science of Long-term Change / Ed. by R. A. Denemark, J. Friedman, B. K. Gills, G. Modelski. L.; N. Y., 2000.

13. Преображенский Ю. В. Подходы к выявлению центра и периферии URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-vyyavleniyu-tsentra-i-periferii/viewer> (дата звернення: 10.02.2020).
14. Readiness for the Future of Production Report 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf (дата звернення: 12.02.2020).
15. The Global Innovation Index 2017: Innovation feeding the world. Ithaca, Fontainebleau and Geneva: Cornell University, INSEAD and WIPO, 2017. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf (дата звернення: 12.02.2020).
16. The Global Innovation Index 2018: Energizing the world with innovation. Ithaca, Fontainebleau and Geneva: Cornell University, INSEAD and WIPO, 2018. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf (дата звернення: 12.02.2020).
17. The Global Innovation Index 2019: Creating healthy lives – the future of medical innovation. Ithaca, Fontainebleau and Geneva: Cornell University, INSEAD and WIPO, 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (дата звернення: 12.02.2020).
18. European Innovation Scoreboard 2017. European Commission, 2017. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/24829> (дата звернення: 12.02.2020).
19. European Innovation Scoreboard 2018. European Commission, 2018. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8e458033-74fc-11e8-9483-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-99539237> (дата звернення: 12.02.2020).
20. European Innovation Scoreboard 2019. European Commission, 2019. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/38781> (дата звернення: 12.02.2020).
21. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році : аналітична довідка / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша та ін. Київ : УкрІНТЕІ, 2019. 80 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf> (дата звернення: 12.02.2020).
22. Інноваційний вимір курсу України на євроінтеграцію. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 2. С. 135–150.

References:

1. Pilipenko I. (2015). Centro-periferijna organizacija suspilstva a administrativno-teritorialna reforma [Central-peripheral organization of society and administrative-territorial reform]. *Economic and social geography: Collection of scientific works*, no. 73, pp. 44–50.
2. (n.d.) Концепція "centr-periferiya" [The concept of "center-periphery"]. Available at: https://stud.com.ua/26388/geografiya/konceptsiya_tsentr_periferiya (accessed February 10, 2020). (in Ukrainian)
3. Chertorizhskij V. M. (2013). Zakordonnij dosvid doslidzhennya problem centro-periferijnih zalezhnostej (prikordonnij aspekt) [Foreign experience of research of problems of centro-peripheral dependences (foreign aspect)]. *Social and economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 6, no. 104, pp. 434–440.
4. Hirschman A. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
5. Furtado C. (1980). *Les nouvelles sources de pouvoir dans l'ordre économique international* [New sources of power in the international economic order]. Paris: Revue Tiers Monde.
6. Wallerstein I. M. (1974). *The Modern World-System. Studies in Social Discontinuity*. New York: Academic Press.
7. Wallerstein I. M. (1999). *The End of the World as We Know It. Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
8. Myrdal G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
9. Friedmann J. (1966). *Regional development policy*. Boston: Mass. Inst. Techn.
10. Rokkan S. (1970). *Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*. Oslo: Universitets forlaget.
11. Rokkan S., Derek V., Urvin (2003). The policy of territorial identity. Research on European regionalism. *Logos*, vol. 6, no. 40, pp. 117–132.
12. R. A. Denemark, J. Friedman, V. K. Gills, G. Modelski. L. (Eds) (2000). *World System History: The Social Science of Long-term Change*. N. Y.
13. Preobrazhenskij Yu. V. (n.d.). Podhody k vyyavleniyu centra i periferii [Approaches to identifying the center and periphery]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-vyyavleniyu-tsentra-i-periferii/viewer> (accessed February 10, 2020). (in Ukrainian)
14. (2018) Readiness for the Future of Production Report 2018. Available at: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf (accessed February 12, 2020).
15. INSEAD and WIPO (2017). *The Global Innovation Index 2017: Innovation feeding the world*. Ithaca, Fontainebleau and Geneva: Cornell University. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf (accessed February 12, 2020).
16. INSEAD and WIPO (2018). *The Global Innovation Index 2018: Energizing the world with innovation*. Ithaca, Fontainebleau and Geneva: Cornell University. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf (accessed February 12, 2020).
17. INSEAD and WIPO (2019). *The Global Innovation Index 2019: Creating healthy lives - the future of medical innovation*. Ithaca, Fontainebleau and Geneva: Cornell University. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (accessed February 12, 2020).
18. European Commission (2017). *European Innovation Scoreboard 2017*. Available at: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/24829> (accessed February 12, 2020).
19. European Commission (2018). *European Innovation Scoreboard 2018*. Available at: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8e458033-74fc-11e8-9483-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-99539237> (accessed February 12, 2020).
20. European Commission (2019). *European Innovation Scoreboard 2019*. Available at: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/38781> (accessed February 12, 2020).
21. T. V. Pisarenko, T. K. Kvasha (2019). Stan innovacijnoyi diyalnosti ta diyalnosti u sferi transferu tehnologij v Ukraini u 2018 roci: analitichna dovidka [The state of innovation and activity in the field of technology transfer in Ukraine in 2018: analytical reference]. Kyiv: UkrINTEI. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf> (accessed February 12, 2020). (in Ukrainian)
22. Haustov V. K. (2018). Innovacijnij vimir kursu Ukraini na yevrointegraciju [Innovative dimension of Ukraine's course for European integration]. *Economics and Forecasting*, no. 2, pp. 135–150.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Збірник наукових праць

№ 155, 2020

Українською, російською та англійською мовами

Відповідальний редактор: *Вертелецька О.М.*
Технічний редактор: *Удовиченко В.О.*

Підписано до друку 10.03.2020 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,77
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.